Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

ПАНАРІН АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 321.01:328.132.7(4)]:303.024.3

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ПРИ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ ПРАВЛІННЯ

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
Поліщук Микола Васильович,
кандидат філософських наук, доцент

Львів – 2015

ЗМІСТ

Вступ ……..... 3

Розділ 1. Історіографія та стан дослідження проблеми політичної стабільності в напівпрезидентській системі правління…….....11

Висновки до Розділу 1…….……15

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади дослідження політичної стабільності…….....17

2.1. Підходи до концептуалізації політичної стабільності……17

2.2. Проблема вибору методики оцінювання політичної стабільності та соціально-економічні чинники політичної стабільності……...…58

Висновки до Розділу 2. …….....89

Розділ 3. Особливості дослідження політичної стабільності у напівпрезидентській системі правління …….....94

3.1. Підходи до визначення категорії «напівпрезидентська система правління»……..94

3.2. Підходи до типологізації напівпрезидентських систем правління….. …...105

3.3. Інституційний дизайн і політична стабільність у напівпрезидентських системах……....114

Висновки до Розділу 3…….....….134

Розділ 4. Політична стабільність у напівпрезидентських системах правління Європи: чинники та динаміка. …..……138

4.1. Інституційні чинники політичної стабільності у напівпрезидентських системах правління Європи. …….....138

4.2. Вплив динаміки соціально-економічних чинників на рівень політичної стабільності у напівпрезидентських системах правління Європи…….....156

Висновки до Розділу 4…….....176

Висновки …….179

Список використаних джерел ……...188

Додатки ……209

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі напівпрезидентська система правління досить поширена. П'яту частину держав за формально-конституційними ознаками можна зарахувати до цієї системи правління. Після розпаду СРСР перед країнами постсоціалістичного табору постало питання вибору системи правління. Більшість з них, як і Україна, обрали різні моделі напівпрезидентської системи правління. Зміни в політичній, економічній і соціальній конструкції країн постсоціалістичного табору, пришвидшення інтеграційних процесів зумовили необхідність порівняльного аналізу політичної стабільності в напівпрезидентських системах, а також вивчення особливостей і тенденцій функціонування інститутів влади.

Поняття «політична стабільність» використовують у політичній науці як один з індикаторів визначення якості функціонування політичних систем. Крім того, системні інституційні характеристики країн Європи виявляють досить різноманітні політичні практики. Потреба вивчати політичну стабільність країн Європи зумовлена тим, що значна кількість з них, зокрема Україна, функціонують в межах напівпрезидентської системи правління, а це сприяє проникненню їхнього досвіду, пояснення суті, призначення та ефективності функціонування цього типу системи правління. Розробка перспектив політичної стабільності, як однієї з основ власного розвитку, неможлива без знання її стану, головних тенденцій розвитку та чинників у цих країнах.

З усіх європейських держав, в яких функціонує напівпрезидентська система правління, виділено двадцять: Австрія, Білорусь, Болгарія, Грузія, Ісландія, Ірландія, Литва, Македонія, Польща, Португалія, Румунія, Російська Федерація, Словаччина, Словенія, Сербія, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія та Чорногорія. До вибірки ми зарахували Грузію і Російську Федерацію, оскільки частина території цих держав географічно перебуває в межах Європи, і не зачислили Боснії та Герцеговини, оскільки, маючи трьох президентів, обраних на загальних виборах, ця система занадто далеко

відхиляється від застережень, що напівпрезидентська система повинна мати одного президента. Усі держави наслідують різні політичні тенденції і процеси, широко відтворюють розмаїття практик напівпрезиденталізму, зрештою, й оцінені по-різному: як консолідовані і напівконсолідовані демократії, як гібридні й авторитарні режими; вони мають різний інституційний досвід; аналіз політичної стабільності потребує значної кількості інформації, звернень до досліджень, які стосуються не тільки подій сьогодення, а й попередніх років розвитку. Актуальність дослідження зумовлена тим, що немає відповіді на теоретико-методологічні непорозуміння, пов'язані з вивченням політичної стабільності в Україні. Тому відбувається перенесення комплексного досвіду й дослідження політичної стабільності іноземних дослідників в українську політичну науку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематики роботи кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка «Інституційний вимір політичного процесу. Україна і світ» (№ 0113U001905).

Мета дослідження – розробити інструментарій порівняльного аналізу політичної стабільності в напівпрезидентських системах правління, верифікувати та апробувати його на досвіді країн Європи й України.

Для реалізації поставленої мети потрібно було вирішити такі завдання:

- визначити сутність і знайти кореляцію між поняттями «стабільність», «стійкість» та «незмінність»;
- запропонувати концептуальне визначення політичної стабільності, на підставі якого виконати порівняльний аналіз зазначеної категорії стосовно напівпрезидентських країн Європи;
- визначити сутність та особливості методології дослідження політичної стабільності;
- визначити індикатори та способи вимірювання політичної стабільності;

- розкрити сутність і розмежувати поняття «форма правління» та «система правління»;
- окреслити робоче визначення напівпрезидентської системи правління;
- з'ясувати різновиди напівпрезидентських систем правління у країнах Європи та Україні і на цій підставі провести порівняльне дослідження політичної стабільності різних типів напівпрезидентських систем правління;
- означити інституційні характеристики напівпрезидентських країн Європи, які стосуються політичної стабільності;
- на підставі класифікації напівпрезидентських систем правління провести порівняльне дослідження політичної стабільності різних типів напівпрезидентських систем правління та простежити особливості розвитку виконавчо-законодавчих відносин у різних типах напівпрезидентської системи правління, означити суть конфліктів у системі виконавчої влади в напівпрезидентських країнах Європи та Україні, а на цій підставі визначити й порівняти чинники політичної стабільності за напівпрезидентської системи правління.

Об'єктом дисертаційної роботи є напівпрезидентські системи країн Європи в сукупності інституційних і неінституційних параметрів щодо політичної стабільності.

Предмет дослідження – динаміка політичної стабільності у напівпрезидентських системах правління країн Європи та в Україні.

Робоча гіпотеза дослідження – внаслідок функціонування різних типів напівпрезидентських систем правління і різних часових меж їхнього досвіду різними мають бути й показники політичної стабільності різних груп країн. Найвищий рівень політичної стабільності має бути в системах президенціалізованого напівпрезиденталізму та в консолідованих демократіях з парламентаризованими напівпрезидентськими системами правління. **Хронологічні межі дослідження** охоплюють часовий діапазон з 1996-го до 2012 рік, який є достатнім, щоб простежити тенденції динаміки рівня

політичної стабільності, в межах якого мінімальний репрезентативний часовий поріг досвіду функціонування за напівпрезидентської системи правління становить п’ять років.

Методологічною основою наукового дослідження вибрано порівняльний підхід. Використано також загальнонаукові методи – системний, структурно-функціональний. Головним методом став метод порівняльного аналізу, в межах якого застосовано: метод окремого випадку, регіональні порівняння, порівняння контрастних і подібних країн, типологічні та класифікаційні схеми, статистичні і дескриптивні дослідження, крос-темпоральні порівняння. Для обробки емпіричного матеріалу використано статистичні групування, рангування, системи індексів для з’ясування якісних і кількісних залежностей між досліджуваними змінними. Крім того, застосовано метод екстраполяції, який забезпечує комплексне розкриття предмета дослідження.

Наукова новизна зумовлена вибором об’єкта і предмета дослідження. В межах дисертаційної роботи отримано наукові результати, які характеризуються новизною і є логічним вирішенням поставлених у роботі завдань. Зокрема,

вперше:

• розроблено цілісний інструментарій порівняльного політологічного аналізу політичної стабільності в напівпрезидентській системі правління: системно виділено групи індикаторів (інституційні: когабітація, сценарії відносин між президентом і парламентом, тип напівпрезидентської системи, сила президента тощо; соціально-економічні: рівні легітимності влади, безробіття, корупції, етномовної диференціації суспільства, а також ВВП і темпів його зростання);

• з’ясовано взаємозв’язок між особливостями типів напівпрезидентських систем і їхньою стабільністю в країнах Європи та України, суть якого полягає у відсутності чіткої залежності рівня політичної стабільності від типу напівпрезидентських систем;

• виявлено взаємозв'язок між політичною стабільністю й особливостями розвитку виконавчо-законодавчих відносин напівпрезидентських систем правління та сутністю конфліктів у системі виконавчої влади в країнах Європи. Зокрема, встановлено, що когабітація не завжди негативно впливала на рівень політичної стабільності, а отже, не можна вважати її індикатором політичної стабільності; важливішим чинником впливу на політичну стабільність виявився вибір стратегії поведінки президента та прем'єр-міністра;

• проведено порівняльні вимірювання політичної стабільності в напівпрезидентських країнах Європи;

уточнено:

• положення, на підставі індексу форми правління та оцінки політичної стабільності від проекту Worldwide Governance Indicators, що: парламентаризовані напівпрезидентські системи правління не завжди сприяють формуванню політичної стабільності порівняно з іншими типами напівпрезидентських систем;

• положення, на підставі оцінки політичної стабільності від проекту Worldwide Governance Indicators та типу режиму на підставі індексів демократії, які розраховано за методами «The Economist Intelligence Unit», «Polity IV Individual Country Regime Trends» і «Freedom House», що немає чіткої залежності між типом політичного режиму, в межах якого функціонує напівпрезидентська система правління, і рівнем політичної стабільності;

отримали подальший розвиток:

• в українській політичній науці з позиції теоретичних положень і на підставі методологічних принципів запропоновано концептуальні підходи до розуміння політичної стабільності: у вузькому (інституційному) розумінні її обґрунтовано через інститути влади, а стабільність інтерпретовано як відсутність конфлікту між вищими органами державної влади; означено, що відсутність збройних конфліктів/воєн становить мінімальне розуміння політичної стабільності, а розвинена економічна та соціальна база формують широке розуміння політичної стабільності;

• положення про вплив когабітації та інших сценаріїв напівпрезиденталізму на рівень політичної стабільності правління: консолідована уніфікована більшість (коли партійна належність президента, уряду й абсолютної більшості парламенту збігаються), правління розділеної більшості (коли президентові протистоїть уряд, який належить до іншої партії і його підтримує абсолютна більшість парламенту), правління розділеної меншості (коли президент формує уряд, який не користується підтримкою абсолютної більшості парламенту). Найбільший потенціал політичної стабільності закладений у сценарій уніфікованої більшості;

• обґрунтування, що, крім інституційного дизайну, важливе значення в системі оцінювання політичної стабільності за напівпрезиденталізму має характеристика соціально-економічної бази держави (рівні легітимності влади, безробіття, корупції, етномовної диференціації суспільства, а також ВВП і темпів його зростання).

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в можливості використовувати його результати в теоретико-методологічному контексті в інших порівняльних дослідженнях і при конституюванні розгляду політичної стабільності як одного з напрямів порівняльної політичної науки, а також під час вивчення політичних проблем в діяльності напівпрезидентських систем правління країн Європи та в порівняльному аналізі реального стану справ і перспектив розвитку політичних інститутів та політичних систем загалом.

Одержані результати можна застосувати в подальших дослідженнях політичних інститутів і політичних систем країн Європи та України, а також інших країн світу. Матеріали і висновки дисертації допоможуть розробити курси з порівняльної політології, політичного аналізу, країнознавства і державознавства. Багато положень і висновків дисертації можуть використовувати політики, вчені, щоб краще розуміти сутність політичних процесів, які стосуються політичної стабільності в Україні.

Апробація результатів. Основні положення та результати дисертаційної роботи було оприлюднено й обговорено на: II Міжнародній науково-практичній

конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 2012 р.), І Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Запоріжжя, 2012 р.), Другій науковій конференції «Схід – Захід» (м. Бахчисарай, 2013 р.), звітних наукових конференціях Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2013, 2014, 2015 рр.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображені у 5 публікаціях, які є фаховими, відповідно до вимог ДАК України.

Статті у наукових фахових виданнях з політичних наук:

1. Панарін А. Політична стабільність та конфлікт: дослідження проблеми взаємозв'язку / А. Панарін // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 23 (4). – С. 49–58.
2. Панарін А. Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління / А. Панарін // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – Вип. 4 (1). – С. 177–182.
3. Панарін А. Фактори формування політичної стабільності / А. Панарін // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 6 (2). – С. 80–84.
4. Панарін А. Індексний аналіз повноважень інституту президентства Україні / А. Панарін // Rozwój polityczyny państw Europy Środkowej i Wschodniej : praca zbiorowa / pod red. Zbigniewa Białobłockiego i Anatoliya Romanyuka. – Kutno, 2012. – S. 145–154.
5. Панарін А. Вплив інституційних факторів на політичну стабільність у напівпрезидентських системах правління / А. Панарін // Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2015. – Вип. 7. – С. 267–277.

Структура дисертації. Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних

джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 230 сторінок, з них 187 – основний текст, список використаних джерел (248найменувань) – 19 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ СИСТЕМІ ПРАВЛІННЯ

Поняття «стабільності» як загальнонаукової категорії та дотичних понять, які уточняють семантичне наповнення цього терміна, в цій науковій праці обґрунтовується та інтерпретується, враховуючи посилання на таких авторів: Л.Алісова, Г.Сьомгін, А.Дегтярьов, Дж.Касті, А.Салмін, А.Токвіль, Ю.Арер'янов, М.Зеленков, А.Соловйов, Е.Зіммерман, Л.Грін, Ф.Бейлі, А.Макаричєв, Д.Яворскі, С.Ліпсет, С.Хантінгтон, С.Пастухов, В.Райкер, Б.Баррі, Д.Растоу, А.Ліханова, А.Галкін, Ю.Левада, О.Вознесенська, В.Жуков, Б.Краснов, М.Анохін, П.Свенсон, Л.Гурвіц, С.Ейк, К.Доудінг, А.Макфарланд, В.Мюррей, Е.Поздняков, Дж.Дерренік, В.Сємьонов, М.Вебер, А.Демідов, А.Фєдосеев, В.Дружинін, Д.Конторов, Л.Козер, Р.Дарендорф, Г.Зіммель, А.Роуз, Р.Мертон, З.Фрейд, М.Дойч, К.Райт, Т.Шеллінг, Ф.Бро, Г.Моргентау, Л.Додд, М.Каплан, А.Циганков, Д.Макклоске, Дж.Зейлер, Д.Сірінг, С.Ліпсет, А.Фетісов, Д.Белл, Л.Бальцерович, А.Глухова, Н.Борісов, Я.Драхокупіл, І.Сидорчук, А.Чищевик.

Ми прагнули систематизувати комплекс широкої гамми концепцій і підходів, які певним чином стосуються категорії політичної стабільності, яка пройшла значний еволюційних шлях і наповнилась комплексним змістом розуміння цієї проблеми.

На підставі досліджень Л.Алісової [2], Г.Семигіна [76], А.Дегтярьова [26], Дж.Касті [44], А.Салміна [73], А.Токвіля [81] ми прагнули розрізнити поняття «стабільності» та «стійкості». Крім того, дослідження А.Токвіля свідчить про логічну побудову системи політичної стабільності, яка полягає у визначенні істотних причин політичної динаміки.

Наукові доробки А.Макаричєва [56], В.Пастухова [67] та А.Соловйова [79] свідчать про особливості впливу рівня політичної стабільності на демократичні перспективи транзитних країн.

Ф.Бейлі [102] та Д.Яворскі [162] можна назвати прихильниками теорії державної стабілізації, що сприяє її утриманню в межах політичної системи.

Д.Растоу [214], А.Дегтярьов [26], М.Ільїн [43], А.Галкін [20] інтерпретують поняття «політична стабільність» крізь призму динаміки політичного процесу.

І.Лиханова, Ю.Левада, П.Свенсон, М.Анохін концентрують увагу на тому, що стабільність зберігається завдяки балансові інтересів різних соціальних груп [5; 51; 55; 234].

На думку російських дослідників В.Жукова та Б.Краснова, «політичну стабільність» треба трактувати як ефективність функціонування і розвитку в умовах зовнішніх та внутрішніх змін, зберігаючи свою структуру [64].

Дещо інший підхід до аналізу стабільності пропонує К.Ейк, трактуючи її через потоки політичних взаємодій [94].

К.Доудінг, Р.Кімбер [113], В.Мюррей, М.Грімслі [191] намагалися сформулювати загальне визначення стабільності, яке можна було б використати для аналізу урядів, режимів, інститутів, і визначати політичну стабільність як стан, за якого певний політичний суб’єкт існує тоді, коли володіє здатністю запобігати випадкам, які можуть спричинити вимушене невиживання, тобто вимушену зміну одного чи більше критеріїв ідентичності об’єкта.

В контексті розгляду питання стабільності Е.Зіммерманн [248] та А.МакФарланд [188] трактують політичну стабільність у межах системи інституційної структури влади. С.Хантінгтон [159] у своєму трактуванні політичної стабільності враховує із співвідношення темпів соціальної мобілізації і ступеня громадянської участі – з одного боку, та темпів інституціоналізації та оптимізації рівня організації з іншої. А.Салмін [73], В.Сємьонов та І.Степанян [75] співвідносять політичну стабільність з ситуативними та оперативними параметрами політичної динаміки діяльності інститутів влади.

Неоднозначність ролі конфліктів у функціонуванні політичної системи та їхній вплив на політичну стабільність розкривають дослідження Ф.Бро, Р.Дарендорфа, А.Демідова, Д.Конторова, В.Дружиніна, М.Дойча, Л.Додда, Л.Козера, А.Фєдосеева, А.Роуза, Г.Зіммеля, Р.Мертона, З.Фрейда, К.Райта, Т.Шеллінга, Г.Моргентау, М.Каплана, А.Циганкова [15; 25; 27; 29; 30; 33; 47; 86; 87; 130; 163; 190; 213; 220; 227; 246].

Ще одну групу дослідників, яку варто виокремити, становлять Л.Грін [134], Д.Сірінг [217], С.Ліпсет [182], А. Фетісов [83], які досліджували проблеми політичної стабільності крізь призму легітимності.

Пояснення взаємозв’язку між економічною сферою та політичною стабільністю ми знайшли у наукових доробках Л.Бальцеровича [7], Л.Алісової [2], Н.Борісова [14], Я.Драхокупіла [31].

Найширше трактування політичної стабільності дає в Л.Гурвіц[160], який визначає щонайменше п’ять підходів до розуміння політичної стабільності через незастосування насилля; тривалість існування уряду (владних структур); наявність легітимного конституційного режиму; нестачу структурних змін; стабільність як сукупну соціальну характеристику.

Досліджуючи вплив конкретних чиннків на формування та підтримку політичної стабільності, ми також опиралися на дослідження науковців різних напряків. Вплив рівня легітимності на політичну стабільність розкривають праці А.Пшеворскі [207], Р.Даля [111], Т.Парсонса [198], С.Грінберга [135], С.Ліпсета [184], Р.Бендікса [108], М.Догана [28], Х.Арент [98], К.Завершинського [35], А.Глухової [23], Л.Дробижевої [32], Е.Гайдара [19], К.Маркса [58], Ю.Гайди [18], А.Скіперських [78], В.Проданова [63], Б.Краснова [50].

Розкриваючи зв'язок між політичною стабільністю та рівнем корупції, ми опиралися на дослідження М.Вейнера [193], Г.Мюрдаля [192], Р.Мауро [187], В.Тензі [235], Д.Трейсмана [241], Д.Асемглоу [91], М.Олсона [196], М.Робінсона [211], Б. де Мескіти [240].

Ще одним важливим соціально-економічним чинником, який може позначатися на рівні політичної стабільності, є безробіття, оскільки воно тягне за собою значні економічні втрати . На негативний вплив безробіття у своїх наукових доробках зазначили С.Барсукова [9], М.Бєляєва [11], Д.Махов [60], М.Маллаєва [57].

Детальніше про вплив особливостей розвитку економіки на політичну стабільність, на відставі порівняльного аналізу різних держав, згадано у працях Б.Рассет [245], Т.Гурр [137], С.Ліпсет [183], Д.Хендель, Т.Джеральд. Р.Медоу [138], Е.Рейд [209], В.Веллес [244], С.Брінтон [110], М.Нідлер [186], Е.Хоффер [139], С.Кузнец [168].

Важливе місце у системі чинників політичної стабільності займає суспільна диференціація. Будь – яке суспільство не є однорідним і складається з багатьох груп, які виокремлюють на підставі численних відмінностей, але найбільша кількість конфліктів виникала на основі етнічної та мовної неоднорідності. Питання впливу етнолінгвістичних конфліктів на політичну стабільність знайшли своє відображення в працях В.Мукомеля [61], М.Джонсона [34], Я.Етінгера [89], В.Амеліна [3], В.Овчиннікова [65].

Визначаючи поняття «напівпрезидентська система правління», ми прагнули систематизувати комплекс підходів, які стосуються цієї категорії, яка пройшла значний еволюційних шлях і наповнювалась різним змістом. В рамках визначення поняття «напівпрезидентської системи правління» ми аналізували праці М.Дюверже [114;116;117], Д.Прайса [202], Г.Ласкі [169], Х.Лінца [180], Р.Елджі [120; 121;122], А.Степана [230], С.Скач [228], М.С.Шугарта [223; 224], О.Зазнаєва [38], В.Литвина [54], А.Сіароффа [226], А.Ліпхарта [174; 174], Дж.Сарторі[215;], П.О’Ніла [195], С.Балана і С.Конончука [62], С.Пачеріної [66], Дж.Пасквіно [199].

Одним із ключових питань є класифікація напівпрезидентських систем, оскільки це має не лише пізнавальне і теоретичне значення, але й практичну значущість. Виділяючи різні види напівпрезидентської форми правління, ми звертаємо увагу на те, як функціонує і до яких наслідків призводить певний

різновид напівпрезиденталізму. Для вирішення цього питання використали фундаментальні дослідження, які провели М.Дюверже [115], Дж.Сарторі [74], Р.Елджі [124], В.Богданором [13], М.С.Шугартом і Дж.Кері [88; 222], О.Зазнаєвим[36], С.Ропер [212], Ф.Фрісон-Роше [131; 132].

В політичній науці не склалося однозначної думки щодо оцінки напівпрезидентських систем і їхнього впливу на політичну стабільність, оскільки періоди «когабітації» часто характеризують політичні відносини між президентами та прем'єр-міністрами. Відносини між цими інститутами схильні до конфліктів і такий характер відносин зумовлюється функціональним включенням інституту президентства в систему виконавчої влади. Визначаючи вплив на внутрішньо-виконавчі відносини різниці в характеристиці інституційних характеристик напівпрезидентських систем правління, ми опиралися на дослідження Т.Бейліса [101], Т.Фрая [133], С.Ропера [212], Л.Метклафа [171], Х.Лінца [178; 179; 180], А.Венесуели [243], А.Ліпхарта [175], Дж.В.Ліна [176; 177], Дж.Р.Шу [225], Р.Елджі [120; 123; 125; 126; 127], Д.Леффена [172], Дж.Раадта [2018], Т.Мое [238], Дж.Сарторі [215; 216], С.Черних та А.Чейбуба [106], С.Скач [228], Ф.Керні [104], М.Лавера [170], Б.Акермана [93], С.Парріша [197], К.Строма [233], А.Стівенса [232], Ч.Чанга [105], О.Процика [203; 204; 205], Т.Седеліуса [218], Дж.Хубера [158], Р.Тараса [237], Ю-Ш.Ву[247], К.Ясевича [161], О.Зазнаєва [37], Л.Кочубей [48], В.Литвина [53; 54], Г.Зеленько [40; 41], А.Ключковича [45; 46].

Висновки до Розділу 1

Політичну стабільність аналізують з різних позицій, які відображають різні шляхи її досягнення. Водночас тема політичної стабільності при навіпрезидентських системах правління немає достатньої науково-методичної інфраструктури в українській політичній науці й опирається переважно на ідеї А.Романюка та В.Литвина (у контексті урядової стабільності та інституційного виміру функціонування напівпрезидентських систем).

Результати 1 розділу дисертації були частково апробовані у трьох наукових статтях фахових видань України та закордонних наукових журналів і чотирьох конференціях: Панарін А. Політична стабільність та конфлікт: дослідження проблеми взаємозв'язку / А. Панарін // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 23 (4). – С. 49–58; Панарін А. Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління / А. Панарін // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – Вип. 4 (1). – С. 177–182; Панарін А. Фактори формування політичної стабільності / А. Панарін // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 6 (2). – С. 80–84; Панарін А. Політична стабільність та стійкість: співвідношення категорій / А. Панарін // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та асп. (м. Чернівці, 1 березня 2012 р.). – Чернівці : Букрек, 2012. – С. 44–46; Панарін А. Співвідношення категорій політичної стабільності/нестабільності та стійкості/нестійкості / А. Панарін // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – Вип. 9. – С. 292–295; Панарін А. Взаємозв'язок між політичною стабільністю та конфліктами у концепції Л. Козера / А. Панарін // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матер. Запор. сесії I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 11 квітня 2012 р.) : у 4 ч. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – Ч. 3. – С. 32–34; Панарін А. Взаємозв'язок між політичною стабільністю та конфліктами у концепції Р. Дарендорфа / А. Панарін // Науковий діалог «Схід – Захід» : матер. II Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.) : у 4 ч. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Ч. 4. – С. 243–245.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

2.1. Підходи до концептуалізації політичної стабільності

Держава, як і суспільство, динамічно розвивається. Тому актуальним завданням ефективного функціонування є досягнення стійкого стану, рівноваги всіх компонентів та інститутів названої системи. Термін стабільність (від лат. stabilis - стійкий, постійний) означає зміцнення, приведення у постійний стійкий стан або підтримку цього стану.

Поняття «стабільність» трактували як стійкість, стан рівноваги, сталість, непохитність. Зі зміною методологічної бази (наприклад, у зв'язку з появою нових напрямів досліджень в природничих науках - синергетика), а також під час парадигмальних змін соціальних систем термін «стабільність» поступово набув іншого змісту, який можна трактувати у протилежному контексті. У сучасній науковій літературі «стабільність» означає динаміку та неминучість змін, але за досить високого ступеня впорядкованості. Термін «стабільність» означає зміцнення, досягнення постійного стійкого стану певної системи або підтримка цього стану, наприклад, забезпечення постійності протікання процесів. Відомо, що будь-яку систему можна відобразити як структуру, тобто ряд одиниць або компонентів із стабільними властивостями. Але система – це і події і процеси, під час яких «щось відбувається», змінюючи деякі властивості та взаємодію між елементами.

Вважають, що загальнотеоретично близькими до поняття «стабільність» є такі категорії: «незмінність» і «стійкість». Вони характеризують здебільшого окремі специфічні процеси, які відбуваються в різних сферах суспільного життя. Незмінність вважається процесом, який у межах певних часових і просторових «інтервалів» стан об'єктів за основних ознаках і критеріях

залишається величиною постійною [2]. Стійкість визначає процеси з точки зору їх здатності утримувати зміни/коливання в заданих межах і відповідних параметрах, які свідчать про здатність системи відновлювати порушену рівновагу. Разом з тим стабільність - складніша категорія, яка охоплює комплексну оцінку характеру взаємодії та рівень можливих наслідків, всіх складових, взаємозалежних та взаємовпливаючих елементів у певній системі політичних координат [76]. В оцінці стабільності політичної структури важливо зіставити її функціонування з реальними можливостями, що формують регулювальний і саморегулювальний потенціал державних інститутів.

Детальніше треба розглянути поняття «стійкості» і «стабільності», опозиційними до яких є категорії «нестійкості» та «нестабільності». Ці поняття проникли в найрізноманітніші наукові концепції, але найгрунтовніше вони розроблені в рамках структурно-функціонального підходу, синергетики та теорії катастроф. Вихідний пункт аналізу політичної динаміки - категорія «стійкості» процесу, яка означає, по-перше, його певний період, який має відповідні часові рамки і характеристики; по-друге, його рівень підтримки цілісності та системної організованості.

Відповідно до теорії катастроф стійкість динамічної системи обумовлена дією двох полярних тенденцій, одна з яких пов’язана з відтворенням і збереженням «старих» системних якостей (системоутворювальних або так званих негативних), тоді як друга – навпаки забезпечує «позитивну» можливість адаптації структур до «нових» умов, змін зовнішнього середовища [44]. Тому очевидно, що динамічна стійкість, наприклад, політичного порядку в тій чи іншій фазі політичного процесу має відносний характер стосовно безперервної мінливості соціального середовища. Динамічна стійкість політичного процесу слугує для держав якимось ідеальним типом або ідеальною моделлю, що дає змогу ефективно долати кризи розвитку та вирішувати соціальні проблеми. У зв’язку з цим велику популярність отримала концепція так званого сталого розвитку (sustainable development) [26],

найближче до реалізації якої просунулися розвинені країни Європи, Північної Америки, Японія, Австралія та ін.

Вужчим є поняття «політична стабільність» і «політична стійкість». Стабільність співвідносять з ситуативними й оперативними параметрами політичної динаміки, а стійкість, зі стратегічними, історичними її вимірами. Стабільність в країні може бути досягнута шляхом управління і укладення тимчасової угоди між основними політичними силами (укладаючи так звані пакти), але до стратегічної стійкості політичного життя може бути ще дуже далеко. Так було у Франції в лютому 1848 р., коли, незважаючи на те, що робітники і буржуа створили Тимчасовий уряд, вже в червні цього ж року вони зіткнулися на вулицях Парижа в барикадних боях. «Органічна стійкість, інертність, на відміну від просто стабільності, пов'язані не просто з легким порушенням рівноваги двох чи кількох громадських сил, їх більш-менш нестійким перемир'ям, а з дією певної інтегруючої «формули», в яку порівняно надовго входить політична культура всього суспільства» [73]. Процеси встановлення тимчасової стабільності за відсутності стратегічної стійкості характерні для багатьох політичних систем різних країн світу.

Стани, які протилежні стійкості та стабільності, є - нестійкість і нестабільність. Крайньою формою нестійкості політичної динаміки є системна криза всіх сфер суспільно-політичного життя, тривалий і наростаючий характер якої іноді призводить до революцій та краху старої політичної системи. Класичним прикладом подібних політичних катаклізмів є революція 1789 р. у Франції. А. де Токвіль зауважив дві суттєві причини, які породили нестійкість політичної динаміки Франції, яка призвела країну в 1789 р. до Великої революції: по-перше, радикальна зміна співвідношення сил між двома провідними класами, дворянством і буржуазією, коли буржуазія ще до революції перехопила бюрократичний контроль над управлінням французьким суспільством; по-друге, занепад старих політичних інститутів, які підтримували колишню рівновагу/баланс соціальних сил. Також вчений звертав увагу на те, що адміністративні реформи 1787 (провінційні збори і тощо) різко змінили

інституційну структуру Франції, посилили її політичну нестійкість і «таким чином реформи наблизили революцію» [81, с.149].

На відміну від стану нестійкості політичної системи категорія «політичної нестабільності» демонструє кризові ситуації іншого порядку, які не обов’язково супроводжуються руйнуванням або перетворенням політичної системи, а пов’язані скоріше з процесом серйозного перегрупування сил. Наприклад, у термінах політичної нестабільності можна охарактеризувати поточну ситуацію в Ізраїлі, обумовлену ескалацією актів терору і проблемами Палестинської автономії. У деяких випадках ситуацію може дестабілізувати гостра урядова криза, зумовлена раптовою зміною чи перестановкою в межах кабінету міністрів. Також, «нестійкість» і «нестабільність» політичного процесу виявляється у формі кризових явищ різного ступеня гостроти.

Незважаючи на досить часте вживання понять «стабільність» і «політична стабільність», в наукових працях їхнього однозначного тлумачення поки немає. Тому важливо окреслити як розглядають поняття «політична стабільність» у науковій літературі. В одному із загальних визначень політичної стабільності, її трактують як стан політичної системи суспільства, де наявна сукупність зв'язків між різними політичними суб’єктами, для яких характерна стійкість і цілісність між собою, здатність до ефективної і конструктивної співпраці [84, с.537]. Варто зазначити, що у запропонованому трактуванні політичної стабільності не врахована властива їй динамічність, немає посилання на умови, об’єктивні і суб’єктивні чинники, які теж впливають на політичну стабільність.

Згідно з найбільш поширеними трактуваннями, політична стабільність - це система зв’язків між різними політичними суб’єктами, якій властиві цілісність і здатність ефективно реалізовувати покладені на неї функції [71, с.281]. Можна натрапити на таке визначення: «Політична стабільність – це риса, характеристика, стан політичного життя суспільства, що виявляється в стійкому функціонуванні всіх наявних у суспільстві політичних інститутів, в дотриманні юридичних і політичних норм, що склалися в ньому, в мирному вирішенні конфліктних ситуацій, що в цілому дає змогу цій системі ефективно

функціонувати і розвиватися, зберігаючи свою структуру та свою якісну визначеність [42]. Треба відрізняти політичну стабільність від застою, стагнації та інших ситуацій, під час яких динаміка політичного життя суспільства різко уповільнюється і розвиток практично припиняється. Протилежністю політичної стабільності є нестабільність суспільно-політичного розвитку, яка може мати ситуаційний характер без зміни якісних особливостей тієї чи іншої політичної системи, або мати фундаментальний характер, коли відновлення стану політичної стабільності потребуватиме корінних змін системи в цілому [70, с.146].

Як справедливо зазначив Т.Парсонс, система стабільна або перебуває у відносній рівновазі, якщо відносини між її структурою та процесами, що відбуваються всередині неї, і між нею та оточенням такі, що властивості і відносини названого субстрату виявляються незмінними [4, с.464-480].

Очевидно, що політична стабільність традиційно є важливою ціллю цінностей політичного режиму та суспільства в цілому [79]. Таке положення продиктоване не тільки тим, що політична стабільність дає змогу режиму підвищувати свою легітимність, а й тим, що вона дає можливість громадянам формулювати і висувати політичній системі свої вимоги. Е.Зіммерман пов’язує поняття політичної стабільності з ефективністю управління [248]. Л.Грін вважає, що політична стабільність є формою легітимності влади [134]. А.Соловйов вважає, що поняття політичної стабільності в будь-якій формі його трактування пов’язане зі «здійсненням владою позитивних для суспільства реформ і перетворень» [79].

Щодо ширшого погляду на проблему політичної стабільності, то не можна говорити про єдність поглядів стосовно цього питання. Багато вчених трактують поняття політичної стабільності як здатність політичного організму до самозбереження в умовах, що загрожують його існуванню [102], інші, як результат прояву якостей політичних адміністраторів до ефективного управління, треті як форму легітимності влади [134]. Інколи політичну стабільність трактують як брак нестабільності. В такому випадку ця

характеристика передбачає цілий спектр станів політичної сфери суспільної життєдіяльності: від відсутності воєн на тій чи іншій території та загрози зовнішньої експансії до наявності певних соціальних та економічних показників, що обумовлюють звичний рівень життя населення і відтворення сформованого характеру суспільних відносин.

Політичну стабільність також визначають як стан політичної системи, що характеризується наявністю необхідних умов і чинників, які забезпечують збереження суспільством своєї ідентичності, громадянського миру і злагоди на основі досягнення балансу інтересів різних соціальних суб'єктів і політичних сил, своєчасного легітимного вирішення проблем і протиріч, які виникають у сфері політики за допомогою передбачених законом механізмів і засобів.

Відповідно до думки багатьох західних вчених стабільність розуміють як відсутність в суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у держави можливостей, які допомагають у кризовій ситуації успішно вирішувати будь-які постійно виникаючі проблемні питання [56]. Дещо подібне бачення висловив шотландський політолог Ф.Бейлі, розуміючи під стабільністю здатність державного організму до самозбереження в умовах, які становлять загрозу ідентичності суспільної системи або самому її існуванню [102].

Деякі вчені проводять класифікацію стабільності на підставі оцінки суспільного розвитку та з врахуванням засобів її досягнення. Наприклад, американський політолог Д.Яворські вводить розмежування між мінімальною та демократичною стабільністю [162]. Мінімальний рівень політичної стабільності означає відсутність на території держави громадянських воєн чи інших форм збройних конфліктів. Демократична стабільність обумовлюється здатністю демократичних структур швидко реагувати на мінливі суспільні настрої для забезпечення досягнення громадянського миру та громадянської злагоди. Стабільність з цього погляду розглядають як функцію демократії, що охоплює участь громадян в управлінні державою за допомогою інститутів громадянського суспільства. Політичну стабільність можна розглядати як

наслідок легітимності влади. Однак різні соціологічні і політологічні наукові напрями трактують легітимність по-різному, розглядаючи наявність неоднозначних джерел. З цього приводу С.Ліпсет та С.Хантінгтон зауважили, що краще говорити не про легітимність, а про підтримку населенням політичної системи [52].

Згідно з трактуванням російського науковця В.Пастухова «стабільність перехідного суспільства – це стабільність його зміни» [67]. Збереження в перехідний період статус-кво свідчить, на думку дослідника, про негативні параметри процесу трансформації. Простеживши еволюцію терміна «стабільність» з різних наукових дисциплін, можна надати йому ґрунтовніше формулювання: стабільність – це динамічний стан складної системи з певним внутрішнім порядком.

Оскільки однозначного трактування «політичної стабільності» немає, то важливо розглянути трансформацію цього поняття та змістовне наповнення.

Б.Баррі в основі проблеми політичної стабільності бачить проблему забезпечувати стійкий, законний політичний порядок [100].

Дж.Роулс, розглядаючи проблему політичної стабільності в конституційних демократичних державах, пропонує розглядати «політичну» концепцію правосуддя як засіб ефективної адресації до проблеми політичної стабільності в сучасних плюралістичних суспільствах. Політична концепція правосуддя може забезпечити те, що не можуть зробити інші концепції правосуддя, засновані на різноманітних доктринах: а саме, згоду, яка може забезпечити підставу для стійкого демократичного режиму [210]. Унікальний характер запропонованої ним угоди дає змогу його парадигмі забезпечити ступінь політичної стабільності, яка до тепер залишилася «невловимою». Згода, що накладається, є необхідною передумовою для добре організованого суспільства: тільки забезпечуючи згоду, можна отримати політичну стабільність, яка потрібніша для налагодження, підтримки й обслуговування суспільства.

Д.Растоу зауважив, що процес досягнення політичної стабільності не обов'язково має бути соціаотно одноманітним: навіть коли йдеться про те саме місце і той самий відрізок часу, позиції політиків і простих громадян, які цей процес стимулюють, можуть відрізнятися один від одного [214].

А.Дегтярьов розглядає поняття «політична стабільність» як «золоту середину» таких станів політичного життя: як політичного порядку і його зміну, що призводить до розпаду [26].

М.Ільїн інтерпретує поняття «політична стабільність» крізь призму динаміки. На його думку, вона відповідає вимогам введення значно ширшого розуміння суті політичного процесу, яке характеризує зміну не станів, а типів політичної системи, не зміни станів режиму, а способу зміни самого режиму [43].

Важливим є розгляд трактування поняття політичної стабільності з погляду соціології. І.Ліханова дотикається до проблеми стабільності, передусім, як до проблеми оптимального співвідношення адаптивних ресурсів системи і механізмів її самозбереження. Тільки їхній баланс може забезпечити ефективне функціонування системи та її подальший розвиток [55]. Стабільність зберігається завдяки балансу інтересів соціальних груп.

А.Галкін вводить поняття хвилеподібності коливань у стабільності політичних систем і певної періодичності кризових ситуацій, в яких вони опиняються [20].

Ю.Левада акцентує увагу на тому, що стабільність зберігається завдяки балансу інтересів різних соціальних груп, «гри з ненульовою сумою». Стабільною правомірно вважати суспільну систему, здатну до відтворення, саморозвитку, до опору руйнівним впливам, до «наступності» й оновлення людського потенціалу владних та інших інститутів [51].

Політична стабільність - це соціальна стабільність, і її можна визначити як такий стан співвідношення соціальних груп і політичних сил, за якої жодна із них не може суттєво змінити політичну систему в своїх інтересах, тобто забезпечується її статус-кво. Передбачається стан відносної рівноваги,

збалансованості спільностей, соціальних груп і політичних інститутів як суб'єктів владних відносин. Збалансованість проводять по лінії вертикальних, і горизонтальних зв'язків, їй властиві дві риси: перша характеризує саму політичну систему — рівновагу її складових частин, відносини та взаємодію між її інститутами — організаційними, нормативними та ціннісно-ідеологічними. Друга стосується взаємовідносин у цілому політичної системи з іншими сторонами суспільного життя. В цьому випадку суб'єктами відносин політичної стабільності є, з одного боку, різноманітні латентні політичні сили, з іншого - інститути політичної системи. Саме цей аспект політичної стабільності найскладніший і має найбільший потенціал невпорядкованості. Політична стабільність має й інші аспекти. Вона може характеризувати стан всередині партій, інших суспільно-політичних організацій і рухів. Йдеться також про взаємостосунки між різними елементами управлінських державних структур. Стабільність означає нормальне функціонування політичної системи, всіх її інститутів, відсутність збоїв у механізмах державної влади, її достатню авторитетність. Вона виявляється також у виконанні законів та інших регулятивних нормативних актів, використанні досить мирних, ненасильницьких форм політичної боротьби. Об'єктивною стороною стабілізації і її складовою частиною є відсутність політичної напруги. Суб'єктивно стан політичної рівноваги дає громадянам, які не перебувають в опозиції до існуючого ладу, відчуття безпеки і спокою, своєрідного політичного комфорту, впевненості в можливості задоволення своїх потреб і сподівань. Ті, хто перебуває в опозиції, також мають відчуття захищеності законом. Політичні цінності і настанови більш-менш стійкі, немає політичної агресивності. В умовах політичної стабільності рівень політичної активності у більшості населення досить невисокий, оскільки перше місце серед їхніх пріоритетів займають не політичні, а звичайні, буденні потреби.

Характер політичної стабільності визначається суспільною системою та її політичним режимом. При демократичному устрої всі механізми влади спрямовані на досягнення певної рівноваги соціально-політичних інтересів,

звичайно, враховуючи потреби панівних кіл. Формується механізм саморегулювання, в тім числі політичних відносин. У цьому механізмі провідна роль належить державі, яка покликана регулювати всю систему суспільного життя для збереження існуючого ладу. По суті існує механізм адаптації політичної системи до зміни умов існування суспільства. Мається на увазі сукупність певних інститутів, процесів і відносини, за допомогою яких забезпечуються найоптимальніші умови нормального функціонування політичної системи, підтримки хоча б мінімального рівня її життєдіяльності на різних етапах розвитку. Йдеться про різноманітні економічні, соціально-політичні, організаційні, правові, психологічні та ідеологічні чинники розвитку політичної системи, її пристосування до умов середовища, яке постійно змінюється. Як засвідчують дослідження американських політологів, для стабільності важливе значення має наявність або відсутність сильного середнього класу. Підтримуючи конституційні демократичні партії, маргіналізуючи праві і ліві екстремістські групи, середній прошарок дещо знімає соціальну напругу, а отже, попереджає політичні конфлікти. До довгодіючих чинників можна зачислити здатність справлятися з анархією, ефективне використання для зміцнення існуючого ладу досягнень науково-технічного прогресу, добре налагоджений механізм періодичного оновлення, постійної трансформації політичної системи, відпрацьована система підтримки соціального, політичного й ідеологічного балансу в рамках державного та суспільного ладу. Важливу роль відіграє забезпечення політичної наступності влади. В широкому розумінні слова йдеться про спосіб заміщення або передачі політичної влади від одного індивіда, уряду або режиму іншим. У вужчому розумінні наступність співвідноситься з таким законодавчо визначеним процесом передачі влади, який дає змогу уникнути кризових ситуацій, що виникають у подібних випадках, і тримати цей процес під контролем. Існуючий порядок політичної наступності сприяє стабілізації, а також адаптації політичних систем, режимів до нових умов. В.Кольверт наголошує, що здатність політичної системи чи режиму провадити послідовну і контрольовану

передачу влади є індикатором політичної стабільності, а політична спадкоємність є важливою рисою політичної практики.

Конструктивна політична стабільність не є абсолютною. Взагалі надто високий ступінь стабільності будь-якої системи, в тім числі політичної, зменшує її життєздатність. Вона може бути наслідком жорстокого опору змінам. Зворотний бік цього стану — нездатність адаптуватися до змін, що призводить до загибелі системи. Вищезазначене може стосуватися тоталітарних режимів. Тому політичний процес охоплює вдосконалення політичної системи, а отже, її певну корекцію відповідно до змін в економіці та інших сферах суспільного життя. Оскільки такі зміни відбуваються еволюційно, без політичних катаклізмів, то можна вважати, що панує стан політичної рівноваги, тобто забезпечення оптимального співвідношення спадкоємності (ідентичності) та модифікації, зумовлений дією внутрішніх і зовнішніх імпульсів. З позицій структурного функціоналізму (Т.Парсонс, Р.Мертон) такої стабільності достатньо. Вона відповідає вимозі стійкого і «нормального» функціонування системи. Але по суті йдеться про виправдання та раціоналізацію існуючого. Поза тим розвиток політичного життя, його адекватність політичним інтересам потребує і якісних змін як умови рівноваги.

Якщо термін «стабільність» застосовувати до політичної системи, то він, на думку російських дослідників В.Жукова та Б.Краснова, має означати стійкий стан системи, який дає змогу їй ефективно функціонувати, розвиватись в умовах зовнішніх і внутрішніх змін, зберігаючи свою структуру [64]. Відповідно до запропонованї теорії, стабільна політична структура має демонструвати високий рівень «підтримки» зі сторони більшості суспільства, інститутів управління суспільством (режим), а також стосовно тих, хто виконує управлінські функції та перебуває при владі.

Вони вважають, що для стабільної держави характерні:

а) почуття належності до нації, яке поділяє більшість населення;

б) поступова та впорядкована зміна правлячих еліт;

в) наявність системи стримувань і противаг для балансу рівноваги у взаємодії владних структур;

г) функціонування багатопартійності, в рамках якої ефективно діє опозиція;

ґ) наявність численного середнього класу.

Усі чинники політичної стабільності аналітично поділені. Водночас, вони взаємопов'язані в тому сенсі, що нестабільність одного чинника, може привести до нестабільності інших. Наприклад, дії і боротьба регіональної меншини за автономію можуть привести до падіння підтримки режиму або, навпаки, можуть бути зумовлені падінням підтримки на користь конституційної системи.

Більшість вчених-політологів виходять з посилання про те, що політична стабільність є найбільш імовірною, коли політичні інститути режиму здатні оперативно та адекватно реагувати на потреби громадян. Це породжує специфічну підтримку режиму та його посадових осіб. Найчастіше з усіх вимог громадян на першому місці стоять ті, які стосуються їхнього економічного благополуччя. Важливою причиною, яка породжує заворушення, є ситуація, коли народ вважає, що його економічне становище гірше, ніж повинно бути.

Практика свідчить, що зростання надій всередині народу часто супроводжуються високим рівнем політичної участі населення. Багато політологів вважає, що активна участь населення часто призводила до нестабільності через загострення групових конфліктів і зростання вимог, завершувалися крахом надій, коли ці вимоги не задовольнялися [5]. Крім того, нестабільність може і далі поглиблюватися через відсутність розвиненої політичної культури, яка повинна сприяти цивілізованій участі громадян у політиці. Для підтримки стабільності рекомендується обмежити політичну участь доти, доки політичні інститути не стануть достатньо сильними, щоб підтримувати високий рівень участі.

У порівняльному аналізі стабільності різних політичних систем треба враховувати такі чинники: тривалість існування тих чи інших організацій або процедур, їхній авторитет у суспільній свідомості, тобто ступінь їх

інституціоналізації.Найважливіше значення має врахування кількості та частоти державних криз і переворотів, які відбувались, а також кількість та інтенсивність заворушень та інших рухів, спрямованих проти існуючого керівництва та режиму.

Попри досить значну кількість досліджень з цієї тематики, поняття політичної стабільності залишається розмитим, тому що, як зазначив П.Свенссон, різні науковці використовують його щодо різних об'єктів і властивостей цих об'єктів [234]. Серед дослідників немає згоди стосовно властивостей чи ознак політичної стабільності. Деякі автори це поняття пов'язують з браком певних ознак (таких як насилля чи зміни), інші наголошують на наявності таких ознак: тривале існування об'єкта, його здатність до адаптації тощо. Л.Гурвіц визначив щонайменше п'ять підходів до розуміння політичної стабільності: 1) незастосування насилля; 2) тривалість існування уряду (владних структур); 3) наявність легітимного конституційного режиму; 4) брак структурних змін; 5) стабільність, як сукупна соціальна характеристика. Автор схиляється до розуміння стабільності на підставі того, що цей підхід є спробою об'єднати та інтегрувати вищезазначені підходи [160]. Стабільність тут розглядають у сенсі «системної стабільності», вимірювання якої можливе через такі сукупні показники: суспільний добробут, рівень економічного зростання, нагромаджувальна та розподільча здатність уряду тощо.

Дещо інший підхід до аналізу стабільності запропонував К.Ейк. Він, працюючи в межах «істонівського» аналізу, використовує рольовий підхід до пояснення політичних взаємодій і політичної структури. Політичними ролями він називає сукупність «стандартизованих очікувань, що є основою передбачуваної поведінки». Мережа політичних ролей у певному суспільстві формує політичну структуру суспільства. Якщо політичні ролі розглядати крізь призму їхніх функцій за контролем політичних взаємодій, то, як вважає дослідник, можна говорити про політичну структуру як систему політичних «обмінів». Мережа очікуваних політичних ролей або політична структура

становить систему каналів, які контролюють потік політичних взаємодій між політичними акторами. Політичну структуру можна назвати «зразком потоку політичних обмінів». Звідси – політична стабільність є регулярністю потоку політичних взаємодій [94].

Відштовхуючись від того ж «істонівського» системного аналізу політичного життя, К.Доудінг і Р.Кімбер намагалися сформулювати загальне поняття стабільності, яке можна було б використати для аналізу урядів, режимів, інститутів тощо. Вони визначають політичну стабільність як «стан, за якого певний політичний суб'єкт існує тоді, коли володіє здатністю запобігати випадкам, які можуть спричинити вимушене невиживання, тобто вимушену зміну одного чи більше критеріїв ідентичності об'єкта»[113]. Як бачимо, політичну стабільність ці автори визначають не лише крізь призму наявності чи відсутності зміни політичного об'єкта чи лише виживання політичного об'єкта. Вони відзначають, що незмінність не є обов'язковою умовою стабільності, і що не кожна зміна визначальних характеристик політичного об'єкта є свідченням нестабільності. Лише зміни, які стають відповіддю на виклики, є свідченням нестабільності. Отже, можна визначити узагальнений перелік ознак політичної стабільності: 1) незастосування насилля; 2) тривале існування інститутів влади; 3) наявність легітимного конституційного (політичного) режиму; 4) брак структурних змін; 5) регулярність потоку політичних взаємодій; 6) сукупність показників, які свідчать про сталий розвиток суспільства. Останній показник є характеристикою системної стабільності, який об'єднує всі попередньо визначені ознаки. Очевидно, що запропонований перелік невичерпний і не є універсальним. Він відображає найтиповіші ознаки політичної стабільності, на чому саме і наголошують західні дослідники. Треба зазначити, що перелічені ознаки стабільності стосуються різних властивостей різних об'єктів. Тому пункти 1, 4, 5, 6 характеристики є показниками, які засвідчують стабільність політичної системи, а пункти 2 і 3 є показниками, які стосуються окремих елементів системи. Вони визначальні для цих об'єктів, але не критичні для системи в цілому.

Іншого погляду дотримуються прихильники теорії «державної стабілізації», до яких ми можемо зазначити Ф.Белі, К.Доудінга, Ф.Кімбера, Д.Яворскі. В наукових доробках цих вчених йдеться про те, що важливішим завданням держави є всяке сприяння процесові стабілізації. Саме тому категорію стабільності трактують як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у суспільстві таких чинників, які в період кризової ситуації допомагали б її виправити. Конкретизуючи це трактування, шотландський дослідник Ф.Белі визначив політичну стабільність як здатність політичного організму до самозбереження в умовах, які можуть загрожувати «ідентичності» політичної системи або самому її існуванню [102]. Британські науковці К.Доудінг і Ф.Кімбер вважають, що стабільність можна визначити лише як політичну одиницю, яка уникає насильницьких методів. Вчені трактують стабільність у різних величинах, «де вона є, або її просто не існує»[113]. Таке твердження можна розглядати критично, оскільки політична система у випадку загрози може використовувати різноманітні методи самозахисту.

В контексті розгляду питання стабільності варто також звернути увагу на дослідників, праці яких присвячені вивченню питань, які стосуються проблеми урядової стабільності в межах системи інституційної структури влади. Е.Зіммерманн та А.МакФарланд інтерпретують стабільність як функціонування однієї владної групи в управлінні державою протягом деякого часу, яка може вдало адаптувати умов існування, а також може давати адекватні відповіді викликам відповідно до реалій державного та громадянського життя, може проводити курс ефективних політичних реформ[188].

Німецький політолог Е.Зіммерман окреслив стабільність влади й уряду як здатність адміністраторів політичної системи до ефективнішого способу дій. Він виділяє декілька закономірностей, які тісно пов'язані із досягненням стабільності такого типу.

1. Однопартійний уряд має більше можливостей затриматись при владі, ніж коаліційні уряди.

2. Наявність фракцій у складі уряду зменшує його шанси на утримання влади.
3. Чим вища роздробленість сил у парламенті (враховуючи опозицію), тим вірогідніша недоторканість складу урядової коаліції;
4. Чим більше мандатів в парламенті займають опозиційні сили й антисистемні коаліції, тим менша ймовірність довгого існування уряду [248].

Трактування політичної стабільності С.Хантінгтоном випливає з співвідношення темпів соціальної мобілізації та ступеня громадянської участі, з одного боку, та темпів інституціоналізації та оптимізації рівня організації – з іншої. Інституційна стабільність постійно у «програші» за темпами розвитку у співвідношенні з соціальною мобілізацією та громадянською участю [159].

Визначальним чинником політичної стабільності (у демократичних країнах) С.Хантінгтон вважає також і наявність конституційного порядку. На думку дослідника, політична стабільність може визначатися через формулу «порядок плюс наступність», припускаючи провідним такий варіант розвитку, за якого модель організації влади протягом тривалого періоду зберігає свої сутнісні характеристики.

А.Салмін співвідносить політичну стабільність з ситуативними та оперативними параметрами політичної динаміки діяльності інститутів влади. Згідно з його трактуванням, стабільність може бути досягнута шляхом угоди між основними політичними силами [73]. Отже, політична стабільність виражає такий стан політичної динаміки, за якого досягнута тимчасова рівновага (або баланс) сил основних політичних акторів, у межах конструкту системи інститутів влади, після якої можлива подальша дестабілізація та порушення цього балансу.

У контексті розгляду кола питань, які стосуються політичної стабільності, на нашу думку, варто звернути увагу на аналіз цілей учасників політичних відносин. Аналіз цілей є не тільки однією з найважливіших умов розуміння їх особливостей, він допоможе побачити як цілі політичних акторів і методи

їхнього досягнення впливають на політичну стабільність. Особливість дослідження впливу цілей політичних акторів на політичну стабільність полягає в тому, що мета - багато в чому категорія суб'єктивна. Говорити про неї можна лише на підставі реальних наслідків дій учасників політичних відносин. І навіть у цьому випадку ступінь достовірності судження буде аж ніяк не абсолютним і далеко не однозначним. Це тим більше ватро взяти до уваги, якщо врахувати, що результати діяльності політичних акторів нерідко мають досить великі розбіжності з їхніми намірами. У сфері політичних відносин, як пишуть В.Мюррей і М.Грімслі, панують випадковість, невизначеність і двозначна ясність. Зрештою, дії, наміри і цілі інших дійових осіб залишаються в тіні і не мають чітких обрисів, створюючи серйозні труднощі [191]. У цьому випадку кожен учасник політичних відносин має не одну, а безліч цілей, і визначити всі не завжди можливо і не завжди треба. Крім того, варто враховувати, що між декларованими та реальними цілями рідко існує збіг. Отож, принципове значення має розуміння головних цілей політичних акторів. В науці для вирішення цього завдання вироблений такий підхід, який, як не абсолютна гарантія об'єктивності зарекомендував себе як досить плідний. Йдеться про оцінку цілей політичного актора з погляду його поведінки, тобто з погляду аналізу наслідків його вчинків, а не думок і декларованих намірів. Наприклад, будь-яка дія теоретично може мати кілька варіантів можливих наслідків, але в реальності здійснюється один, який ми і спостерігаємо. У нас є підстава вважати: якщо не було в діючого суб'єкта відповідного бажання, то наслідки були б іншими. Отже, ми можемо зробити висновок, що саме ці наслідки були метою суб'єкта [112].

Враховуючи такий підхід, більшість дослідників політичних відносин визначають мету як передбачуваний, бажаний результат дії, що є його причиною (мотивом) [69, с.127-130]. Вони ґрунтуються, зокрема, на положенні К.Маркса про те, що «майбутній результат діяльності існує спочатку в голові людини ідеально, як внутрішній образ, як спонукання і мета. Ця мета як

завдання визначає спосіб і характер дій людини і їй вона повинна підпорядковувати свою діяльність» [59].

Категорії «цілі» та «засоби» є співвідносними і відповідають не різним подіям, поведінці і діям учасників політичних відносин, а різному положенню по стосовно один одного. Певна подія, поведінка або дія є засобом щодо не будь-якої, а конкретної мети; конкретна мета, може бути засобом щодо іншої мети. Ніяка, навіть реальна, мета не може бути досягнута без відповідних засобів. Засоби мають відповідати меті. Ця діалектика цілей і засобів простежується в міркуваннях Р.Арона про вічні цілі держав. До вічних цілей він зачисляє прагнення кожної держави до безпеки, сили і слави [97, p.81-86]. Р.Арон виходить з того, що «політичні одиниці прагнуть нав'язати один одному свою волю і тому їхні цілі несумісні (або видаються такими). Оскільки кожна політична одиниця незалежна, то суперництво між ними неминуче. Тому перша мета будь-якої політичної одиниці – вижити у цьому протистоянні. І правителі, і їхні піддані зацікавлені в збереженні тієї спільності, яку вони становлять, з огляду на загальне етнічне походження, історії або долі. В умовах природного стану це означає, що першою метою кожної політичної спільності є забезпечення своєї безпеки.

Політична стабільність обумовлена законами функціонування і розвитку суспільства, характером і способами взаємодії його підсистем, зміни та еволюція, які не тягнуть за собою руйнування функціональної єдності структури і їхньої рівноваги. Політична стабільність забезпечується політичною системою суспільства (головним елементом якої є держава) і ефективністю виконання її функцій, що залежить від масової підтримки громадян:

1) від так званої ситуативної підтримки, яка виражає оцінку громадської думки щодо конкретних рішень, що приймають державні органи, публічні заяви політичних лідерів, наділені владою, дієвості політичних акцій;

2) від «системної підтримки», тобто від стійкості позитивних оцінок і думок, які свідчать про схвалення суспільством діяльності владних структур у

цілому, що проводить держава у сферах внутрішньої та зовнішньої політики. Важливим фактором «системної» підтримки є довіра до політичних лідерів і політичного режиму, готовність різних соціальних груп відстоювати свої інтереси на підставі і відповідно до закону.

Масова підтримка політичного режиму виражається також у прийнятті більшістю населення всієї сукупності основних політичних цінностей (наприклад, якщо говорити про демократичний режим, то: принцип поділу влади, гласність, багатопартійність, плюралізм думок, свобода слова, незалежність засобів масової інформації і т. д.), що визначають характер і способи функціонування даної політичної системи.

До основних умов, які впливають на рівень масової підтримки існуючого політичного режиму, належать також: рівень матеріальної забезпеченості та соціальної захищеності громадян, наявність демократичних інститутів і механізмів, що забезпечують участь населення в політичному процесі; безпека і правові гарантії особистості.

Особливого значення набуває масова політична підтримка в умовах реформ, коли суспільство в цілому і його політична система зокрема, переживають період транзиту, стаючи на якийсь час розбалансованими, а отже, і менш стабільними. В таких умовах виникає протиріччя і навіть розрив між соціальними нормами та цінностями, які насаджують владні структури, і соціальними нормами і цінностями, які домінують в масовій свідомості. У масовій свідомості з огляду на багато причин - інерційності, більш стійкої прихильності до фундаментальних цінностей, - може виникнути неприйняття норм і цінностей пануючих груп, напруженість і навіть конфлікт між масами і владою. Важливо враховувати, що в суспільстві завжди існує конкуренція груп за лідерство, зміна груп, які претендують на помітнішу роль у суспільному житті країни і на вагоміший політичний статус. Ці групи, організовані в політичні рухи і партії, можуть очолити опозиційні виступи в різних формах. Їхня діяльність буде здебільшого мірі успішною, коли якнайбільшою мірою

відображатиме та захищатиме у своїх програмах загальнонаціональні інтереси і цілі, цінності культури, які відповідають менталітету населення.

Політична система може втрачати стабільність, якщо правляча еліта в основу своєї діяльності та ініційовані нею нововведення підпорядковує лише власним інтересам і ігнорує інтереси більшості. У цьому випадку «вона може триматися тільки на силі, обмані і т.д.» [75]. Її суб'єктивна діяльність вступає у протиріччя з об'єктивними потребами і природою суспільства, що призводить до нагромадження соціального невдоволення і веде до політичної напруженості та конфліктів.

Конфлікти у функціонуванні політичної системи відіграють неоднозначну роль. Їх виникнення є показником певного загострення протиріч. Конфлікти самі собою не можуть суттєво вплинути на стабільність політичної системи, якщо вона має механізмами їх інституційного чи правового розв'язання або локалізації. Говорячи про те, що непримиренні конфлікти є ендемічною рисою суспільства, ще не означає, що суспільство характеризується постійною нестабільністю [16, с.571-572]. Хоча наявність дієвих механізмів швидкого виявлення, запобігання і вирішення конфліктів залишається необхідною умовою ефективного функціонування політичної системи та показником її стабільності.

У науковій сфері не склалося однозначного трактування взаємозв'язку між конфліктами та стабільністю. Не випадково, керуючись лише здоровим глуздом, деякі вчені-політологи протиставляють конфлікт і стабільність, розглядаючи їх як взаємовиключні стани. З цієї позиції конфлікт трактують як взаємодія, яка виключає стабільність і стійкість, більше того – для нього не є характерним застосування тільки політичних засобів. Російські дослідники А.Демидов і А.Федосеев зазначають, що політичні відносини, які засновані на конфліктній взаємодії, характеризуються високим ступенем нестійкості, в них не застосовують суто політичні засоби вирішення політичних і соціальних протиріч. Вони доповнюються використанням адміністративних, військових,

правових і навіть кримінальних методів зняття соцільно-політичної напруги [27].

Інші теоретики – конфліктологи (В.Дружинин, Д.Конторов, М.Конторов), які вивчають проблеми математичної моделі конфлікту, акцентують увагу на тому, що конфлікт може не лише порушувати порядок, й підтримувати його або визначати новий порядок. Таке розуміння конфлікту, з їхнього погляду, розширює сферу пізнання і можливості його формалізації [33]. Вагомість такого підходу до розуміння ролі конфлікту посилюється тим, що він подає шлях подолання «чорно-білого», позитивно-негативного ставлення до конфлікту, дає змогу підійти до аналізу його функцій, ширшого, багатовимірнішого розуміння його ролі в суспільних відносинах.

У цьому контексті одним із прикладів подолання одностороннього трактування ролі конфлікту в суспільстві є часто цитовані міркування американського вченого Л.Козера з приводу взаємозв’язку конфлікту та стабільності в соціально-політичних системах різного типу. Сутність концепції Л. Козера полягає в тому, що суспільству властива фатально неминуча соціальна нерівність, тому соціальний конфлікт дослідник зводить до «напруженості між тим, що є, і тим, що повинно бути відповідно до «почуттів» і настроїв основних соціальних груп» [47]. Під соціальним конфліктом він розуміє «боротьбу за цінності та претензії на певний статус, владу і ресурси, боротьбу, в якій цілями супротивників є нейтралізація, нанесення збитку або знищення суперника». Це найпоширеніше визначення конфлікту в західній політології.

На його думку, у відкритих суспільствах і соціальних групах конфлікт сприяє зниженню напруги, сприяючи стабілізації та інтеграції внутрішньогрупових відносин. Надаючи учасникам конфлікту безпосередню можливість виражати протилежні вимоги, які стикаються між собою, соціальні системи, побудовані на принципах плюралізму, можуть змінювати свою структуру і усувати джерело незадоволення. Отже, властивий таким системам

плюралізм конфліктних ситуацій дає змогу викоренити причину внутрішнього невдоволення та протиборства і відновити суспільну єдність [109].

Конфлікт всередині суспільства може сприяти його об'єднанню або відновленню внутрішньої єдності в тому випадку, якщо йому загрожує ворожнеча або антагонізм членів суспільства. Разом з тим далеко не всі різновиди конфлікту сприятливі для внутрішньосуспільної структури, так само, як не в кожному суспільстві можуть знайти застосування об'єднювальні функції конфлікту. Та чи інша роль конфлікту у внутрішньосуспільній адаптації залежить від характеру питань, які становлять предмет самого конфлікту, а також від типу соціальної структури, в рамках якої відбувається конфлікт. Проте види конфліктів і типи соціальних структур сам собою не є незалежними змінними.

Внутрішні соціальні конфлікти, що зачіпають тільки цілі, цінності та інтереси, які не суперечать прийнятим основам внутрішньосуспільних відносин, зазвичай мають функціонально позитивний характер. Такі конфлікти мають тенденцію сприяти зміні внутрішньосуспільних норм і відносин відповідно до нагальних потреб окремих груп. Якщо ж сторони, які беруть участь у конфлікті, не поділяють цінностей, на яких базувалася законність системи, то внутрішній конфлікт несе небезпеку розпаду соціальної структури.

Часткова участь у конфліктних ситуаціях є механізмом, який підтримує рівновагу внутрішньосуспільної структури. Отже, у вільно структурованих групах і відкритих суспільствах конфлікт, який спрямований на зниження антагоністичної напруги, виконує функції стабілізації і інтеграції внутрішньосуспільних відносин. Надаючи сторонам невідкладну можливість для прямого вираження вимог, які суперечать одна одній, такі соціальні системи можуть змінити свою структуру й елімінувати джерело незадоволеності. Внутрішній конфлікт може також слугувати засобом для визначення взаємного співвідношення сил захисників антагоністичних інтересів, перетворюючись на механізм підтримки або зміни внутрішнього балансу сил. Конфліктна ситуація рівноцінна порушенню колишньої угоди

сторін. Під час конфлікту виявляється реальний потенціал кожного супротивника, після чого стає можливим нової рівноваги між ними і відновлення відносин на цій підставі. Соціальна структура, в якій є конфлікт, може легко уникнути станів внутрішньої нестійкості або модифікувати ці стани, змінивши існуючий стан позицій влади.

Німецький соціолог Ральф Дарендорф у середині 60-х XX ст. років виступив з обґрунтуванням теорії соціального конфлікту, що отримала назву «конфліктної моделі суспільства». На його думку, будь-яке суспільство постійно піддається зміні, соціальні зміни всюдисущі; в кожен момент воно відчуває соціальний конфлікт, соціальний конфлікт повсюди, кожен елемент суспільства сприяє його зміні; будь-яке суспільство опирається на примус і підпорядкування одних його членів іншим. Тому, зазначає дослідник, для суспільства характерна нерівність, яка виникає внаслідок різних соціальних позицій, які займають люди стосовно до розподілу влади. Це сприяє виникненню відмінностей їхніх інтересів і прагнень, що й зумовлює взаємні непорозуміння, «тертя» та антагонізми, а у підсумку – структурні зміни самого суспільства. «Пригнічений» конфлікт він порівнює з найнебезпечнішою «злоякісною пухлиною» в тілі суспільного організму. Однак придушення є не тільки аморальним, й неефективним способом вирішення соціальних конфліктів. У тій мірі, в якій соціальні конфлікти намагаються придушити, зростає їхня потенційна злоякісність, разом з цим зростає і прагнення до ще більш насильницького придушення. У кінцевому підсумку це приведе до того, що жодна сила не зможе зупинити енергію конфлікту. Розглядаючи проблему конфлікту в різних суспільствах, дослідник зазначив, що не кожна так звана тоталітарна система фактично є системою придушення конфліктів, і остаточне придушення рідко трапляється в історії. Більшість недемократичних режимів дуже обережно поєднують придушення та регулювання конфліктів. Якщо цього не відбувається, якщо кожне протиріччя, кожен антагонізм насправді придушували, то вибух максимально насильницьких конфліктів є лише

питанням часу. Методу придушення соціальних конфліктів не може надаватися перевага серед інших протягом тривалого терміну.

На думку Р.Даррендорфа, найефективнішим способом зменшення негативного та деструктивного впливу майже всіх видів конфліктів є їхнє регулювання, яке на противагу придушенню та «відміні» є успішніше, оскільки воно більше відповідає соціальній реальності. Він зазначив, що конфлікти, як такі, не зникають і не обов’язково стають зразу менш інтенсивними, але в тій мірі, в якій вдається їх регулювати, вони стають контрольованими, й їхня «творча сила» сприяє поступовим стабілізації та розвитку соціальних структур [25].

Г.Зіммель стверджував, що конфлікт у суспільстві породжує два взаємопов’язані, але суттєво різні явища. По-перше, він стверджує, що конфлікт задає межі між групами всередині соціальної системи завдяки посиленню самосвідомості груп та їхніїх уявлень про власну окремість і специфічність. По-друге, він говорить, що взаємне «відштовхування» допомагає зберігати цілісність соціальної системи, усталюючи рівновагу між її різними групами. Як приклад наводяться міжкастові конфлікти, які можуть вести до самоізоляції та індивідуалізації різних каст, але можуть також і сприяти збереженню стабільності всієї соціальної структури суспільства, забезпечуючи баланс інтересів ворогуючих каст [229].

Г.Зіммель зазначив, що відсутність конфліктів не є ознакою глибинних та стабільних відносин. Варто зауважити, що, на думку вченого, наявність конфлікту не є необхідною умовою, яка засвідчує таку стабільність, він лише стверджує, що у разі виникнення ворожих почуттів ці почуття мають проявитися в конфлікті, якщо відносини стабільні. Наявність конфліктів породжує відчуття неміцності відносин і часто детермінує прагнення зберегти їх за всяку ціну, та діяти з перебільшеною самовідданістю, майже механічно зберігаючи відносини шляхом принципового уникнення будь-якого можливого конфлікту [227].

Згідно з Г.Зіммелем, відсутність конфліктів у відносинах не може вважатися показником їхньої стабільності та міцності або свідчити про брак потенційно руйнівних напружень [213]. Для того, щоб аналітично розкрити повний сенс відносин, треба приділяти увагу явним і латентним складовим [190]. Отже, якщо ми зайняті оцінкою стабільності відносин, то, як вважає Г.Зіммель, мало зафіксувати відсутність елементів конфлікту, бо відсутність конфліктної поведінки сама собою не свідчить про відсутність ворожих почуттів та антагонізму [130].

Західний дослідник М.Дойч вважає, що для підвищення ефективності вирішення конфліктів та усталення стабільності треба враховувати.

1. Характеристики конфліктуючих сторін (їхніх цінності та мотивації, їхні цілі, психопатичні, інтелектуальні та соціальні ресурси для ведення або вирішення конфлікту; їхні уявлення про конфлікт, враховуючи концепцію стратегії і тактики, і т.д.). Для конфліктуючих сторін було б корисно знати, що вони розглядають як вигоду або досягнення мети, а що буде розглядатися як втрата або поразка.

2. Передісторію їхніх взаємин (становлення один до одного, взаємні стереотипи й очікування, враховуючи їхнє уявлення про те, що протилежна сторона думає про них самих, особливо ступінь полярності їхніх поглядів за системою «добре-погано» і «заслуговує довіри-не заслуговує довіри»).

3. Природу того, що привело до конфлікту (його межі, жорстокість, мотиваційну цінність, визначення, періодичність і т.п.). Основа або підстави конфлікту всередині суспільства можуть бути «дифузними» й узагальненими, як в ідеологічному конфлікті, або визначеними і обмеженими, як в конфліктах з приводу володіння чим-небудь; причина конфлікту може бути важливою або другорядною для конфліктуючих сторін; вони можуть припускати можливість компромісу або повне підпорядкування однієї сторони іншій.

4. Соціальне середовище, в якому виник конфлікт (різні інститути; рівень заохочення або стримування залежно від обраної стратегії і тактики ведення або вирішення конфлікту, враховуючи природу соціальних норм та

інституційних форм для регулювання конфлікту). Учасники конфлікту можуть опинитися в такому соціальному середовищі, в якому існує незначний досвід конструктивного вирішення конфлікту та немає інститутів або норм, які покликані заохочувати мирне вирішення суперечок.

5. Зацікавлені сторони (їхнє ставлення до конфліктуючих сторін і один до одного, їхня зацікавленість в тих чи інших результатах конфлікту, їхні характеристики). Багато конфліктів розгорається на тлі підвищеної уваги громадськості, і хід конфлікту значною мірою може залежати від того, як, на думку учасників конфлікту, будуть реагувати зацікавлені сторони.

6. Застосовувані конфліктуючими сторонами стратегія і тактика (оцінювання та/або зміна переваг, недоліків та суб'єктивних можливостей і спроби однієї зі сторін вплинути на уявлення та розуміння іншої сторони про переваги чи недоліки першої за допомогою тактики, яка може змінюватись за такими вимірами чи параметрами: легітимність-нелегітимність, за співвідношенням використання позитивних і негативних стимулів – обіцянки і заохочення або загроза та покарання, свобода вибору-примус, відкритість і надійність зв’язку, обмін інформацією, рівень довіри, типи мотивів і т.д.).

7. Результати конфлікту для його учасників та зацікавлених сторін (вигоди або втрати, пов'язані з безпосереднім предметом конфлікту, внутрішні зміни в учасників конфлікту, пов’язані з їхньою участю в конфлікті, довгострокові перспективи взаємовідносин між учасниками конфлікту, репутація учасників в ході конфлікту у різних зацікавлених сторін). Діяльність, яку проводить під час конфлікту, і їхні результати зазвичай впливають на учасників конфлікту.

М.Дойч зазначає, що кожен учасник соціальної взаємодії реагує на іншого з урахуванням власних оцінок про опонента, які можуть не збігатися з реальністю, а також, усвідомлюючи ступінь інформованості протилежної сторони, піддається впливу власних очікувань стосовно дій іншої сторони, свого сприйняття поведінки противника. Ці оцінки можуть бути, а можуть і не

бути точними, оскільки здатність «стати» на місце іншого і передбачати його дії не є значною.

Соціальна взаємодія не тільки може бути ініційована різними мотивами – вона може породити нові і нейтралізувати старі, оскільки вона є не тільки детермінованою, а й детермінуючою. У процесі розуміння та пояснення виконаних дій виникають нові цінності і мотиви. Соціальні взаємодії роблять їхнії учасників сприйнятливішими до зовнішніх моделей і прикладів. Хоча кожен учасник соціальної взаємодії по суті становить складну систему взаємодіючих підсистем, він може діяти як ціле. Прийняття рішення індивідом чи групою може зумовлювати внутрішнє протиріччя між різними інтересами і цінностями з приводу контролю над дією. Внутрішня структура та внутрішні процеси властиві всім соціальним одиницям (хоча у індивідів вони менш помітні).

Конфлікт має безліч позитивних функцій. Він запобігає стагнації, стимулює інтерес, виступаючи медіатором, за допомогою якого артикулюються проблеми, знаходять їхні вирішення, слугують основою соціальних змін. Конфлікт чітко розділяє різні групи і цим сприяє налагодженню групової та персональної ідентифікації; зовнішній конфлікт часто призводить до внутрішнього згуртування. Як вважає Л.Козер, у «нецентралізованих групах і вільних суспільствах конфлікт, спрямований на вирішення непорозумінь між супротивниками, часто грає стабілізуючу та інтегративну роль». Зазначаючи про чітке і зрозуміле вираження протилежних вимог, ці соціальні системи отримують змогу вдосконалити свою структуру, виключивши джерело конфліктів. Множинні конфлікти, які вони (ці системи) відчувають, допомагають їм позбавитися від джерел внутрішнього антагонізму і досягти згуртованості. Ці системи забезпечують себе, інституціоналізуючи конфлікт, важливим стабілізуючим механізмом. Внутрішньогруповий конфлікт часто «вдихає» нове життя в існуючі норми або призводить до виникнення нових. У цьому сенсі соціальний конфлікт стає механізмом для визначення норм, які відповідають новим умовам [30].

Більш розгорнуту та узагальнену характеристику соціальної напруженості, її зв'язку з конфліктом дав американський політолог К.Райт. Він вважає, що для досягнення стабільності суб'єкти повинні слідувати певній моделі взаємовідносин, яка детермінується об'єктивними інтеграційними процесами. Найважливішу роль в регулюванні цих взаємовідносин він відводив праву та інституційному дизайну. На думку К.Райта, конфлікти не треба ототожнювати з соціальними протиріччями. Історія свідчить, що глибокі релігійні, ідеологічні чи політичні відмінності призводять до різних конфліктів. Однак, зазначає вчений, він не має обов'язкового характеру, так само як вже існуючий конфлікт не обов'язково розв'язує протиріччя, які його породили. Враховуючи це твердження, буде нелогічно ототожнювати протиріччя з конфліктом. Існування протиріч, фактично, можна вважати найважливішою умовою суспільного прогресу. Саме через взаємодію і протиставлення різних позицій і методів, поступовий синтез тези та антитези твориться історія [246]. Протиріччя і соціальна напруга, яку вони породжують, розглядають як невід'ємний атрибут будь-якого суспільства. Науковий підхід до соціальної напруги має уникати пануючого у побутовій свідомості уявлення про те, що соціальна напруга є злом, яке має бути викорененим. Напруга не є зародком війни, хоча може входити до складу причин, які її породжують[1]. Це напруга між різними ініціативами, які роблять можливим вибір і досягнення мети. Напруга, крім того, що може бути причиною війни, ще є дуже важливою причиною прогресу. В сучасному світі, де існують, і, очевидно, ще довго існуватимуть відмінності в релігіях, ідеологіях, культурах, економічному становищі та політиці, безумовне вирішення конфліктів, які виникають з цих відмінностей, мабуть, неможливе і небажане. Саме ці відмінності становлять суть розвитку світу. Поки існують ці відмінності, існує висока ймовірність виникнення конфліктів» [246].

---

[1] Подібно до того як електрична напруга небезпечна для людського життя і може сильно збільшитись, якщо зруйнувати структуру, в якій вона функціонує, висока соціальна напруга може призвести до насилля чи війни, або навіть зруйнувати суспільні структури. Однак, без мінімальної напруги електрична система взагалі не функціонує. Так само і суспільство не розвивається без певної напруги в ньому.

Ще одним яскравим представником, праці якого присвячені дослідженню політичної стабільності та конфліктів з погляду теорії ігор, є Т.Шеллінг. Він, зокрема, говорив, що існують «ігри», в яких елемент конфлікту обумовлюється значним інтересом, але взаємозалежність є частиною логічної структури, щоб уникнути катастрофи, треба певної співпраці або взаємного узгодження дій – мовчазного або яскраво вираженого. В інших «іграх» прихованість може грати стратегічну роль, але тоді є значна необхідність позначити наміри і ознайомитися з різними поглядами. Гравцям варто домогтися розуміння один одного; виявити моделі індивідуальної поведінки, які допоможуть одному гравцеві передбачити дії іншого; їм потрібно знати моделі цінностей один одного і перевіряти правильність своєї поведінки; розробляти кліше, угоди, правила для позначення своїх намірів, реагуючи на сигнали один одного [87].

Оскільки внутрішньополітичним відносинам властиве не лише протистояння, й взаємозалежність, і чистий конфлікт, в якому інтереси антагоністів повністю протилежні, є одиничним явищем, саме це є причиною, чому «перемога» в конфлікті не є перемогою над супротивником. Вона означає виграш щодо власної системи цінностей [220]. Саме з цим пов’язаний такий важливий висновок, який робить Т.Шеллінг. Він стосується не тільки виграшів і втрат у конфлікті між двома гравцями, а й того, що деякі шляхи його розвитку або деякі потенційні виходи з конфлікту, способи та підсумки його вирішення більш (або менш) допустимі для обох учасників, ніж інші. Це означає, що навіть в ситуації конфлікту взаємодіючі сторони мають спільний інтерес у досягненні взаємно вигідних результатів. Отже, конфлікти можна розглядати як ситуації, які у підсумку враховують елемент чистого торгу - укладення угоди, в якій кожна сторона керується здебільшого своїми очікуваннями того, що інша хоче чи може прийняти. Якщо кожна зі сторін виходить з подібних очікувань і обґрунтованих прогнозів стосовно до іншої, то це означає, що очікування стають взаємодоповнювальними. Звідси випливає, що на підставі взаємних очікувань (цілком обґрунтованих з погляду раціональної поведінки учасників) можливий компроміс між сторонами конфлікту. В цьому і полягає третій

важливий висновок Т.Шеллінга, який має особливо важливе значення в світлі того, що будь-який компроміс передбачає і робить можливою співпрацю, а в певній мірі, по суті, і є співпрацею, хоча лише в її початковій стадії [87].

Серед концепцій, які претендують на універсальне застосування до внутрішньополітичного життя суспільства та до міжнародних відносин, важливе значення займає «загальна теорія конфлікту» американського соціолога К.Боулдінга, викладена в його дослідженні «Конфлікт і захист. Загальна теорія». Він вважає, що конфлікт невіддільний від громадського життя. У самій природі людини закладено прагнення до постійної ворожнечі і боротьбі з подібними, до ескалації насильства. Конфлікт К.Боулдінг визначив як ситуацію, в якій сторони усвідомлюють несумісність своїх позицій, і кожна сторона прагне зайняти позицію, несумісну з бажаннями, інтересами іншої сторони. Разом з тим конфлікти є таким видом соціальної взаємодії, при якому сторони усвідомлюють своє протистояння та своє ставлення до нього. Вони свідомо організуються, розробляючи стратегію та тактику боротьби. Але все це не виключає того, що конфлікти можна і треба долати або принаймні суттєво обмежувати.

Конфлікт може бути стимулятором і рушійною силою соціальних змін. Позитивна функція конфлікту виявляється і в сприянні формування соціально необхідного стану рівноваги, переоцінки та зміни колишніх цінностей і норм суспільства (завдяки вирішенню конфлікту), посиленню лояльності членів цієї структурної одиниці; в гарантії розвитку суспільства шляхом розмежування протилежних інтересів, створення можливостей для їхнього наукового аналізу і, передусім, визначення необхідних змін. Конфлікт може мати й негативні наслідки. Наприклад, він може загрожувати інтеграції суспільства, зруйнувати сформовані у ньому соціально-політичні структури тощо. Завдання управління конфліктом як раз і полягає в тому, щоб не допустити його розростання або зменшити його негативні наслідки [49].

На думку французького політолога Ф.Бро, фатальність конфліктів та ідея консенсусу або, в крайньому випадку, згуртованості, видаються нерозривно

пов'язаними в політичній практиці на міжнародній арені та всередині країни [15].

Стримувальним чинником конфліктів у політичній сфері, засобом їхнього попередження є високий рівень соціально-економічного розвитку та політичної культури суспільства, а також довіра до влади і закону. Зовнішня парадоксальність не зменшує ефективності використання конфлікту в його стабілізуючій функції. Ця функція досить незалежна від політичного змісту самого конфлікту. Це зумовлено природою самої соціальної стабільності. Адже стабільність будь-якої системи соціальних відносин є результатом взаємодії, протиборства та співпраці всіх учасників цих відносин, що прагнуть до задоволення своїх інтересів.

З таким твердженням погоджується А.Галкін, аналізуючи внутрішньосуспільні відносини зазначив: «рівновага, а отже, і стабільність системи значною мірою залежать не тільки від коливань в балансі інтересів, які збігаються, і протилених (взаємовиключних), які властиві різним групам. Не меншу роль відіграють утверджені в цій суспільній системі способи зіставлення протилежних інтересів, та вирішення протиріч, які виникають у цьому разі» [21].

Стабільність системи у такому контексті можна розглядатися як вимір її динамічної стійкості, характеристика її здатності до збереження, обумовлена поєднанням цілей та інтересів взаємодіючих соціальних спільнот. Зауважимо, що політична стабільність аж ніяк не безумовно протистоїть політичному конфлікту і не перебуває з ним у відношенні «взаємопокладання» і «взаємовиключення». Вона може бути досягнута на підставі протистояння та співпраці. Це означає не тільки те, що політична стабільність, як і політичний конфлікт, є важливою складовою розвитку суспільних відносин, й те, що вона не має безумовно «позитивного» змісту.

Не ставлячи під сумнів необхідність побудови такої теорії, яка допомогла б підвищити передбачуваність, а отже, і керованість, і стабільність політики, - Л.Додд, констатує: «політика - не константа чи актуальна гра з простими

моделями, які легко запам’ятовуються та які можна виявити і використовувати для пророкування майбутнього» [29, с.338]. Політична стабільність - це стабільність соціального процесу, теорія якого не може бути зведена ні до узагальнено-надісторичного опису універсальних для різних часів, країн і народів схем, ні до конструювання «правил гри».

Сьогодні найбільш плідний шлях розробки такої теорії політичної стабільності – її розгляд як окремого випадку, одного зі станів політичного процесу, зумовленого іншими його станами передусім – конфліктом. Цей шлях передбачає виявлення взаємозв'язків, збігів і своєрідності притаманних їм функцій, аналіз тієї ролі, яка належить політичному конфлікту і політичної стабільності в життєдіяльності суспільства. Стабільність для суспільства є самостійною цінністю, яку не можна повністю звести до будь-якої іншої або суми будь-яких інших суспільних цінностей, окрім, мабуть, за винятком: впорядкованості» [22, с.3].

Розглядаючи політичну стабільність з’ясовується, що насправді стабільність і конфліктність пов’язані не стільки через ієрархію цінностей, скільки за своїми функціональними характеристиками. Не випадково в процесі різноманітних досліджень деякі автори дійшли висновку про те, що «стійкість такої спільності як об’єднана Європа, багато в чому була забезпечена в останні десятиліття специфічними умовами конфліктної і квазіконфліктної стабільності двох ідеологічно поляризованих військово-політичних спільнот» [22, с.260].

Другий можливий варіант бачення політичної стабільності пов’язаний з розглядом стабільності як об’єктивної функціональної характеристики соціальної системи. Зазначимо, що цей шлях аж ніяк не новий. Можна згадати, що вже кілька десятиліть тому такий підхід до розуміння стабільності завоював своє право на існування, коли він став теоретичним доробком одного з напрямів в американській політичній теорії. Наприкінці 50-х років XX ст. М.Каплан першим зі вчених США зробив спробу моделювання та дослідження функцій окремих станів міжнародних систем. Викладаючи власну концепцію, важлива роль в якій належить питанням «рівноваги», «стабільності» та

«динамічної зміни», він зазначав, що сконструйовані ним моделі не є моделями рівноваги в дусі Т.Парсонса. «Рівновага не має пояснювального значення всередині таких систем. Скоріше це рівновага, яка сама повинна бути поясненою, і модель його пояснює, зазначаючи механізми, які відновлюють або підтримують рівновагу» [163, p.38].

Сьогодні і серед політологів, які займаються вивченням внутрішньополітичних відносин, дедалі більше поширюється переконання в тому, що «дослідникам політичної стабільності треба усвідомити актуальність осмислення соціально-класових і соціальних підстав політики. В цих підставах з самого початку закладаються «ембріони» всіх конфліктів і напружень, які мають шанси вилитися в згубні для суспільства процеси»[86, с.32].

Важливо зазначити, що політична стабільність і політичний конфлікт зовсім не безумовно протистоять один одному, а також не перебувають вони і в діалектичному «взаємопокладанні» та «взаємозапереченні». Як проявлення соціальних потреб та інтересів, відображаючи зміну співвідношення сил учасників громадських відносин і політичний конфлікт, політична стабільність виконує ще одну дуже важливу функцію - надає принципову можливість побудови «шкали» політичного виміру соціальних процесів, побудови «шкали» конфліктності та стабільності. Зауважимо підкреслити ще раз: це два різних, хоча і пов’язаних між собою виміри, а не характеристики, які виключають або передбачають один одного. Наявність і визначена змінна розмірність, величина йінтенсивність однієї з них зовсім не означають відсутність або відповідного зростання (зменшення) іншого.

У підтримці політичної стабільності особливе значення має утвердження в суспільстві та кодифікація в правових нормах легітимних способів боротьби за владу. Історичний досвід нелегітимної політичної боротьби – від політичних змов до політичних революцій засвідчує, що вона є руйнівною для політичної стабільності і загрожує розпадом суспільства. Нелегітимна боротьба за владу може мати явний і латентний характер. Приховані форми нелегітимнї боротьби за владу, не виходячи на поверхню суспільного життя, здатні серйозно

послабити стабільність правлячого режиму, зруйнувати його внутрішню консолідацію та призвести у підсумку до серйозних політичних потрясінь.

Забезпечення політичної стабільності досягається завдяки правовим гарантіям безпеки участі громадян і політичних організацій у політичній діяльності й особливо в опозиційних (протестних) рухах, які відстоюють свої політичні інтереси, претендують на політичну участь у здійсненні влади. У багатьох демократичних країнах нагромаджено значний досвід політичної боротьби (боротьби за владу), що не приводить до значних політичних катаклізмів і національних потрясінь.

У різних країнах розроблено й успішно реалізують спеціальні програми виходу з економічних і політичних криз, відновлення політичної стабільності без зміни суспільно-політичної системи, модернізації економіки при державному контролі і регулюванні, що враховує відмінність соціально-політичних систем та історичних умов.

Політична стабільність залежить від рівня і характеру політичної активності, від позицій політичних лідерів, від їхньої здатності та вміння висловлювати загальнонаціональні інтереси, консолідувати політичну волю громадян, від здатності до критичного аналізу своєї діяльності та від дотримання ними правових норм і норм суспільної моралі.

Система існуючих у суспільстві законів повинна змінюватися відповідно до нових умов і нових викликів часу. Несвоєчасне зміна, відставання або затягування вдосконалення конституційних норм і чинного законодавства має дестабілізуючий вплив на політичний процес, на взаємодію політичних суб'єктів і гілок влади.

Показник політичної стабільності суспільства – його здатність нейтралізувати негативні впливи ззовні (міжнародний тероризм, економічну блокаду, політичний тиск, шантаж, дезінформацію, загрозу застосування сили та ін.). Подібні негативні впливи можуть привести політичну систему в стан крайньої нестабільності і, навіть, зруйнувати її. Особливо небезпечним є розв’язання громадянської війни або масштабних політичних насильницьких

актів з боку прихильників та супротивників існуючого ладу. Тому дуже важлива адекватна реакція держави на загрозу своєму суверенітету, своїм соціальним інтересам, безпеці своїх громадян.

Стабільність може розумітися як деякий «гомеостаз». Таке розуміння приводить нас до усвідомлення того факту, що далеко не кожен тип стабільності виявляється сумісним з розвитком суспільства. Проте, політичну стабільність можна визначати, враховуючи деякі рамки соціальних і політичних трансформацій. Такими характеристиками можна вважати, наприклад, відсутність нелегітимного насильства і відсутність реформ, які впроваджує влада без з'ясування думки населення, без досягнення суспільного консенсусу з їхнього приводу. Як зазначає А.Соловйов, «будь-які трансформації, незалежно від їхнього соціального спрямування, які виходять за рамки цих параметрів політичного порядку, зумовлюють дестабілізацію влади і суспільства» [79].

Ще одну групу дослідників, яких варто виокремити становлять Л.Грін, Д.Сірінг, С.Ліпсет, які досліджували проблеми політичної стабільності крізь призму легітимності. Така стабільність є системою, де головним домінантним чиннком виступає стабільність всередині самої ж політичної системи і легалізація владних структур. Сьогодні багато політологів вважають, що не варто говорити стільки про стабільність, як про підтримку певної політичної системи [134, p.67] та її фундаментальних цінностей (саме таку тезу висунув у своїй теорії Л.Грін) [107].

Американський вчений Д.Сірінг, вивчаючи питання, які стосуються проблеми політичної стабільності, дійшов висновку, що є декілька принципів, які впливають на політичну стабільність, а також можуть її підтримувати. На думку дослідника до них треба зачислити:

1) чим вищий рівень політичної участі, тим сильніша підтримка суспільства «правил гри» в політичній сфері;

2) основні соціальні сили, які зміцнюють політичні норми та процеси такі: громадська думка, члени парламенту, кандидати, які висувають себе для виборчого процесу;

3) існування прямого зв'язку між підтримкою політичних інститутів і збереженням статус-кво [217].

Детальніше зосереджуючи увагу на такому підході, ми дійшли висновку, що легітимність є «функцією опори», якщо не цілого суспільства, то більшості верств населення. На досить вагомій ролі легітимності, як одного з визначальних чинників політичної стабільності в державі, зазначив ще один американський дослідник С.Ліпсет [181, p.77].

Легітимацію визначають як складний процес, функція якого полягає в інтегруванні суспільних верств на підставі спільних цінностей і водночас здатності до реалізації ідентичності політичної системи, створення нових соціальних інститутів. Легітимація й сприяє досягненню політичної стабільності, натомість, зворотний бік цього процесу (делегітимація) веде до дестабілізації системи взагалі. Тому важливе місце у функціонуванні політичної влади, яка прагне зберігати стан політичної стабільності, займає проблема делегітимізації влади, загострення якої може викликати кризу і призвести до падіння існуючого політичного режиму.

Російський вчений А.Фетісов [83], розглядаючи у своїх працях питання пов'язані з проблемою співвідношення політичної стабільності та легітимності, виводить певну систему чинників, які сприяють виникненню процесу делегітимізації влади. Мабуть, найважливішою причиною є антагонізм між універсальними цінностями, які займають належне місце в суспільстві, і партикуляризованими (частковими) цінностями, котрі іноді у своїй суті можуть бути егоїстичними інтересами правлячої еліти. Поглиблення такого протиріччя приводить до того, що влада залишається замкнутою ланкою, відповідно, у підсумку, вона втрачає підтримку серед значних верств населення. Ця обставина одночасно є «симптомом» кризових ситуацій, які пов'язані з владними структурами.

Друга причина делегітимації, яка особливо характерна для демократичних режимів, – протиріччя між ідеєю демократії та соціально-політичною стратегією. Певний конфлікт виникає тоді, коли влада намагається

вирішити назрілі проблеми методами примусу, силою, тиском на засоби масової інформації.

Третя причина, наслідком якої є послаблення легімності правлячої влади, а як наслідок і політичної стабільності, – брак у політичній системі механізмів, які акцентують у своїй діяльності увагу на артикуляції та репрезентації інтересів соціальних груп, сприяють вертикальній мобільності, враховуючи співвідношення між соціальними потребами, діями уряду та реальною політичною ситуацією, яка склалася в цій державі.

Проблемі політичної стабільності приділяють значну увагу економісти. Відомий американський вчений Д.Белл зауважив, що політична стабільність набуватиме нових ознак залежно від способу економічної діяльності в кожній країні окремо, тому вона відрізняється своїми характеристиками, ідеологічними критеріями, методами дії політичної системи, де політична стабільність «modus vivendi» внутрішнього життя країни [10].

Дещо інший погляд відомого польського реформатора Л.Бальцерович, а викладених у праці «Свобода і розвиток. Економія вільного ринку». З його думок можна зробити висновок, що політична стабільність потрібна лише для того, щоб мати змогу створити й утримати змінювані основи розвитку, особливо економічного характеру. Зі слів польського економіста випливає, що політична стабільність сама собою не може існувати, а є системою або сукупністю взаємодій і найперше економічної системи, яку автор називає «нерозважливою політикою». Підсумовуючи думки польського дослідника, ми дійшли висновку, що чинник власності є чи ненайголовнішим і найпотужнішим фактором у стабілізації економічного життя країни [7].

Американські політологи Е.Дафф і Д.Маккамант, аналізуючи проблеми політичної стабільності та нестабільності, вважають, що на практиці треба використовувати дані соціологічного моніторингу з оцінки ставлення населення до політичного процесу та підтримки суспільно-політичного та соціально-економічного курсу [2]. Такий погляд на цю проблему прийнятий практично в усіх країнах західного світу. На думку політологів, основними детермінантами

політичної стабільності є високі темпи економічного розвитку, превалювання соціальної допомоги над соціальною мобілізацією, рівномірний і справедливий розподіл доходів, можливості структур громадянського суспільства забезпечувати високий рівень залучення громадян до політичного життя [5; 24].

На нашу думку, стабільність не завжди прямо залежить від рівня економічного розвитку. Громадський порядок, заснований на тісному зв'язку між економікою та державою, може мати негативний відтінок, особливо в період економічних перетворень, пов'язаних, передусім, з лібералізацією економіки. У країнах, які переживають період модернізації, економічне зростання нерідко є як дестабілізуючим чинником, обумовлений поляризацією, диференціацією і майновим розшаруванням суспільства. Тому загальноприйнятими, визначальними факторами політичної стабільності є наявність інститутів громадянського суспільства, здатність державних інститутів забезпечити відсутність громадянських воєн чи інших форм збройних конфліктів, підтримка населенням суспільно-політичного та соціально-економічного курсу в країні, соціальна спрямованість регулювання економічної діяльності та ін.

Стабільність завжди пов'язана з внутрішньою логікою розвитку системи, з її структурою та порядком взаємодії складових частин та елементів, параметрами і вектором їхнього спільного руху. Рух відбувається відповідно до закономірностей реальної дійсності, а також з урахуванням особливостей кожного конкретного елемента, окремої ланки системи, тобто має природний для неї характер. Чи здатні зовнішні коливання та впливи докорінно змінити природу системи, «підірвати» її стабільність? Відповідь на це питання прихована у самій природі системних явищ. Політична система, в процесі функціонування якої не робляться кроки, спрямовані на досягнення балансу між її окремими елементами, втрачає можливість забезпечити стабільний розвиток суспільства. Вона стає вразливою перед будь-якими ймовірнісними коливаннями внутрішнього та зовнішнього характеру. Тому незалежно від політичного режиму, рівня соціально-економічного розвитку, традицій і

структури політичного та адміністративного управління для будь-якої держави основним завданням забезпечення політичної стабільності є здатність державних структур і структур громадянського суспільства домогтися перманентного і разом з тим сталого характеру розвитку системи. Історія розвитку суспільств засвідчує, що різноманітні форми і методи досягнення політичної стабільності та збереження досягнутого стану рівноваги політичних сил вирішуються здебільшого на рівні внутрішньодержавних відносин. Завжди центральним суб'єктом у цьому процесі є держава та її інститути. Тому ефективна й оптимальна інституціональна основа влади – це не тільки реальна гарантія політичної стабільності, а й найважливіший чинник її забезпечення.

Особливо посилюється проблема політичної стабільності при транзиті країни до демократичного державного устрою, який зумовлює і модернізацію політичної системи. Щоб успішно вирішити завдання держави щодо гарантування внутрішнього спокою, потрібен відповідний теоретико-методологічний інструментарій, який забезпечує оцінку реального стану політичної системи та вироблення прогнозів її можливих коливань і відповідних заходів для досягнення рівноваги. Це важливо з погляду визначення особливостей стабільності, пов'язаних з функціонуванням влади, її основних елементів, характером взаємодії з різними соціальними групами людей і політичними інститутами. Будь-яке суспільство як системне явище, не може мати константні показники на тривалу перспективу. Діалектика суспільного прогресу передбачає динаміку спочатку заданих координат стабільності будь-якої політичної системи. Можна зазначити, що в країнах, які розвиваються, запропоновані ззовні моделі державного управління не здатні успішно функціонувати на перших етапах трансформації без врахування національних, культурних і релігійних особливостей суспільного устрою [14]. Зазвичай насаджувані «імплантати» політичної системи без урахування особливостей державного та суспільного розвитку не приживаються на національному ґрунті. Особливо це видно в окремих перехідних моделях суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку різних країн [31].

Механізм досягнення політичної стабільності відбувається двома способами: або диктатурою, або шляхом неухильного виконання всіх конституційних принципів і формування нових демократичних інститутів. Перший шлях ґрунтується на силовому вирішенні проблем, придушенні активних дій, використанні репресивних методів і насильства. Така політична система, історично недовговічна та приречена на загибель. Такої форми стабільності досягають командними методами, використанням адміністративного ресурсу, без участі громадян. Вона може забезпечити лише тимчасовий успіх, який, як засвідчує світовий досвід, не розрахований на стабільний розвиток суспільства в тривалій перспективі. Другий шлях досягнення стабільності відбувається на основі демократії, що має широку соціальну базу і передбачає наявність справжнього плюралізму, чинного в усіх сферах суспільства, який узгоджується з інтересами основних соціально-політичних сил. У цих умовах протиріччя між соціальними групами населення та владними структурами вирішують, досягнувши консенсусу або компромісу. Такий тип стабільності в політології класифікують як автономний і характерний для країн з демократичними формами державного режиму.

Важливий вплив на політичну стабільність має коригування законодавства у «проблемних» сферах суспільно-політичних відносин, яке створює додаткові гарантії для результативного функціонування політичної системи і всіх її підсистем, інститутів, успішного вирішення суспільством «насущних» завдань розвитку і забезпечення прогресу, злагоди між основними або провідними соціальними групами. Забезпечення прав і свобод людини, знаходження оптимуму у відносинах між групами в політиці, обґрунтований розподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади, оптимізація кількості політичних підсистем, рівня їхньої автономності, безсумнівно, є особливо актуальними як інституційна ланка стабільності.

Відомо, що економічне зростання багато в чому визначає могутність держави. При недопущенні різкої соціальної диференціації та майнового розшарування суспільства економічні критерії подають важливу одиницю в

загальній системі факторного забезпечення політичної стабільності в суспільстві. Економічний розвиток держави забезпечує основу поліпшення рівня і якості життя людей. У підсумку, благополуччя і процвітання громадян у всьому його різноманітті значною мірою формує соціальну константу політичної стабільності. У системі державного управління важливий також високий рівень довіри до діяльності владних інститутів з боку суспільства. Вміння врахувати інтереси кожного, гарантувати та надати в потребних випадках соціальну допомогу та підтримку сприяє розумінню народом різних складних або критичних ситуацій [77].

Правові важелі створюють необхідні умови для раціонального, природного функціонування всіх елементів політичної системи і самої держави, в значній мірі визначають ступінь оптимальної взаємодії влади та структур громадянського суспільства. Діють десятки правових актів, які не тільки формують систему державних органів, а й створюють реальні передумови для розвитку інститутів громадянського суспільства. Вміння керувати країною відповідно до національних традицій, норм моралі, етики і релігії, знаходження їхьої оптимальної взаємодії з суспільством набувають особливого значення в складних ситуаціях. Від рівня ідейно-морального стану суспільства залежить гуманітарний (ідейно-моральний) фактор політичної стабільності.

Отже, на підставі розгляду підходів до розуміння політичної стабільності вважаємо доцільним визначити декілька найважливіших чинників, які забезпечують політичну стабільність держави та суспільства. До інституційних (вузьке розуміння) обґрунтовано включаємо державні інститути, а стабільність інтерпретуємо як відсутність конфлікту між вищими органами державної влади. Відсутність збройних конфліктів/воєн становлять мінімальне розуміння політичної стабільності, а розвинена економічна та соціальна база формують широке розуміння політичної стабільності. Очевидно, що в теорії та практиці державного управління сьогодні не існує загальноприйнятих рішень, стандартів, концепцій, рекомендацій або ідеальних механізмів для досягнення

політичної стабільності, що мають універсальний характер, які поширюються на всю генеральну сукупність.

2.2. Проблема вибору методики оцінювання політичної стабільності та соціально-економічні чинники політичної стабільності

Систематично оцінку політичної стабільності лише у другій половині XX ст. почали проводити різні міжнародні організації. Цей факт відображає загальне визнання важливості того факту, наскільки якісною є робота інститутів влади у вирішенні проблем, з якими стикається сучасне суспільство, а також, що проблема визначення й оцінки політичної стабільності є пріоритетним питанням політичної науки, яке має прикладне значення. Це зумовлюється тим, що оцінки, а також можливість моделювання та прогнозування політичної стабільності дає змогу оцінити існуючі та можливі ризики, приймати ефективні політичні рішення. Тому багато дослідників, міжнародних організацій та аналітичних центрів проводять власні дослідження і розробляють індексні оцінки рівня політичної стабільності на підставі інтегральних показників, які відображають певні аспекти якості суспільно-політичного життя країн і певні види політичної стабільності. Індекси політичної стабільності поділяють на дві категорії залежно від того, як їх розробляють:

1. «Об’єктивні індекси» – розробляють на підставі статистичних методів чи зборі даних (наприклад, кількість демонстрацій, політично вмотивованих вбивств, революції та ін.).

2. «Індекси сприйняття» («суб’єктивні») – в основу яких покладено метод експертної оцінки (вирішальний вплив на результат оцінювання має думка експертів) [166].

Найбільший недолік «індексів сприйняття» – політична заангажованість оцінювання рівня політичної стабільності, висока залежність кінцевого результату від зовнішньополітичного іміджу держави. Враховуючи

вищезазначене, для більш об'єктивного та обґрунтованого оцінювання рівня політичної стабільності доцільно використовувати «об'єктивні індекси», які мають тенденцію коректніше та адекватніше відображати реальну ситуацію в державі, ніж «індекси сприйняття», або їх поєднання. В нашому дослідженні ми будемо користуватися двома індексами WGI та Failed States Index (це не виключний перелік оцінок політичної стабільності, додаткові системи оцінювання див. у Додатку 1).

Методологічну основу проекту, який проводить Світовий банк, становлять опитування експертів, які оптимізують за допомогою математичної моделі. За допомогою показників GRICS оцінюють ефективність державного управління, які ґрунтуються на підрахунках шести індексів і виділяють на підставі гіпотези, яка стверджує, що державне управління є сукупністю традицій та інституційних структур, за допомогою яких органи влади реалізують управлінські функції у найважливіших сферах державного та суспільного життя. Ці параметри складаються з таких компонентів:

1) процес формування, контролю і зміни урядів;

2) здатність урядів формувати та реалізовувати/впроваджувати власну політику;

3) визнання громадянами та державою інститутів, які керують соціальними та економічними взаємодіями у суспільстві.

Згідно з характеристиками державного управління показник WGI містить такі індикатори та індекси.

1. Право голосу та підзвітність (Voice and Accountability) – індекс враховує показники, які відображають різні аспекти політичних процесів, прав і свобод громадян. Показники цієї категорії вимірюють ступінь можливості участі громадян у виборі державного керівництва, а також рівень незалежності преси тощо.

2. Політична стабільність і відсутність насилля (Political Stability and Absence of Violence) – індекс охоплює групу показників, які вимірюють імовірність дестабілізації позицій державного керівництва і вимушеної відставки урядів внаслідок застосування насилля (враховуючи тероризм і насилля всередині держави). Цей індекс відображає наскільки якість державного управління може зумовити необхідність різких змін, зміну політичного курсу, а також підриває можливість мирних виборів.

3. Ефективність управління (Government Effectiveness) – індекс відображає якість державних послуг, якість бюрократії, компетенцію держслужбовців, рівень незалежності державної служби від політичного тиску, рівень довіри до офіційного політичного курсу.

4. Регуляторна якість (Regulatory Quality) – значення індексу пов'язано з офіційним політичним курсом. За його допомогою вимірюють заходи, які не є сумісними з розвитком ринкової економіки (наприклад, контроль рівня цін, неадекватний контроль сфери банківських послуг, контроль міжнародної торгівлі та розвитку бізнесу).

5. Верховенство права (Rule of Law) – індекс відображає рівень довіри громадян до законів держави і схильність до дотримання, ставлення громадян до правопорушень і злочинів, а також вимірює ефективність та передбачуваність законодавчої системи.

6. Контроль корупції (Control of Corruption) – індекс виявляє сприйняття корупції в суспільстві. В ньому враховують різні сторони цього явища, починаючи від частоти «додаткової оплати за те, аби робота була зроблена» до впливу корупції на розвиток бізнесу, а також існування так званої великої корупції на високому політичному рівні й участі еліт у корупційних процесах.

Як бачимо, рівень політичної стабільності є одним із базових індикаторів індексу. Крім того, ще два індикатори («верховенство права» і «контроль корупції») тісно пов'язані з досліджуваною проблемою і відіграють не останню роль в оцінюванні політичної стабільності. Розуміння політичної стабільності, яке запропонував Д. Кауфман, – «комбінація індикаторів, які оцінюють

імовірність того, що державне керівництво, яке перебуває при владі, може бути дестабілізованим або скинутим можливими неконституційними і/або насильницькими засобами, враховуючи політично вмотивоване насилля і тероризм» [164], ґрунтується саме на системі індикаторів.

По кожному із шести індикаторів робиться оцінка, яка ґрунтується на основі вимірювання даних із великої кількості джерел, а також цільових досліджень і замірів сприйняття. Вони проводяться компаніями, дослідження яких присвячені питанням оцінки ризиків, вищими навчальними закладами та агентствами, які вивчають громадську думку і т.д. Результати виводяться у формі відсоткових значень по шкалі 100 балів. Чим вищим є рівень рейтингу, тим вищу позицію займає країна по кожному із індикаторів і в цілому по ефективності держаного управління.

Загалом індекс WGI Світового Банку часто цитують і використовують у порівняльних дослідженнях, однак спосіб оцінки якості державного управління і політичної стабільності має багато суттєвих недоліків. По-перше, його розробили для реалізації міждержавного оцінювання, зіставляючи показники різних країн, а не для дослідження динаміки зміни показників у різних сферах якоїсь конкретної держави. Методика призначена для порівняльної оцінки позицій, які займають різні країни в певний поточний період.

По-друге, недолік полягає в тому, що застосування методики ґрунтується тільки на суб’єктивних індикаторах і самі індикатори опираються на сприйняття, що підвищує ризик зміщення рейтингових оцінок. Проблема полягає в тому, що держави з високим рівнем економічного розвитку сприймаються як держави з вищою якістю державного управління, що спотворює реальну картину. В цьому випадку не можна ігнорувати певний рівень політичної зааганжованості підходів і вплив рейтингових оцінок, тому, що переважна більшість експертів та організацій, яких залучають до проекту, припадає на розвинені держави [80].

Наступна методика – «Індекс недієздатності держав» («Failed States Index») [140], – розробили спеціалісти Вашингтонського незалежного

дослідницького центру «The Fund for Peace». Індекс недієздатності держав – це комплексний показник, який характеризує здатність/нездатність влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну й економічну ситуацію в державі. В основу методології розрахунку рейтингу покладено метод контент-аналізу. Фонд проводить моніторинг 12 основних індикаторів, які поділяють на 3 групи:

1. Соціальні показники.

1.1 Рівень демографічного тиску.

1.2 Рівень міграції біженців та/або переселенців.

1.3 Наявність незадоволених і радикально налаштованих груп.

1.4 Стійка і перманентна еміграція.

2. Економічні показники.

2.1 Нерівномірність економічного розвитку.

2.2 Рівень економічної нестабільності.

3. Політичні та воєнні показники.

3.1 Рівень делегітимації і криміналізації державних структур.

3.2 Наявність та якість суспільних послуг.

3.3 Рівень порушення прав людини.

3.4 Рівень впливу апарату державної безпеки в ролі «держави в державі».

3.5 Рівень впливу групових та/або кланових еліт.

3.6 Ступінь втручання інших держав або завнішньополітичих суб’єктів.

Водночас варто зазначити, що цей індекс найкраще підходить для аналізу та оцінки ситуації в нестабільних країнах або в країнах які балансують на межі стабільності.

Розглянуті індекси стабільності найбільш поширені у політичній науці та в практичній і дослідницькій роботах. На підставі їхнього вивчення можна зробити такі висновки.

1. Найширші порівняльні дослідження стосовно політичної стабільності проводять західні дослідницькі центри. Цей факт містить комплекс імплікацій і найбільш важливі з них полягають у можливості неадекватно висвітлювати чи

маніпулювати даними, а також визначати значення результатів, враховуючи ідеологічні, політичні чи інші переконання.

2. Враховуючи вищезазначене, доцільнішим для визначення рівня політичної стабільності є використання «об'єктивних індексів», порівняно з «індексами сприйняття». Доволі часто цей ефект обумовлений не надто позитивним іміджем «незахідних» країн у світових, а особливо, західних засобах масової інформації.

3. Зростання протестних настроїв, які спостерігалися в деяких країнах в останні роки не має відчутного впливу на позиції цих країн в провідних міжнародних порівняльних індексах політичної стабільності. Цей ефект можна пояснити як об'єктивними чинниками, так і недосконалістю розглянутих міжнародних досліджень. Можна припустити, що деякі організації «за мовчазною згодою» занижують позиції певних країн настільки, що реальні політичні події, які в них відбуваються, парадоксально не впливають на результати оцінки.

Переходячи до аналізу соціально-економічних факторів на політичну стабільність, варто зазначити, що кожна політична система, а відповідно і пануючий політичний режим як інструмент вираження безпосередніх інтересів влади намагається забезпечити максимально широку підтримку свого існування. В цьому полягає певного роду «інстинкт виживання» влади, іманентно властивий їй консервативний характер, запобігання глибоким змінам у суспільних структурах. Такі суспільні зміни дуже рідко ініціюють владні інститути і якщо відбуваються, то лише з огляду на жорстку необхідність і в пошуках тої ж стабілізації становища існуючого режиму. Говорячи про певний конкретний тип політичної системи чи режиму, ми повинні передусім звертати увагу, як і в якій ситуації вони функціонують, які методи та засоби використовують і, найголовніше – які завдання поставлені: зберегти інституційну базу і соціальні підвалини влади незмінними чи, щоб зберегти владу, реформувати їх відповідно до нових викликів об'єктивної реальності. Ризик самозбереження є однаково великим, незважаючи, чи будуть проведені

широкомасштабні реформи, чи курсом влади буде блокування будь-яких змін. Така дилема, рано чи пізно, постає перед кожним режимом, і її вирішення в кожному окремому випадку відрізняється.

Проблема політичної стабільності не виникає сама собою – тиск середовища – внутрішнього та зовнішнього – на політичну систему є тією умовою, яка примушує існуючу владу шукати нові способи та джерела стабілізації системи. Найважливіший, хоча і не єдиний чинник, на який прийнято звертати увагу – соціально-економічний розвиток. Імператив розвитку є на всіх етапах суспільного поступу умовою самозбереження влади. Якщо діюча влада не проводить або протидіє необхідним соціально-економічним реформам, то наслідком таких дій є відсторонення владних сил від політичної арени країни, що сильно дестабілізує політичну систему. Саме тому імператив розвитку є абсолютним. Враховуючи зазначене, можемо припустити, що стабільною буде та політична система, в якій діюча влада зможе мобілізувати та інтегрувати суспільство, стаючи на шлях соціально-економічних реформ.

Найчастіше до найвпливовіших чинників формування політичної стабільності зараховують легітимність та ефективність влади. Легітимація визначається як складний процес, функція якого полягає в інтегруванні суспільних верств на підставі спільних цінностей і водночас здатності до реалізації ідентичності політичної системи, створення нових соціальних інститутів. На думку багатьох політологів, саме легітимація й сприяє досягненню стабільності політичної системи, натомість, зворотний бік цього процесу (делегітимація) веде до дестабілізації системи.

Питання легітимності політичної влади породило багато дискусій, але в контексті поставленої проблеми нас цікавить лише один аспект: чи можна вважати легітимність необхідною і достатньою умовою формування та підтримки політичної стабільності. Якщо резюмувати думки різних дослідників, то можна дійти висновку, що легітимність, якщо вона є, сприяє налагодженню політичної стабільності. Але залишаються відкритими ряд

питань: чи можливе встановлення політичної стабільності без легітимності влади, якщо так, то як і наскільки довготривалою вона буде? Які фактори є необхідними для забезпечення стійкої позиції влади?

Проблема легітимності політичної влади знайшла своє відображення у працях багатьох дослідників, але першим розглянув цю проблему М.Вебер. Вчений виходив з того, що легітимність є тим фактором, який дозволяє стабілізувати відносини панування та підпорядкування у суспільстві [207]. М.Вебер вважав, що будь-яка влада існує в рамках визначених, соціально вироблених норм і правил, і в своїй діяльності опирається на ці норми. Якщо такі норми визнає суспільна більшість і сприймає як цінності, то політична влада є легітимною. Для М.Вебера легітимність є гарантом стабільності політичної системи, наявних суспільно-політичних структур, процедур, рішень уповноважених осіб, «незалежно від конкретного змісту їхніх дій» [111].

В політичній теорії з приводу взаємозв'язку між політичною стабільністю та легітимністю чітко виокремилось дві основні концепції. Згідно з першою, представниками якої є Т.Парсонс, С.Ліпсет та інші, і яка бере свій початок у працях до М.Вебера, легітимність є не обов'язково достатньою, але і необхідною умовою політичної стабільності [198; 184]. Згідно з протилежною позицією, висунутої вченими, які досліджували конкретні політичні системи, легітимність є вагомою, але не обов'язковою умовою формування політичної стабільності. В практиці існування різних політичних систем можна знайти періоди, іноді досить довготривалі, коли влада існує беззмінно, хоча законність і справедливість панування не визнається більшістю населення. Такі ситуації висвітлював у своїх працях відомий західний дослідник С.Грінберг на прикладі апартеїду, який за рахунок військово-економічних ресурсів був значно стабільнішим, ніж очікувалося, незважаючи на те, що цю владу підтримувало не більше 20% населення країни [135, p.209-210]. Подібну думку висловив дослідник А.Пшеворські, який вивчав трансформаційні процеси у країнах Східної Європи. Вчений вважав, що втрата владою легітимності не є ознакою політичної нестабільності і початку трансформаційних процесів, а сама

проблема легітимності поставлена некоректно. Для політичної стабільності системи не стільки важлива легітимність специфічної системи панування влади, скільки відсутність життєздатних альтернатив [207].

Звідси випливає, що проблема легітимності, незважаючи на її важливість, повністю не вичерпує змісту політичної стабільності. Крім легітимності, ще одним важливим параметром, який розглядають науковці як доповнювальний або ж взаємозаміняльний, і здатний стабілізувати політичну систему в умовах недостатньої/відсутньої легітимності, є економічна ефективність. На важливість цього чинника звернув увагу С.Ліпсет, який вважав, що політична стабільність визначається двома параметрами – легітимністю та економічною ефективністю. На думку вченого, сама легітимність досягається двома шляхами: або за рахунок сприйняття та відтворення усталених соціально-політичних норм, або за рахунок ефективності, коли система володіє здатністю оперативно реагувати та вирішувати актуальні насамперед соціально-економічні проблеми суспільного поступу. У першому випадку С.Ліпсет говорить про описаний М.Вебером традиційний тип легітимності, який опирається на патріархальну систему соціальних зв’язків всередині суспільства. У цьому випадку імператив економічного розвитку не виходить на перше місце і не є невідкладним. Економічна ефективність є вагомішим фактором політичної стабільності, коли йдеться про харизматичний тип легітимності, оскільки він не проіснує довго без суттєвих економічних досягнень.

Опираючись на такі гіпотези, С.Ліпсет (див. Додаток А Табл. 2.1) поділив всі політичні системи на чотири групи: 1) легітимні, але з невисоким рівнем економічної ефективності; 2) економічно ефективні, але з низькими показниками легітимності; 3) політичні системи, які володіють високими ступенями обох якостей; 4) політичні системи, які втратили легітимність, а також потенціал економічного розвитку [181, p.6-8]. Така абстрактна схема дає підстави виокремити три ситуації стабільності/нестабільності політичної системи: нестабільні (4) – нелегітимні з відсутністю потенціалу економічного поступу; системи з відносною політичною стабільністю/нестабільністю (1,2) – з

низькими показниками одного з заданих параметрів; стабільні (3) – системи, в яких влада є легітимною і її управління економічно ефективні. З огляду на зазначене трактування С.Ліпсета містить можливість функціонування системи з відносною політичною стабільністю, хоча, на відміну від А.Пшеворські, який говорив про відносну політичну стабільність систем з нелегітимною але ефективною владою, С.Ліпсет схильний розглядати їх як нестабільні політичні системи [108, p.13].

Більшість вчених сходяться у тому що, в контексті легітимності, передусім, політична стабільність потребує відсутності у суспільстві застосування нелегітимного насильства, панування якого не визнаватиме суспільство. Інакше кажучи, влада буде стабільною настільки, наскільки вона буде спроможною запобігати домінуванню нелегітимних сил. У цьому розумінні політична стабільність є здатністю суспільства до самозахисту і вона сприяє збереженню такої організації владних відносин, яка відповідає соціальній системі, адекватно реагує на вимоги та настрої суспільства, забезпечує інтеграцію суспільства в процесі соціально-економічної модернізації, підвищуючи її ефективність. До чинників, які сприяють становленню політичної стабільності, в контексті легітимності можна зачислити наявність конституційного порядку, яку чинна влада намагається підтримати, забезпечуючи легітимність самої системи, ефективне здійснення влади, гнучку систему застосування силових засобів примусу, дотримання усталених у суспільстві традицій, відсутність серйозних структурних змін у системі інститутів влади, реалізацію продуманої та ефективної урядової стратегії тощо.

Важливе значення має розгляд проблеми політичної стабільності в протилежній площині, в якій беруть свій початок дестабілізаційні процеси, до яких можна зарахувати якісне реформування та принципові зміни у суспільно-політичній сфері, культурні та політичні поділи, ігнорування владою потреб суспільства, гостру партійну конкуренцію тощо. М.Доган вважає, що криза легітимності будь-якої системи розпочинається з незадоволення громадян

чинною владою [28]. Дещо подібну думку висловила Х.Арендт, зазначаючи, що всі політичні інститути є суттю та втіленням влади, які починають руйнуватися як тільки «жива» народна сила перестає їх підтримувати [98, p.140-143].

Незважаючи на зазначене бачення проблеми кризи легітимності, першоджерело делегітимаційних процесів не може бути визначеним однозначно, оскільки вони є наслідком функціонування багатьох джерел «напруги» в суспільстві, які здатні актуалізувати кризу легітимності. Невизначеність і множинність причин, які стають ініціаторами де легітимації, є прямим наслідком того, що сам феномен легітимності є комплексним явищем і відображається у довірі і підтримці норм, які панують у суспільстві, у законодавчому підтвердженні прав, у правовій підзвітності діяльності виконавчої влади, в ідеологічній «прозорості» і у виконанні своїх обов’язків [35].

Російська дослідниця А.Глухова як важливіше джерело делегітимації виділяє урядову кризу [24, с.72-93]. Урядову кризу детермінує ситуація, коли уряд неспроможний задовольняти очікування джерел легітимності в певних сферах суспільного життя. Починаючи виконання власних обов’язків, кожен уряд, фактично, автоматично зв’язує себе відповідальністю за конкретні досяжні цілі. Отож, будь-яка урядова криза асоціюється з невдачами у роботі уряду, внаслідок чого уряду висувають обґрунтовані претензії й актуалізується криза урядових функцій. Загроза делигітимації, яка постає перед урядом, на думку Л.Дробижевої, потребує від уряду свідомої зміни політичних інститутів суспільства, утворюючи нові або оновлення вже існуючих функцій. Ігнорування вирішення проблеми, або відтермінування розв’язання певної ситуації призводить до того, що конкретна проблемна сфера трансформується у кризову ситуацію, стаючи ареною для соціальних конфліктів і в підсумку перетворюється у формат кризи як міжгрупової боротьби [32, с.109]. Зазвичай урядова криза ініціюється економічними детермінантами. Є.Гайдар зазначав, що зіткнувшись з економічною кризою, уряд вимушений приймати непопулярні рішення, серед яких скорочення бюджетних видатків, підвищення

податків, проведення девальвації національної валюти, обмеження імпорту, скорочення дотаційних видатків [19, с.77]. Уряд як політичний інститут досить часто стає «розмінною» монетою в руках «сильніших» суб'єктів політичної влади. При президентській або напівпрезидентській формі правління відставки уряду можна розглядати як ефективну політичну технологію, а також як спосіб управління конфліктом і його інституціоналізацію. А.Глухова також зазначила, що урядові кризи найчастіше виникають у тих системах, в яких уряд формується на багатопартійній основі. Протиріччя які періодично виникають між партіями, які представлені в уряді, детермінують розрив існуючих домовленостей і вихід частини міністрів зі складу уряду, позбавляючи його дієздатності [23]. Отже, можна зробити висновок, що високий рівень фрагментації політичних партій у парламенті, відсутність стійкої парламентської більшості, створюють умови для торгів, що позиціонує формування уряду як результат досягнення тимчасового компромісу.

Конфліктний матеріал, який здатний породжувати кризу легітимності, може бути у будь-якій сфері суспільного життя, що надає делегітимаційним процесам певної форми. Існуюча класифікація сфер суспільного життя (політична, економічна, ідеологічна, соціальна тощо) може претендувати на статус «матриці» для визначення типу кризи легітимності, яка зачіпатиме не лише політичну владу, а й цілу систему з її складовими елементами. В цьому контексті нездатність влади налагодити та забезпечити нормальну суб'єктно-об'єктну взаємодію, а також нездатність одного з елементів політичної системи своїм функціонуванням забезпечити нормальне відтворення системного порядку, підтримуючи органічний взаємозв'язок з іншими елементами політичної системи, здатні породити кризу політичної системи.

Криза легітимності в економічній сфері визначається через нездатність влади підтримувати у суспільній свідомості віру в ефективність існуючого економічного порядку, позиціонувати його як оптимальніший і здатний адекватно відповідати загальносуспільним інтересам. Це відображає значну роль держави в економічній сфері і саме успіх держави в економічній сфері

прямо пропорційний легітимності влади. Деякі дослідники вважають досить принципово розглядати легітимність на підставі економічної парадигми, прив'язуючи легітимність до ефективності [181, p.64], оскільки держава несе відповідальність за благополуччя своїх громадян, якщо держава натрапляє на проблемами в економічній сфері, тоді така ситуація може виливатися в кризу політичної легітимності. Джерелом кризи легітимності буде ситуація нездатності держави бути гарантом благополуччя своїх громадян. Цей ризик відображається і на легітимності пануючої політичної влади. Ще К.Маркс зазначав, що втрата політичної влади є прямим наслідком втрати владою економічної бази [58, с.147]. М.Доган вважає, що затяжні невдачі в економічній сфері знижують рівень легітимності політичної системи, або певних інститутів. Проте економічні успіхи дають системі широкий спектр можливостей утвердження власної легітимності [28]. Щодо критеріїв, які визначають легітимність влади в контексті економічної сфери, Ю.Гайда акцентував увагу на вплив ступеня політичної еміграції, вивід та обіг капіталу, а також схильність населення зберігати гроші в банку [18]. На думку російського дослідника А.Скиперских, до групи економічних детермінантів варто зачислити інфляційні та дефляційні процеси, галузеві кризи, відмову влади від патерналістської політики, яка особливо актуальна в час транзиту економіки [78].

Джерелом кризи легітимності, яке бере свій початок в економічній сфері, може також бути зростання асиметрії прибутків соціальних груп. Про негативні наслідки такої тенденції зазначав ще Арістотель, говорячи про кругообіг форм правління. Він зазначав, що однією з причин, яка детермінує кризу олігархії, є схильність правлячої верхівки до збагачення за рахунок суспільних ресурсів [6, с.479]. К.Маркс зазначав, що збільшення об'ємів багатства, тих хто володіє владою, стає предметом прихованого прагнення соціальних прошарків, які позбавлені цього [58, с.145], тому надмірне зростання благополуччя верхів провокує кризу [19, с.76]. Імовірність соціальних заворушень буде збільшуватися відповідно до зростання кількості населення, яке живе за межею

бідності – з одного боку, і навпаки, у тій мірі, в якій зменшуватиметься кількість груп, які, концентруючи у своїх руках ресурси, дистанціюються від більшості суспільства. Згладжування різниці між прибутками різних соціальних груп шляхом пошуку оптимальнішої моделі функціонування економічної системи завжди позиціонувалось як найважливіший пріоритет функціонування держави.

Крім згаданих причин делегітимації, Ю.Гайда говорить про важливість такого чинника, як відсутність у політичній системі артикуляції інтересів важливих соціальних груп, що сприяє радикалізації настроїв опозиційних сил [18]. Цю думку поділяють інші дослідники, зазначаючи, що джерелами кризи легітимності може бути дисбаланс стратифікації, який є наслідком зміни статусу соціальних груп [63, с.84-85], а також причинами можуть стати загроза статусу основних соціальних інститутів, несприйняття політичною системою вимог соціальних груп і ситуація, коли в оновленій суспільній структурі владі протягом тривалого терміну не вдається виправдати покладені на неї очікування [50].

Для виявлення залежності між динамікою рівня легітимності використовуємо показники рівня легітимності, які входять до комплексу оцінки від «The Fund for Peace» [141] та показники рівня політичної стабільності, які розробляють у рамках проекту Світового Банку «Governance Matters» [145] (див. Додакток А Рис. 2.1).

Регресії, які зображені на рис.2.1, демонструють дуже високу залежність рівнів легітимності та політичної стабільності від початкових показників за змінними. Це підтверджує гіпотезу про стійку залежність цих феноменів.

Наступний соціально-економічний фактор, вплив на політичну стабільність якого ми будемо аналізувати, – є корупція. Дослідження корупції в ключі одного з інструментів боротьби за політичне виживання має важливе значення, оскільки воно може дати наочний матеріал для розуміння стратегій виживання в «слабких» державах (під якими розуміють держави з низьким рівнем адміністративного потенціалу, відсутністю верховенства закону та

низьким рівнем захисту прав власності), порівняно з дослідженням особливостей оподаткування чи бюджетних видатків. Під корупцією розуміють зловживання державною владою задля власної вигоди і вплив груп інтересів на формування державної політики, визначення неофіційного контролю держави над різними секторами економіки через пряме адміністративне втручання або недостатній рівень захищеності прав власності. Корупцію трактують як своєрідний політичний інститут, зміст якого – стійкий тип політичної поведінки, який виявляється в особливій системі колективних дій.

Логічно припустити існування прямого зв'язку між корупцією та політичною стабільністю, суть якого полягає у такому зв'язку – чим вищий рівень політичної нестабільності, тим вищий рівень корупції. У «слабких» державах при високому рівні політичної стабільності існує високий рівень корупції. Припускають, що політична нестабільність і корупція по суті є побічними ефектами вирішення проблем, пов'язаних з координацією всередині правлячої еліти, яка використовує корупцію як чинник стабілізації в умовах високої політичної невизначеності та загрози політичного насильства. Отож, логіка політичного процесу в «слабких» державах утворює складний казуальний зв'язок між корупцією та політичною нестабільністю. З одного боку, корупція знижує рівень легітимності політичного режиму, з іншого – дає змогу правлячій еліті знижувати рівень транзакційних втрат, контролювати бюрократію і за допомогою принципу «розділяй і владарюй» купувати лояльність значимих, в політичному контексті, соціальних груп.

Одним із перших проблему політичної стабільності та її взаємозв'язок з різними чинниками, в тім числі з корупцією, дослідив С.Хантінгтон [85, с.75-94]. Вчений зробив акцент на необхідності градації держав стосовно рівня керованості, який визначався відповідно до співвідношення між ступенями соціальної мобілізації та політичної інституціоналізації. Розрив між цими параметрами, який зумовлений модернізаційними процесами, призводить до підвищення рівня політичної нестабільності. С.Хантігтон висунув гіпотезу про те, що в державах, які стали на шлях модернізації, корупція виконує важливі

економічні, соціальні та політичні функції, допомагаючи долати жорсткість політичної та соціальної організації суспільства, і, як компенсаторний механізм пришвидшує економічний поступ держави [193, p.253; 194].

Протилежну думку стосовно ролі корупції висловив Г.Мюрдаль. Проаналізувавши на прикладі країн Азії вплив корупції у сферах економіки та політики, вчений дійшов висновку, що саме корупція є причиною «замкнутого кола» бідності та її головною причиною [192, p.389]. Значний внесок у розробку проблеми взаємодії корупції та політичної стабільності зробили А.Шлейфер та Р.Вішні, які у своїх дослідженнях розкрили негативний вплив корупції на темпи економічного росту, а також корупційну вразливість нестабільних урядів, що призводить до зниження рівня політичної стабільності [221]. Детальніше цю тему дослідив П.Мауро, який розглядав корупцію як інституційний фактор і показав у своїх дослідженнях, що корупція негативно впливає на темпи економічного росту за рахунок зниження привабливості для інвестицій [187].

Загальновизнаним є той факт, що для ефективної боротьби з корупцією існує потреба виявити чинники, які обумовлюють її існування. В.Тензі на емпіричному матеріалі перевірив гіпотези щодо впливу різноманітних чинників на рівень корупції. Дослідник дійшов до висновку, що найважливішим фактором є рівень втручання держави в економічну сферу, зробив уточнення, що вирішальне значення мають державне регулювання, система оподаткування, державні видатки, якість бюрократії та рівень інституційного контролю [235]. Д.Трейсман провів систематичне емпіричне дослідження факторів, які впливають на рівень корупції у всіх країнах світу. До ключових факторів він зачислив рівень економічного розвитку, релігію, політичну децентралізацію, рівень лібералізації зовнішньоторговельних відносин, запаси природних ресурсів, досвід демократії. Однак жодна з моделей, які розробив Д.Трейсман, не змогла пояснити рівні корупції в багатьох країнах [241]. З цього приводу Д.Асемоглу шляхом формального моделювання довів, що «клептократичні» режими, тобто режими особистої влади, які орієнтуються на використання

влади для збагачення, можуть підтримувати власне існування та функціонування, купуючи лояльність потенційних опонентів [92].

У багатьох країнах корупція була і досі залишається найважливішим соціальним та економічним інститутом. П.Мауро у своїх дослідженнях розкрив природу стійкості корупції через відсутність в індивідів мотивації боротьби з нею, навіть за умови виграшної ситуації для всіх учасників [187]. Отож, корупція здатна формувати своєрідну «інституційну пастку» – неефективну ситуацію рівноваги, за якої ніхто немає стимулу змінити власну поведінку. П.Мауро розглядав політичну нестабільність і корупцію як взаємодію, яка ілюструє взаємну актуалізацію різних аспектів інституційної неефективності.

Корупцію як один із аспектів політики «хижака» на підставі аналізу відмінностей між «бандитом-кочівником» і «стаціонарним бандитом» дослідив у своїх працях М.Олсон [196]. На відміну від «бандита-кочівника», який діє в ситуації крайньої невизначеності й анархії, і просто «грабує» народ, «стаціонарний бандит», усвідомлюючи переваги стабільності і визначаючи монополію на застосування примусу і сили в межах певної території, починає отримувати з цієї ситуації прибуток, забезпечує своїм підданим певний і відомий всім рівень захисту, підвищуючи рівень стабільності. Як зазначив М.Олсон, в умовах, коли «стаціонарний бандит» відчуває загрозу своїй монополії, його часовий горизонт починає звужуватися, що стає причиною зміни його поведінки до «стандартів» «бандита-кочівника». Отже, вчений зробив висновок, що рівень визначеності ситуації є ключовим чинником, який впливає на вибір стратегії політичного актора.

Корупція як явище властива системам всіх країн, однак рівень корупції залежить від інституційної структури та соціальних умов. Дж.Робінсон виділив фактори, які сприяють формуванню поведінки «бандита-кочівника»: нестабільність, яка визначається рівнем легітимності влади та рівнем політичної мобілізації соціальних груп; наявність великих запасів природних ресурсів; низький рівень розвитку людського капіталу; рівень вигідності перебування при владі [211, p. 43].

Більшість досліджень засвідчила, що вплив нестабільності на корупцію посилюється через звуження часового горизонту правлячої еліти та бюрократії. А.Пшеворські з цього приводу зазначав, що зі зниженням надійності становища правлячої еліти підвищується ймовірність того, що вона намагатиметься отримати хороші дивіденди від свого перебування при владі. І навпаки, якщо ймовірність збереження влади досить висока, то правляча еліта може дбати про економічне благополуччя громадян, що посилить її позиції [206]. Однак Дж.Робінсон у своїх дослідженнях виявив неоднозначність цього зв'язку, зазначивши, що, коли часовий горизонт надто далеко, така ситуація може стимулювати поведінку «бандита-кочівника» [211].

Ключове значення для політичного розвитку мають інституційний вибір і стратегії еліт. Згідно з висновками, які зробив Б.Буено де Мескіта, стратегії політичного виживання еліт, які перебувають при владі, обмежуються двома головними сценаріями: 1) стимулювання економічного розвитку шляхом ефективного управління; 2) пошук підтримки в середовищі «близького кола», яке повинно забезпечити стабільність влади [240]. Правляча еліта завжди шукає механізми зниження рівня невизначеності ситуації та забезпечення лояльного ставлення з боку значимих у політичних відносинах груп. Якщо високий рівень політичної нестабільності, то корупція виступає як адаптивний механізм і використовується як правлячою елітою, так і бюрократією як компенсаторний механізм в умовах підвищених ризиків. При високому рівні політичної стабільності, крім зниження рівня транзакційних витрат всередині правлячої групи і системи нагороди прихильників, то корупція також слугує інструментом контролю за бюрократією та бізнесом, механізмом забезпечення лояльності з боку політично значимих еліт [91]. Контроль над бюрократією та бізнесом досягається за допомогою «механізму заручників». Всі, хто залучений до ринку корупції, отримують певну вигоду, але вони потрапляють в залежність від силових структур. Саме таким чином корупція створює хорошу базу для реалізації політики «батога і пряника». «Батіг» використовуватиметься проти

всіх, хто насмілиться виступити проти режиму, а вигода від участі в корупції є «пряником».

У контексті зазначеного, корупція може визначатися як ендогенний, стосовно політичної системи, інститут, який необхідний для підтримки рівноваги між існуючими групами еліт. З одного боку, корупція допомагає отримувати додатковий прибуток у зв'язку з перебуванням на владних посадах, з іншого – дає підстави купувати «лояльність» соціальних груп. На підставі аналізу теоретичних моделей можна дійти висновку, що корупція не завжди поєднується з політичною нестабільністю, може відтворюватися і використовуватися для підтримки влади в державах з високим рівнем стабільності. Беручи початок у стратегіях правлячої еліти, корупція може трансформуватися в самовідновлюваний політичний інститут. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє установка правлячих еліт на максимізацію власної користі та намагання політичної еліти контролювати бюрократію, а також потенційних опонентів. Брак повноти інформаційного забезпечення в політичному процесі підвищує рівень невизначеності, що спричиняє ситуацію, при якій актори вимушені ще чіткіше дотримуватися власних стратегій.

Проведенні статистичні обчислення впливу рівня корупції на політичну стабільність, за основу взяли базу даних, яку зібрали в рамках проекту Світового Банку «Governance Matters». Корупцію вимірюють за допомогою агрегованого індексу «Control of Corruption», який заснований на індикаторах Світового банку. Індекс відображає сприйняття міри, в якій державну владу використовують в особистих цілях, і охоплює бюрократичну та політичну корупцію, а також «захоплення держави» (вплив окремих осіб, груп і компаній на формування державної політики за допомогою незаконної законодавчої та регулятивної діяльності).

Для замірів рівня політичної стабільності використовували індекс «Political Stability and Absence of Violence», який відображає масове сприйняття імовірності неконституційного усунення уряду від влади, а також проявів політичного насильства, в тім числі терористичних актів (Додаток А. Рис. 2.2).

Динаміка показників демонструє дуже високу залежність рівнів корупції та політичної нестабільності. Це підтверджує уявлення про стійкість цих феноменів і відтворенні їх у часі. Специфіка моделі полягає в тому, що не враховували початкові значення розглянутих змінних. Така ситуація свідчить про те, що корупція та політична нестабільність можуть бути пояснені екзогенними факторами.

В цілому, на підставі емпіричного аналізу, доходимо до висновку, що корупція є важливим політичним феноменом: по-перше, масштаби корупції обумовлені політичними чинниками, по-друге; корупція робить значний вплив на політичну стабільність. Статистика засвідчує, що рівень корупції зростає разом із зростанням політичної нестабільності. На теоретичному рівні це можна пояснити зниженням легітимності влади в очах населення і підвищенням цінності володіння посадами для тих, хто не включений у корупційні схеми.

Важливим соціально-економічним чинником, який може позначатися на рівні політичної стабільності, є безробіття, оскільки воно тягне за собою значні економічні втрати. Негативні наслідки безробіття – неробочий стан працездатного населення, а відповідно – невипущена продукція. Якщо влада не здатна задовольнити потребу у працевлаштуванні всіх, хто бажає і може працювати, втрачається потенційна можливість виробництва товарів та послуг [9]. Так можна говорити про те, що безробіття заважає суспільному поступу із врахуванням його потенційних можливостей. У підсумку така ситуація може розглядатися як зниження темпів економічного росту, відставання об’ємів збільшення валового національного продукту, відбувається нерівномірний розподіл втрат, пов’язаних із безробіттям серед різних соціальних груп, а також втрачається кваліфікація робітників.

Вплив безробіття на економіку виявляється через недовикористання виробничих можливостей. Відомий дослідник макроекономіки А.Оукен математично визначив відношення між рівнем безробіття і так званим відставанням виробництва – не виробленими або безповоротно втраченими товарами та послугами. Таке відношення (закон Оукена) засвідчує таке: якщо

фактичний рівень безробіття перевищує її «природний» рівень на 1%, то треба очікувати втрати об'ємів валового національного продукту розміром 2,5% [11]. Закон Оукена виражає ключовий взаємозв'язок між ринком благ і ринком праці через залежність між короткостроковим рухом ВВП і зміною рівня безробіття.

Крім суто економічних витрат, не можна ігнорувати значні соціальні та моральні наслідки безробіття, її негативний вплив на суспільні цінності і життєві інтереси громадян. Вимушена бездіяльність значної маси працездатного населення і кожної людини окремо веде до втрати кваліфікації та практичних навичок; знижуються моральні підвалини і зростає злочинність, зростає соціальна напруженість у суспільстві [60].

Соціальні наслідки безробіття розглядаються поряд з проблемами бідності та політичної нестабільності як найбільш гострі глобальні та національні проблеми. Падіння абсолютної величини та купівельної спроможності доходів, не кажучи вже про втрату певного джерела доходів, пов'язане з вимушеним припиненням працевлаштування, негативно впливає на обсяг та структуру споживання. З погіршенням ситуації на ринку праці, невдоволення безробітних своїм становищем відчутно зростає. В основі невдоволення - насамперед важкі умови існування безробітних.

Зниження рівня вимог безробітних до умов праці, її оплати, збільшення кількості людей, які погоджуються практично на будь-яку роботу, погіршують умови цінності робочої сили, негативно позначаються на матеріальному становищі працівників, зайнятих у суспільному виробництві. Багато людей змушені погоджуватися на «чорну роботу» без укладення трудового договору [9]. Надзвичайно вигідні умови для експлуатації робочої сили (насамперед низькі витрати на оплату праці) забезпечують процвітання «тіньових» підприємств у різних галузях господарства. Власники «нелегальних» підприємств фактично довільно визначають заробітну плату, не роблять відрахувань до фондів соціального забезпечення, не оплачують лікарняні листи, не дотримуються техніки безпеки, не несуть відповідальності за виробничі травми тощо. Посилення експлуатації трудової сили відкриває можливості для

реалізації інших форм «прихованої» зайнятості, в тім числі тимчасової і часткової. Багато з робітників і службовців, які охоплюються ними, також не підпадають під дію трудових угод та юридичних норм найму.

Крім того, безробіття суттєво впливає на становище, свідомість і поведінку працевлаштованих, зайнятих у суспільному виробництві [57]. Масове безробіття пов’язується з великими непродуктивними витратами суспільства, які чітко виражаються у витратах з соціального страхування і соціальних виплатах, у втратах державою доходів у вигляді невиплачених податків і внесків на соціальне забезпечення. Основний тягар цих витрат падає на працевлаштованих, що зумовлено насамперед особливостями фінансування головної статті витрат, які суттєво зростають під час масового безробіття - допомоги з соціального страхування. Тим самим система соціального страхування, зокрема страхування з безробіття, є засобом перерозподілу доходів переважно серед самих робочих. Іншими словами, утримання безробітних у підсумку оплачується за рахунок працюючих. Тому збільшення кількості безробітних, а отже, і суми допомоги з соціального страхування, лягає додатковим тягарем на сім'ї зайнятих у суспільному виробництві. Непродуктивна розтрата людських ресурсів веде до непродуктивної розтрати фінансових ресурсів.

Для порівняння рівня безробіття (і його вторинних наслідків, а саме ступенем нерівномірності розподілу доходів у суспільстві та рівня вбивств) користуємося даними досліджень американського агентства фінансово-економічної інформації «Bloomberg» [144]. Для замірів рівня політичної нестабільності користуємося даними досліджень «Failed states index» від «The Fund for Peace» [142] (див. Додаток А Рис. 2.3).

Як можемо зауважити, існує прямий зв’язок між рівнем безробіття та рівнем політичної стабільності, який полягає у такій залежності: чим вищий рівень безробіття, тим вищий рівень вбивств і нижчий рівень політичної стабільності. Крім зазначеної залежності, чітко простежується ще одна, яка

стосується взаємозв'язку між високим рівнем нерівності розподілу доходів у суспільстві та низьким рівнем стабільності.

Як ми могли побачити з розглянутих методик оцінки політичної стабільності, економічні індикатори займають важливе місце в системі оцінювання політичної стабільності, зокрема:

1. Ріст національного продукту на душу населення у відсотковому значенні. Розробники моделі дослідження політичної стабільності «Political System Stability Index» – Д.Хендель, Г.Вест, Р.Медоу [138, p.61-72] вважають, що цей показник відображає здатність влади задовольняти економічні потреби населення своєї держави, а також здатність правлячої верхівки забезпечувати сприятливий політичний клімат для економічного розвитку.

2. Рівень міжнародної торгівлі. Працівники Дослідницького центру політичної нестабільності вносять в оцінку політичної стабільності цей індикатор, оскільки висока частка експорту у показниках ВВП визнається фактором, який позитивно впливає на політичну стабільність країни [150].

3. Нерівномірність економічного розвитку та рівень економічної нестабільності входять до бази індикаторів «Індексу недієздатності держав» («Failed States Index»), який розробили спеціалісти дослідницького центру «The Fund for Peace». Зазначені індикатори характеризують здатність/нездатність діючої влади контролювати економічну ситуацію в державі [149].

4. Динаміка ВВП, рівень безробіття і рівень доходів на душу населення (вимірюється ВВП на душу населення). Ці індикатори розраховують при оцінюванні політичної стабільності аналітичним центром «The Economist Intelligence Unit» [147].

Всі ці індикатори ґрунтуються на тому, що сучасні економічно розвинені суспільства зазвичай більш стабільні і можуть набагато легше переживати наслідки економічних проблем. Крім того, в них простежується менше внутрішніх конфліктів. Перших у XX ст. цей факт підтвердив у своїх дослідженнях Б.Рассет, які виявили, що економічний добробут пов'язаний з політичним порядком: у восьмирічний період між 1958 і 1965 рр. у бідних

країнах відбулося в чотири рази більше конфліктів, ніж у багатих країнах; 87 % бідних країн постраждали від значних спалахів внутрішніх конфліктів порівняно з 37 % багатих країн [103] (див. Додаток А Табл. 2.2).

З наведених результатів дослідження зрозуміло, що країни з високим рівнем економічного розвитку характеризуються вищим рівнем політичної стабільності. Якщо прийняти, що цей зв'язок правильний, то очевидно, що поширення масових комунікацій, індустріалізація, економічне зростання, урбанізація повинні призводити до зростання політичної стабільності. Однак ці переконливі висновки стосовно цієї кореляції неправильні. Прямий зв'язок між бідністю і економічною відсталістю, з одного боку, і нестабільністю та конфліктами, з іншого – помилковий. Якщо бідні країни виявляються нестабільними, то це не тому, що вони економічно відсталі, а тому, що вони прагнуть підвищити рівень економічного добробуту. С.Хантінгтон зазначає про існування підстав вважати, що причини нестабільності в цих країнах кореняться в процесах економічної модернізації, а не в соціально-економічній відсталості. Багаті країни зазвичай стабільніші, ніж ті, які стоять на нижчих щаблях соціально-економічного розвитку, але найбідніші країни, ті, які перебувають на найнижчих сходинках міжнародної економічної системи, менш схильні до конфліктів і нестабільності, ніж країни, розташовані безпосередньо над ними [85, с.59-61].

На користь відсутності вираженої прямої кореляції між бідністю та нестабільністю свідчать і інші дані викладені у дослідженні Т.Гурра і Ч.Руттенберга, зокрема найбільший рівень нестабільності простежувався не в найбідніших країнах, а в тих державах, у яких показники ВВП на душу населення були нижче середнього. При значенні показника ВВП на душу населення середнього рівня «розміри» конфліктів суттєво знижувалися [137, p.66-67].

Крім того, що соціальний та економічний розвиток породжує політичну нестабільність, рівень нестабільності залежить і від темпів самого економічного розвитку. Досвід європейських (особливо скандинавських) країн засвідчує, що

там, де «індустріалізація проходила швидко, породжуючи різкі розриви між доіндустріальною та індустріальною стадіями, новосформовані рухи робітників мали більший екстремістський характер [183, p.68]. Кореляція комбінованого індексу швидкості змін, розрахованого за шести з восьми індикаторів модернізації (початкова і середня освіта; спожита кількість калорій; вартість життя; охоплення ЗМІ; дитяча смертність; урбанізація; грамотність; дохід) для 67 країн у період 1935-1962 рр., з політичною нестабільністю в цих країнах в період з 1955 до 1961 р. становила 0,647. Отже, випливає така залежність - чим вищі темпи змін у напрямі економічного поступу, тим вищим є рівень політичної нестабільності, оскільки, коли країна перебуває в стані переходу та економічної модернізації, то вона стає відкритою для впливу сучасного світу; соціально відривається від усталеного традиційного укладу; піддається тиску у напрямі економічних, соціальних і політичних змін; активно намагається впровадити нові способи виробництва товарів і послуг, внаслідок чого виникає чітко виражена фрустрація зумовлена процесом модернізації взагалі, а особливо нездатністю уряду задовольнити щораз зростаючі очікування серед населення» [244, p.65-87].

Економічний розвиток, імовірно, підвищує здатність суспільства задовольняти зростаючі прагнення і тим самим зменшувати соціальну незадоволеність і зумовленою нею політичну нестабільність. Можна також припустити, що швидке економічне зростання створює нові можливості для розвитку підприємництва і відповідно нові робочі місця, спрямовує на забезпечення власного добробуту ті амбіції, які в протилежному випадку могли бути використаними в дестабілізуючій політичну систему діяльності. Таке припущення можна заперечити, аргументуючи це тим, що саме економічний розвиток містить детермінанти дестабілізаційних процесів, оскільки ті самі зміни, які потрібні для задоволення прагнень, мають здатність породжувати нові прагнення. Швидке економічне зростання сприяє руйнуванню традиційних суспільних груп (сім’я, клас,) і збільшує «кількість декласованих індивідів; сприяє виникненню груп бізнесменів, які швидко наростили капітал, але погано

адаптовані та погано асимільовані до новосформованого ладу, і претендують на політичний вплив і соціальний статус, які є в їхньому розумінні сумірними з їхнім новим економічним становищем; підвищує соціальну мобільність, що теж підриває суспільні зв’язки та сприяє прискореній міграції з сільських районів у міста, спричиняючи ріст екстремізму; підвищує кількість людей, чий рівень життя знижується, тим самим збільшуючи розрив між багатими та бідними; потребує загального обмеження споживання заради підвищення розмірів капіталовкладень, спричиняючи цим ріст суспільного незадоволення; підвищує рівень освіти й охоплення засобами масової інформації, що призводить до зростання прагнень вище того рівня, який реально задовольнити; загострює регіональні та етнічні конфлікти через розподіл інвестицій і споживання; розширює можливості групової організації і дає ріст масштабам вимог, які вони висувають до діючого уряду, до таких меж, коли уряд виявляється неспроможним їх задовольнити [196].

Зв’язок економічного розвитку, особливо, якщо він відбувається швидкими темпами, з політичною нестабільністю знайшов відображення в даній А.Токвілем інтерпретації Французької революції. Перед революцією, зазначав дослідник, «суспільний добробут зростав з небаченою досі швидкістю. З огляду на те, як росте рівень добробуту, в людях, мабуть, нагромаджуються незадоволеність і неспокій», і «саме тим областям Франції, де був найпомітніший прогрес, судилося стати головними осередками революції» [81, с.138-141]. Подібний ріст економічного благополуччя передував, на думку істориків, Реформації, англійській, американській і російській революціям. Мексиканська революція також сталася після двадцяти років вражаючого економічного зростання. Висока кореляція темпів зміни ВНП на душу населення протягом семи років перед успішним переворотом з масштабним застосуванням насильства спостерігалася в країнах Азії та Близького Сходу в 1955-1960 рр. [110; 186].

Існує безліч очевидних підтверджень взаємозв'язку між швидкими темпами економічного зростання та політичною нестабільністю (див. Додаток

А Табл. 2.3). На більш загальному рівні зв'язок між ними не є прямим. У період 1950 років дослідження Б.Рассета виявили, що кореляція між темпами економічного зростання та рівнем внутрішньодержавних конфліктів була негативною [245]. У таких європейських країнах: Західна Німеччина, Румунія, Югославія, Австрія, СРСР, Італія та Чехословаччина спостерігалися дуже високі темпи економічного росту, але було дуже мало проявів внутрішнього незадоволення. Проте в Болівії, Аргентині, Гондурасі й Індонезії простежувалась висока смертність від внутрішніх конфліктів при дуже низьких, а в деяких випадках негативних, темпах економічного росту. М.Нідлер виявив тенденцію в країнах Латинської Америки, яка засвідчила, що економічне зростання стало передумовою інституційної стабільності в країнах з високим рівнем політичної активності населення.

Ці суперечливі дані наводять на припущення, що зв'язок між економічним поступом і політичною стабільністю не є прямим. Залежність реально змінюється з рівнем економічного розвитку. З одного боку, певний ступінь економічного розвитку необхідний, щоб виникли умови для можливості дестабілізувати політичну систему, але проста апеляція до бідності не витримує критики, оскільки люди, які реально бідні байдужі й апатичні до участі в політиці, а також майже не піддаються дії впливу засобів масової інформації та інших стимулів, які могли б сформувати очікування, достатні для того, щоб підштовхнути людей до політичної активності. «Люди, у яких на першому місці стоїть проблема забезпечення базових потреб, - зазначив Ерік Хоффер, - не прагнуть до змін. Отож, ми можемо говорити про консерватизм обділених людей, і він настільки ж глибокий, як і консерватизм привілейованих, і перший є настільки ж важливим чинником збереження існуючого суспільного ладу, як і останній» [139, p.17]. Соціальна мобілізація потрібна, щоб з'явилося підґрунтя для дестабілізації, так і певний степінь економічного розвитку необхідний для появи дестабілізуючих процесів.

З протилежного боку розташовуються країни, які досягли досить високого рівня економічного розвитку, і високі темпи економічного зростання

виявляються сумісними з політичною стабільністю. Негативні кореляції між економічним прогресом і нестабільністю, які наводяться вище, є результатом поєднання в рамках одного дослідження високорозвинених і слаборозвинених країн. Економічно розвинені країни стабільніші і мають вищі темпи економічного росту порівняно з «країнами-аутсайдерами». На відміну від інших соціальних індикаторів, темпи економічного росту мають тенденцію до прямої, а не зворотної залежності від рівня розвитку держави. У бідних країнах, де темпи економічного прогресу не сильно пов'язані з політичною нестабільністю: для 34 країн з ВНП на душу населення вище середнього кореляція між темпом економічного розвитку і смертністю від внутрішньодержавних конфліктів становила -0,07. Отож, можна зробити висновок, що залежність між темпом економічного поступу та політичною нестабільністю варіюється пропорційно до ступеня економічного розвитку. На низьких рівнях розвитку існує позитивний зв’язок, на середніх - істотного зв’язку не спостерігається, і на високих рівнях цей зв’язок стає негативним.

Економічний розвиток впливає на економічну нерівність і на політичну нестабільність двома шляхами. По-перше, зазвичай багатство й доходи в бідних країнах розподілені менш рівномірно, ніж в економічно розвинених країнах [168, p.68]. У «традиційному» суспільстві така нерівність сприймається як частина природного порядку речей. Проте соціальна мобілізація підвищує рівень розвитку світогляду та, ймовірно, неприйняття факту такої нерівності. Потік нових ідей ставить під питання колишній порядок розподілу і наводить на думку про здійсненність і бажаність справедливішого розподілу доходів у суспільстві. Очевидним і логічним на шляху швидких змін є визначна роль держави у розподілі доходів. Зазвичай влада належить саме тим, кому належать доходи. Отже, соціальна мобілізація перетворює традиційну економічну нерівність у стимул до силових методів зміни ладу. По-друге, в довгостроковому плані економічний розвиток призводить до більш справедливішого розподілу доходів порівняно з тим, який існує у традиційному суспільстві. У короткостроковому плані найближчим наслідком економічного

прогресу часто виявляється зростання економічної нерівності. Досягнення швидкого економічного поступу концентруються в руках небагатьох груп, тоді як витрати розподіляються на все населення держави; в підсумку – кількість бідних може зрости. Швидкий економічний розвиток сприяє зростанню інфляції; інфляційні ціни ростуть швидше, ніж заробітні плати з подальшою тенденцією в напрямі збільшення нерівності в розподілі багатства. Вплив систем розвинутих держав на слаборозвинені часто спонукає до заміни колективних форм володіння на приватну власність, а це, підсилює нерівність у розподілі ресурсів. Крім того, в менш розвинених суспільствах розподіл доходів у більш економічно розвинених районах, несільськогосподарському секторі у переважній більшості випадків є більш нерівномірним, ніж у сфері сільського господарства. Наприклад, серед населення, яке займалося сільським господарством в 1950 р., 5% населення отримували 28,9% доходів, тоді як у сфері промисловості 5% населення отримували 61,5% доходів [168, p.46-58]. Оскільки загальний розподіл доходів рівномірніший в промислових районах в розвинених країнах, то нерівність у розподілі доходів у несільськогосподарському секторі слаборозвиненої країни набагато глибша, ніж в такому ж секторі розвиненої країни. Економічний розвиток посилює економічну нерівність, а соціальна мобілізація підриває легітимність. Отож, обидва ці аспекти економічного поступу разом сприяють політичній нестабільності. Крім того соціально-економічна нерівність впливає на досить широкий спектр життя суспільства. Чим більший показник нерівності, тим більший рівень проблем у різних сферах суспільства. Тривалість життя, соціальний капітал, рівень освіти, кількість винаходів більші, а рівень самогубств, кількість злочинів і кількість в’язнів, рівень смертності серед дітей менші в країнах із меншим рівнем соціально-економічної диференціації суспільства [154].

Важливе місце у системі факторів політичної стабільності займає внутрішньо - суспільна диференціація. Будь-яке суспільство не є однорідним і складається з багатьох груп, які виокремлюють на підставі численних

відмінностей, але найбільша кількість конфліктів виникала на основі етнічної та мовної неоднорідності. Проблема етнолінгвістичних конфліктів у другій половині XX ст. найактуальніша у різних сферах науки. Така увага до цього питання зумовлена надзвичайною складністю у розв'язанні таких конфліктів, які стали найрозповсюдженішим джерелом внутрішньо суспільних протистоянь і політичної нестабільності (наприклад, баскський, ольстерський, карабахський, грузинсько-абхазький, конфлікти в країнах Африки та Латинської Америки). Події останніх десятиліть чітко демонструють, що етнічні конфлікти часто виходять за межі внутрішньодержавних і навіть регіональних.

На теренах пострадянського простору конфлікти стали реальністю у зв'язку з загостренням міжнаціональних відносин які окреслилися у другій половині 80-х років. Перші сутички на етнолінгвістичній диференціації розпочалися весною 1986 р в Якутії, в грудні цього ж року – в Алма-Аті; згодом розпочалися демонстрації кримських татар у різних містах Узбекистану (Ташкенті, Бекабаді, Фергані та інших); почалась ескалація етнічних конфліктів які призвели до кровопролиття (Сумгаїт, Фергана, Ош). Зона конфліктів почала поширюватися: з 1989 р. виникло кілька зон конфліктів у Середній Азії, Закавказзі, пізніше етнічні конфлікти охопили Придністров'я, Крим, Поволжя та Середній Кавказ. Лише за період 1988-1991 років на етнолінгвістичній основі на теренах теперішнього пострадянського простору відбулося більше 150 конфліктів, у тім числі близько 20, в яких були жертви серед населення [61].

Американський дослідник Дуглас М.Джонсон зазначив, що в сучасних реаліях (після розпаду СРСР) більшість конфліктів у світі буде відбуватися не на ідеологічній основі, а підґрунтям стане групова ідентифікація (раса, етнічне походження, національність) [34]. Інший західний дослідник Г.Лапідус запропонував класифікацію конфліктів, яка є шляхом розпізнавання спільних і відмінних рис етнічних конфліктів: конфлікти з залученням аборигенних меншин (лезгіни в Дагестані); конфлікти з втягненням общин іммігрантів; конфлікти із залученням переселених меншин [99, p.7]. Змістово наповнену класифікацію міжетнічних конфліктів, з певним ступенем умовності,

запропонував Я.Етінгер: 1) територіальні конфлікти, які тісно пов'язані з з'єднанням роздроблених етносів. Їхнім джерелом є внутрішні сутички між владою та національно-визвольним рухом, який користується політичною та військовою підтримкою сусідньої держави (Нагірний Карабах, Південна Осетія); 2) конфлікти пов'язані з бажанням етнічної меншини реалізувати право на самовизначення у формі створення нового державного утворення (наприклад Абхазія); 3) конфлікти пов'язані з відновленням територіальних прав депортованих народів; 4) конфлікти, в основі яких є претензії певної держави на частину території сусідньої держави (наприклад, бажання Естонії та Латвії приєднати до себе частину Псковської обл.); 5) конфлікти, джерелом яких є наслідки внесення «довільних» територіальних змін (проблема Криму); 6) конфлікти як наслідок зіткнення економічних інтересів, коли за офіційними національними протиріччями реально стоять інтереси правлячих політичних еліт, незадоволених власною «часткою» у загальнонаціональній; 7) конфлікти, в основі яких є історичні фактори, обумовлені традиціями багаторічної національно-визвольної боротьби проти метрополії; 8) конфлікти зумовлені тривалим перебуванням депортованих народів; 9) конфлікти, в яких за етнолінгвістичними суперечками (яка мова повинна мати статус державної) часто приховуються глибші протиріччя між різними національними меншинами (прикладом може бути Молдова). В чистому вигляді важко визначити кожен із цих типів, оскільки у більшості випадків конфлікти виникають внаслідок комплексів: етнічних, мовних, політичних, економічних [89].

Якщо розглядати тільки збройні конфлікти, то на теренах пострадянського простору виділяють три типи конфліктів: а) конфлікти, які зумовлені бажанням національних меншин реалізовувати своє право на самовизначення; б) конфлікти, які зумовлені поділом колишнього союзного спадку; в) конфлікти, які набрали форми громадянської війни. Узагальнення зазначених типів конфліктів і порівняння їх з конфліктами, які відбулися з 1986

до 1996 рр. на території колишнього Радянського Союзу, опрацьовані В.Амеліним (див. Додаток А Табл. 2.4) [3].

На підставі даних наведених у цій таблиці, робимо висновок, що етнічний фактор зазвичай є лінією окреслення протистояння, коли існуюча нерівність у певних сферах: соціальній, політичній, економічній тощо, - проходить ще і по етнічних кордонах. Саме тому конфлікти, які відбулися на теренах СРСР і пострадянському просторі здебільшого мали етнічний характер [65].

Основоположник загальної теорії конфліктів Р.Дарендорф вважає, що концепція відкритого, вільного та демократичного суспільства не покладає кінець всім конфліктам і не вирішує абстрактно всі проблеми та протиріччя, які виникають у процесі суспільного поступу [25]. Цей висновок відповідає подіям, які відбувалися на пострадянському просторі, хоча варто зазначити, що характер цих конфліктів, в яких чітко видно протиріччя між національними меншинами та «корінним» населенням доволі типовий. Наприклад, можна згадати ситуації, які виникали в країнах розвиненої демократії – це фламандське питання в Бельгії, проблема Ольстеру в Об’єднаному Королівстві, Корсики у Франції, Басків в Іспанії, Квебеку в Канаді.

Висновки до Розділу 2

«Стабільність» відрізняється від таких категорій: «незмінність» і «стійкість». Незмінність характеризують переважно окремі специфічні процеси, які відбуваються в різних сферах суспільного життя («незмінність» вважається процесом, при якому в межах певних часових і просторових «інтервалів» стан об'єктів за основними ознаками і критеріями залишається величиною постійною; «стійкість» визначає процеси з погляду їхньої здатності утримувати зміни/коливання в заданих межах і відповідних параметрах, які свідчать про здатність системи відновлювати порушену рівновагу), коли «стабільність» є складнішою категорією, яка охоплює комплексну оцінку характеру взаємодії і рівень можливих наслідків всіх складових, взаємозалежних і взаємовпливаючих

елементів у певній системі політичних координат. В оцінці стабільності політичної структури важливо зіставити її функціонування з реальними можливостями, що формують регулювальний і саморегулювальний потенціал інститутів влади. Вужчими є поняття «політична стабільність» і «політична стійкість», оскільки стабільність співвідносять з ситуативними й оперативними параметрами політичної динаміки, а стійкість, зі стратегічними та історичними вимірами.

Незважаючи на досить часте вживання понять «стабільність» і «політична стабільність», в наукових працях їхнього однозначного тлумачення поки немає. В одному з загальних визначень політичної стабільності, їх трактують як стан політичної системи суспільства, де наявна сукупність зв’язків між різними політичними суб'єктами, для яких характерна стійкість і цілісність між собою, здатність до ефективної і конструктивної співпраці. Зазначимо, що у запропонованому трактуванні політичної стабільності не врахована властива їй динамічність, немає посилання на фактори об’єктивні та суб’єктивні, які теж впливають на політичну стабільність.

Щодо стосується ширшого погляду на проблему політичної стабільності, то не можна говорити про єдність поглядів стосовно цього питання, і його трактують по-різному: як здатність політичного організму до самозбереження в умовах, які загрожують його існуванню; як незмінні відносини між структурою системи та процесами, які відбуваються всередині неї, і між нею та оточенням; як здійснення владою позитивних для суспільства реформ і перетворень; як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у держави можливостей, що дають змогу у кризовій ситуації успішно вирішувати будь-які постійно виникаючі проблемні питання; як стабільність змін; як забезпечення стійкого, законного політичного порядку; Дж.Роулс пропонує «політичну» концепцію правосуддя як засіб ефективної адресації до проблеми політичної стабільності в сучасних плюралістичних суспільствах; як баланс інтересів соціальних груп , «гра з ненульовою сумою»; як стійкий стан системи, який допомагає їй ефективно функціонувати і

розвиватись в умовах зовнішніх і внутрішніх змін, зберігаючи свою структуру; як регулярність потоку політичних взаємодій; як «стан, за якого певний політичний суб'єкт існує тоді, коли володіє здатністю запобігати випадкам, які можуть спричинити вимушене невиживання, тобто вимушену зміну одного чи більше критеріїв ідентичності об'єкта; стабільність як функціонування однієї владної групи в управлінні державою протягом деякого часу, яка може вдало адаптуватися до умов існування, а також може давати адекватні відповіді викликам відповідно до реалій державного та громадянського життя, може проводити курс ефективних політичних реформ; як згода між основними політичними силами.

Крім того, у науковій сфері не склалося однозначного трактування взаємозв'язку між конфліктами та стабільністю. Не випадково, керуючись лише здоровим глуздом, деякі вчені-політологи протиставляють конфлікт і стабільність, розглядаючи їх як взаємовиключні стани. З цієї позиції конфлікт трактують як взаємодію, яка виключає стабільність. Однак багато інших теоретиків–конфліктологів акцентують увагу на тому, що конфлікт може не лише порушувати порядок, а й підтримувати його або визначати новий порядок. Вагомість такого підходу до розуміння ролі конфлікту посилюється тим, що він вказує шлях подолання однобокого ставлення до конфлікту, дає змогу підійти до аналізу його функцій, ширшого, багатовимірнішого розуміння його ролі в суспільних відносинах.

Проблемі політичної стабільності приділяється також увага в працях економістів, які стверджували про те, що політична стабільність набуватиме нових ознак залежно від способу економічної діяльності в кожній країні окремо, тому вона відрізняється своїми характеристиками, ідеологічними критеріями, методами дії політичної системи; що політична стабільність потрібна лише для того, щоб мати змогу створити й утримати змінювані основи розвитку, особливо економічного характеру. Ще одну групу дослідників, яких варто виокремити – це науковці, які досліджували проблеми політичної стабільності крізь призму легітимності та зазначали, що стабільність є

системою, де головним домінантним фактором виступає стабільність всередині самої політичної системи та легалізація владних структур.

Оскільки існує численне розмаїття розуміння політичної стабільності, то на підставі цих підходів вважаємо доцільним визначити декілька розумінь цієї категорії. У вузьке (інституційне) розуміння обґрунтовано включаємо державні інститути, а стабільність інтерпретуємо як відсутність конфлікту між вищими органами державної влади. Відсутність збройних конфліктів/воєн становить мінімальне розуміння політичної стабільності, а розвинена економічна та соціальна база, формують широке розуміння політичної стабільності.

Враховуючи мінімальне та широке розуміння політичної стабільності, у дослідженні використано дві методики оцінки політичної стабільності: «Політична стабільність та відсутність насилля» від WGI та «Індекс недієздатності держав» від «The Fund for Peace».

Опираючись на погляди вчених, як ми побачили із розглянутих методик оцінки політичної стабільності, соціально-економічні індикатори займають важливе місце в системі оцінювання політичної стабільності. На підставі раніше проведених досліджень і даних міжнародних організацій окреслено залежність рівня політичної стабільності від рівнів легітимності влади, безробіття, корупції, етномовної диференціації суспільства, а також рівня ВВП і темпів його росту.

Результати 2 розділу дисертації були апробовані у трьох наукових статтях фахових видань України та закордонних наукових журналів і чотирьох конференціях: Панарін А. Політична стабільність та конфлікт: дослідження проблеми взаємозв’язку / А. Панарін // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 23 (4). – С. 49–58; Панарін А. Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління / А. Панарін // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – Вип. 4 (1). – С. 177–182; Панарін А. Фактори формування політичної стабільності / А. Панарін // Філософія і

політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 6 (2). – С. 80–84; Панарін А. Політична стабільність та стійкість: співвідношення категорій / А. Панарін // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : матер. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та асп. (м. Чернівці, 1 березня 2012 р.). – Чернівці : Букрек, 2012. – С. 44–46; Панарін А. Співвідношення категорій політичної стабільності/нестабільності та стійкості/нестійкості / А. Панарін // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – Вип. 9. – С. 292–295; Панарін А. Взаємозв'язок між політичною стабільністю та конфліктами у концепції Л. Козера / А. Панарін // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матер. Запор. сесії І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 11 квітня 2012 р.) : у 4 ч. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – Ч. 3. – С. 32–34; Панарін А. Взаємозв'язок між політичною стабільністю та конфліктами у концепції Р. Дарендорфа / А. Панарін // Науковий діалог «Схід – Захід» : матер. ІІ Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.) : у 4 ч. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Ч. 4. – С. 243–245.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ У НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ СИСТЕМІ ПРАВЛІННЯ

3.1. Підходи до визначення категорії «напівпрезидентська система правління»

Перш ніж розглянути змістове наповнення категорії «напівпрезидентська система правління», варто окреслити відмінності між «формою правління» та «системою правління», оскільки у науковій літературі досі існує дискусія з приводу змісту цих понять. Зазвичай під «формою правління» розуміють порядок формування вищих органів влади і взаємовідносини між ними [1, с.200]. Крім зазначеного, використовують вузьке і широке трактування цього поняття. Перший підхід зводиться до того, що характер форми правління залежить від організації верховної державної влади, а точніше - від визначення правового становища глави держави [8, с.130]. Прихильники широкого підходу включають у поняття «форма правління» відносини між державою та населенням, між вищими державними органами, між державними органами і центрами економічної та політичної влади, а також політичне середовище, в якому реалізуються ці відносини [12, с.194].

На думку О.Зазнаєва, цей погляд на форми правління потребує перегляду з кількох причин [38]. По-перше, коректніше з погляду наукової термінології говорити про президентську, напівпрезидентську, парламентську системи правління, відрізняючи їх від форм правління; у цьому випадку прийнятним є традиційне тлумачення поняття «форма правління», яка може бути республіканською або монархічною. Цю думку поділяє С.Паречіна, відзначаючи, що не варто змішувати поняття «форма правління» та «система правління», оскільки форма визначає виборне чи спадкове джерело формування вищої державної влади, а система - тип співвідношення повноважень і

взаємовідносин між вищими органами влади [66]. Політичний зміст терміна «система правління» означає певний тип співвідношення прерогатив між виконавчими та законодавчими органами державної влади. Справді, поняття «форма правління» відображає лише зовнішній, формально-юридичний аспект держави, пов'язаний з процесом передачі верховної влади - шляхом успадкування або виборів (населенням, парламентом або спеціально створеним органом). Поняття «система правління» характеризує не тільки формально-юридичну, а й фактичну сторону державної влади, яка існує у вигляді складної системи взаємовідносин між законодавчою та виконавчою гілками влади, а також спосіб організації влади та розподілу повноважень по горизонталі - між верховними органами державної влади.

Щодо типологізації систем правління, то у політичній науці впродовж тривалого часу було прийнято поділяти системи правління демократичних держав на президентські та парламентські. Існування цих двох типів ніхто не ставив під сумнів. Однак у минулому столітті політологи «кинули виклик» традиційному поділу на два типи і суттєво переглянули класифікацію систем правління. Проте не всі погодилися з відмовою від дихотомічного поділу систем правління. Як відзначав М.Дюверже, юристи «продовжують шанувати лише «двох священних корів» – парламентську та президентську системи» [114].

У політичній науці концепт «напівпрезидентської системи» з’явився завдяки новаторським працям відомого французького соціолога і політолога М.Дюверже. Досліджуючи політичну систему П’ятої Республіки у Франції, історичного періоду, який розпочався після ухвалення конституції 1958 р., він вперше для опису формату взаємовідносин гілок влади вийшов за межі звичної дихотомії «парламентська-президентська» й описав розроблену в конституції систему як «напівпрезидентську». У 1970 р. вийшло в світ одинадцяте видання фундаментальної праці вченого «Інститути і конституційне право», в якій він узагальнив попередній доробок у сфері аналізу політичної системи Франції, яку було визначено конституцією 1958 р. зі змінами від 1962 р. [116]. Варто

зазначити, що М.Дюверже ще у 60-ті роки XX ст. зазначав, що модель П'ятої Республіки поєднує президентські та парламентські ознаки, звернув увагу на її структурну схожість з Веймарською республікою в Німеччині.

Внесок М.Дюверже у вивчення напівпрезидентських систем правління полягає у виокремленні напівпрезиденталізму як окремого типу. До виходу цієї праці, парламентсько-президентська дихотомія потрапляла в аналітичний фокус систем правління. Наприклад, на початку 1940-х років розгорнулась дискусія між Д.Прайсом [202] і Г.Ласкі [169], яка була акцентованою тільки на парламентсько-президентській дихотомії. Коли М.Дюверже першим визначив концепцію напівпрезидентської системи правління, функціонувала незначна кількість напівпрезидентських систем, крім Франції, і ті, які реально існували, функціонували у невеликих країнах (Австрії, Фінляндії, Ісландії та Ірландії), які зазвичай, не входили у фокус уваги тогочасних політологів.

Спочатку М.Дюверже зачислив поняття «напівпрезиденталізм» лише до П'ятої Республіки, проте у працях пізнішого періоду — у 1974–1978 рр. — реалізував порівняльний аналіз політичних моделей спочатку в п'яти, а потім в семи країнах з напівпрезидентською системою правління — Австрії, Фінляндії, Франції, Ісландії, Ірландії, Португалії, Веймарській Республіці [117], а в 1992 р. він включив до цього переліку Польщу і Румунію.

В іншій праці, яка була першою англомовною його публікацією на цю тему, М.Дюверже зазначив, що, на його думку, ключовим чинником цієї системи є всенародне обрання президента, тоді як повноваження у сфері виконавчої влади поділені між президентом і урядом, який несе політичну відповідальність перед парламентом. Отже, у цій системі два владні інститути — парламент і президент, набувають легітимності електоральним шляхом [114]. У дослідженнях М.Дюверже дає таке визначення напівпрезидентської системи, яке вважають класичним: політична система вважається напівпрезидентською, якщо конституція, яка її визначає, поєднує три елементи: а) президента обирають шляхом всенародного волевиявлення; б) він має досить значні повноваження; в) на противагу до нього також є прем'єр-міністр і

міністри, наділені виконавчими та адміністративними повноваженнями, які можуть виконувати свої обов'язки тільки якщо парламент не буде в опозиції до них.

Загалом основним критерієм напівпрезидентської системи правління М.Дюверже вважав всенародне обрання президента. Різниця між цим типом систем, на думку М.Дюверже, полягала в обсязі повноважень президента. Відповідно до цього в розглянутих семи країнах виділено такі типи напівпрезидентських систем правління:

- президент виконує лише номінальні функції (Австрія, Ірландія, Ісландія);
- президент наділений широкими повноваженнями (Франція);
- президент ділить повноваження з парламентом (Веймарська Республіка, Фінляндія, Португалія) [114].

Бачення М. Дюверже поділяв, зокрема Х.Лінц, який вважав прикладами напівпрезидентської системи правління Фінляндію, Францію та Португалію [180, p. 48]. Водночас Х.Лінц вважав рівноцінним терміном для опису подібних режимів «напівпарламентаризм». Однак дефініція, запропонована дослідником одразу ж викликала полеміку серед політологів, оскільки осмислення ідеї напівпрезиденталізму М.Дюверже було плідним, його визначення напівпрезидентської системи правління виявилося дещо проблематичним. Проблема цієї дефініції полягала у питанні, що ж вважати «значними повноваженнями» [122]. Внаслідок такої нечіткості список країн із напівпрезидентською системою правління був досить варіативним, і залежав від індивідуального бачення кожного дослідника. Така ситуація спровокувала проблему вибірки, і у підсумку неадекватну оцінку позитивів/негативів функціонування напівпрезидентських систем. М.Дюверже нарахував шість західноєвропейських напівпрезидентських систем: Австрія, Фінляндія, Франція, Ісландія, Ірландія та Португалія, і це незважаючи на значну міру символічного характеру австрійського, ісландського, ірландського президентів. Деякі вчені стверджують, що через слабкість цих президентів, ці три країни не треба взагалі класифікувати як напівпрезидентські. А.Степан і С.Скач

вважають, що є дві західноєвропейські напівпрезидентські системи – Франція та Португалія, в тоді як Австрію, Ісландію та Ірландію, класифікують як парламентські, оскільки вони мають слабких, хоча і обираних прямим голосуванням президентів [230]. Брак чіткого визначення напівпрезидентської системи правління, або суб'єктивний компонент визначення робить його важким для ефективного використання. В результаті двозначності вчені розходяться в думках щодо кількості напівпрезидентських систем по всьому світу. Наприклад, якщо прийняти стійке визначення «досить значні повноваження» і вважати напівпрезидентськими тільки країни з сильними президентами, то, як висновок, напівпрезидентські системи схильні до стимулювання конфліктів у сфері виконавчої влади. З іншого боку, якщо використовувати менш жорстке визначення і включити в аналіз країни з церемоніальними президентами: такі як Австрія, Ісландія та Ірландія, тоді ми не в змозі зробити висновок, що напівпрезидентська система створює непереборне протиріччя в системі виконавчої влади, хоча така ситуація є можливою, але тільки за певних обставин.

Р.Елджі [121] стверджував, що у вирішенні цієї проблеми допоможе другий критерій дефініції запропонованої М.Дюверже. Якщо це зробити, то можна просто визначити систему як напівпрезидентську, позаяк вона має президента, обраного на загальних виборах на фіксований термін, і прем'єр-міністра, який є відповідальним перед законодавчим органом [223]. Таке визначення дає змогу узгодити кількість напівпрезидентських систем.

Варто зазначити, що не всі дослідники погоджуються визнавати як самостійні три виділені вище системи правління. А.Сіарофф не вважає, що напівпрезидентську систему правління треба розглядати як самостійну, на його думку, базовими системами потрібно розглядати: президентську систему, парламентську систему з переважанням влади президента, парламентську систему з нейтралізуючою владою президента та парламентську систему з номінальною владою президента [226].

Опоненти напівпрезидентської системи правління продовжували наполягати на двочленній типології систем правління. Серед них – відомий американський політолог А.Лейпхарт, який сформував власний підхід до типологізації систем правління. В основу запропонованої вченим типології систем правління покладено три дихотомічні критерії, що призводить до утворення восьми систем, з яких чистими є лише президентська й парламентська, а інші шість – змішаними, які комбінують президентські та парламентські характеристики, причому три з них реалізовані в політичній практиці, а три є виключно теоретичними моделями. Згідно з думками А.Лейпхарта, перший критерій типології – парламентська довіра уряду. За парламентської системи глава уряду і його кабінет колективно пов'язані довірою з боку парламенту і можуть бути зміщені шляхом парламентського вотуму недовіри. У президентській системі глава виконавчої влади (президента) обирають на фіксований термін і в звичайних умовах не може бути зміщений легіслатурою (хоча президента можна змістити шляхом імпічменту). Другий критерій типології систем правління – це спосіб відбору виконавчої влади. За президентської системи глава виконавчої гілки влади (президента) обирає населення шляхом прямих всезагальних виборів або за допомогою виборчої колегії, тоді як прем'єр-міністра в парламентській системі вибирає парламент. Третій критерій типології пов'язаний з тим, яким – одноособовим або колегіальним – є орган виконавчої влади. А.Лейпхарт відзначив, що в президентській системі виконавча влада одноособова і виконується президентом, члени його кабінету підлеглі йому. За парламентської системи прем'єр-міністр і кабінет утворюють колегіальний орган виконавчої влади. Відповідно до ідеї вченого класифікація систем правління за кожним критерієм приводить до утворення взаємовиключних типів, що узгоджується з правилами логіки, які потребують, щоб одержувані при класифікації типи не збігалися за обсягом.

Перший критерій не викликає заперечень, оскільки одержувані шляхом класифікації типи – система правління з вотумом довіри і система правління з

його відсутністю – виключають одна одну. Другий і третій критерій можуть бути піддані сумніву, тому що результати такої класифікації (типи систем правління) не виключають одна одну. В умовах П'ятої республіки Франції поєднуються формування виконавчої влади (кабінету) парламентом і обрання виконавчої влади (глави) населенням, з одного боку, з іншого – колегіальність уряду й одноособовість президента. А.Лейпхарт стверджував, що переважна більшість демократій потрапляють під категорії «чистого парламентського» або «чистого президентського» типів, а Франція періоду П'ятої республіки переходить із чистого парламентаризму в чистий президенталізм залежно від того, чи складається ситуація співіснування (когабітації) або чи є «неподілена» виконавча влада.

А.Лейпхарт підхопив думку М.Дюверже про напівпрезидентську систему як систему чергування президентської та парламентської фаз функціонування системи правління. Президентська фаза існує тоді, коли і президент, і парламентська більшість належить до однієї партії або коаліції партій. У такій ситуації прем'єр-міністр перетворюється на першого помічника президента і перестає грати активну роль у політиці. Парламентська фаза виникає тоді, коли політична орієнтація президента та парламентської більшості не збігаються [174].

Напівпрезидентські системи, на думку А.Лейпхарта, можуть бути зачислені здебільшого до президентської або переважно до парламентської системи. Вчений вважає, що категорія «напівпрезидентська система правління» стає майже «порожньою клітинкою». Тим самим дослідник заперечує існування напівпрезидентських систем як самостійного типу правління. На його думку, «П'ята республіка замість того, щоб бути напівпрезидентською, зазвичай є президентською і лише зрідка парламентською», домінуючою тенденцією з 1958 р. тут є президенталізм [173].

Дж.Сарторі не погоджувався з трактуванням напівпрезидентської системи як чергування двох фаз функціонування парламентської-президентської систем правління, оскільки, на його думку, таке уявлення «ділить на частини» цілісну

природу системи напівпрезидентської системи правління і насправді доводить, що не існує «справжньої/чистої системи» президенталізму. Процеси, які М.Дюверже описав як чергування двох систем, Дж.Сарторі пропонував визначити через поняття «коливання». Він наголошував, що чергування стосується переходу від президентської до парламентської стстеми правління і навпаки, то коливальні рухи відбуваються «в рамках» напівпрезидентської системи правління, і «при коливаннях дещо залишається саме по собі» [74].

Дж.Сарторі виділяв п’ять ознак напівпрезидентської системи правління.

1. Президент має бути обраним всенародно на прямих або непрямих виборах на фіксований термін.

2. Президент ділить виконавчу владу з прем’єром, створюючи систему двовладдя, ключовими критеріями якої є те, що:

3. Президент не залежить від парламенту, але не може управляти самостійно або безпосередньо, тому мусить реалізовувати владні повноваження у взаємодії із парламентом.

4. Відповідно, прем’єр-міністр і уряд незалежні від президента та залежать від парламенту, вони є об’єктом вотуму довіри (чи недовіри) парламенту і в обох випадках потребують підтримки (незаперечення) парламентської більшості.

5. Система двовладдя в напівпрезидентських системах створює можливості для різних політичних балансів, трансферу повноважень в сфері виконавчої влади за умов дотримання засад «автономного потенціалу» кожного інституту [216]. Загалом Дж.Сарторі вважає, що відповідно до виокремлених ним ознак, напівпрезидентськими треба вважати насамперед системи у Фінляндії та Франції [74].

Погляди Дж.Сарторі поділяв Р.Елджі, який відзначав, що напівпрезидентські країни демонструють різні форми політичної практики в рамках тієї самої базової конституційної структури, в рамках того самого типу режиму, тому напівпрезидентські системи є такими ж «чистими» типами як президентські або парламентські системи правління, які також демонструють різноманітність політичної практики. Дослідник наголошував на залежності

напівпрезидентських моделей від різних політичних ефектів і неінституційних чинників [120]. Р.Елджі поділяє класифікацію напівпрезидентських режимів М.С.Шугарта та Дж.Кері і вважає, що сприятливішою для процесів демократизації є прем'єр-президентська модель.

Американський політолог П.О'Нілл запропонував називати напівпрезидентськими ті моделі, де виконавча влада розділена між президентом як главою держави і прем'єр-міністром, а значні повноваження у сфері виконавчої влади залишаються за президентом [195]. Відповідно до цього підходу до напівпрезидентських можна зачислити лише системи з «сильним» президентом, а ті, де президент хоча й обирається всенародно, проте є «слабким», як Австрія, Ірландія та Ісландія, не можна вважати напівпрезидентськими. На думку вченого, політичні системи, де президент не обирається всенародно, проте має досить широкі повноваження, як наприклад, в Албанії можна зарахувати до напівпрезидентських. Як висновок, можемо сказати, що більшість дослідників сходяться у тому, що ключовими ознаками напівпрезидентської системи правління прийнято вважати всенародне обрання президента, який ділить повноваження у сфері виконавчої влади разом із урядом, який підзвітний парламенту [62].

Отож, у сучасній політичній науці виділяють парламентські, президентські та напівпрезидентські системи правління. Найпоширеніший тип напівпрезидентських систем правління вважають прем'єр-президентські, в яких президента обирають на прямих всезагальних виборах і наділений значними повноваженнями, більшу частину яких він не може реалізувати одноосібно, а уряд колективно несе політичну відповідальність перед парламентом. В окремих країнах існують президентсько-парламентські системи правління, де президент має ширші повноваження у сфері виконавчої влади, зокрема впливу на формування уряду. Такі системи, як ми побачимо далі, є вразливішими з погляду балансу влади та розвитку демократичних інститутів.

Справді, якщо систему правління розглядати як стабільну конституційну характеристику, то, очевидно, що вона не повинна мінятися разом з

проведенням виборів і зміною співвідношення політичних сил у парламенті та уряді. Якщо виходити з того, що система правління є відносинами, що фактично склалися на практиці, між законодавчою та виконавчою владою і конституція не містила парламентських (або президентських) ознак, (на що натякає А.Лейпхарт), то не цілком зрозуміло, чому відбувається настільки радикальна зміна (президентської системи на парламентську і навпаки) після виборів.

Коректуючи модель А.Лейпхарта, можна вивести типологію систем правління на підставі виділення двох головних критеріїв: 1) парламентська відповідальність уряду; 2) всенародне обрання глави держави. Типологізація за цими двома критеріями дає чотири варіанти (див. Табл. 3.1) [174].

Таблиця 3.1 Типологія систем правління.

Відповідальність уряду	Спосіб обрання глави держави	
	Глава держави обирається всенародно	Глава держави (одноособово або колективно) не обирається всенародно
Уряд відповідальний перед парламентом	Напівпрезидентська система	Парламентаризм
Уряд не відповідальний перед парламентом	Президентська форма правління	Асамблейна система (Швейцарія)

У типології підкреслюється схожість між двома парами типів:

- між президенталізмом і напівпрезиденталізмом (їхніми спільними рисами є всенародне обрання президентів і їхні досить сильні повноваження);

- між парламентаризмом і напівпрезиденталізмом (їхня спільна риса – парламентська відповідальність уряду);
- між асамблейною системою та президенталізмом (загальні риси – відсутність парламентської відповідальності уряду; глава держави і уряду чітко не розділені);
- між асамблейною системою і парламентаризмом (їхня спільна ознака – відсутність всенародних виборів глави держави і наявність «декоративного» глави держави).

Як видно з табл. 3.1, кожен тип є самостійною системою правління з особливим набором властивих їй характеристик. Тому неправомірно стверджувати, що змішаним типом є напівпрезидентська система. Багато авторів вважає, що така система правління поєднує частково президентську систему, частково – парламентську систему. Дж.Сарторі говорить про те, що напівпрезидентська система – це «політична форма, яка знаходиться на перехресті між президентською і парламентською системами і черпає риси від обох форм» [74]. Французький конституціоналіст П.Пакте стверджує, що ці риси змішуються так, що виникає проблема їхньої сумісності [124]. Р.Елджі висунув твердження про змішану природу напівпрезидентської системи і зазначив, що напівпрезидентська система не є «чистим» типом системи правління, якими є президентська та парламентська, тому в нього немає такої концептуальної обґрунтованості, яка наявна в інших стандартних типів систем. Деякі критики заперечують концепт «напівпрезиденталізму» на тій підставі, що вважають його гібридним поняттям.

Однак не можна вважати напівпрезиденталізм змішаною системою правління лише тому, що в його характеристиках наявні риси, які ми спостерігаємо у двох інших систем. Напівпрезиденталізм – це особлива й окрема система правління, яка має свою власну природу. Дж.Пасквіно справедливо пише, що напівпрезидентські системи мають свої власні специфічні інституційні риси. Вони не можуть бути створені тільки шляхом посилення деяких рис парламентських систем (наприклад, введенням прямих

виборів президента) або шляхом ослаблення яких-небудь рис президентських систем (наприклад, шляхом передачі виконавчої влади двом різним інститутам). Просто так президентські системи не можуть, так би мовити, «перетекти» в напівпрезидентські, а парламентські системи – «стрибнути» в напівпрезидентські. Те, що потрібно для конструювання напівпрезидентських систем, – це добре розроблені дії, які мають певні цілі, з інституційної та конституційної інженерії [199].

Оскільки напівпрезидентська система містить багато ознак президентської і, відповідно, парламентської систем, деякі вчені говорять, що вона є змішаною. По-перше, в цієї системи є ознаки, яких немає в чистих систем правління (дуалізм виконавчої влади). По-друге, комбінація ознак така, що вона призводить до появи нової якості. Це не просте змішування ознак, а створення принципово нової системи, яка функціонує інакше, ніж дві традиційні. З огляду на вищесказане напівпрезидентську систему визначаємо як таку, якщо вона має президента, обраного на загальних всенародних виборах на фіксований термін, і прем’єр-міністра, який є відповідальним перед законодавчим органом. Таке визначення допомагає узгодити кількість напівпрезидентських систем.

3.2. Підходи до типологізації напівпрезидентських систем правління

Поняття «напівпрезидентська система» означає таку систему правління, де глава держави (президента) обирають на загальних виборах, володіє зазвичай, значними політичними повноваженнями і співіснує разом з прем’єр-міністром, відповідальним перед парламентом. Ця система набула широкого поширення: станом на 2015 р. 53 держави світу за формальними конституційними ознаками належать до цієї системи правління [151]. Незважаючи на те, що значна частина країн світу вибрали таку організацію державної влади, простежується досить значна різниця в інституційних рисах напівпрезидентських країн. М.Дюверже виділив три види

напівпрезиденталізму: режим з президентом – номінальним главою держави (Австрія, Ірландія, Ісландія); режим із сильним президентом (Франція); режим, в якому існує баланс між президентом і урядом (Веймарська республіка, Фінляндія, Португалія) [114].

М.Дюверже розглядає напівпрезидентську систему як систему «чергування» президентської та парламентської фаз. На думку французького політолога, президентська фаза існує тоді, коли і президент, і парламентська більшість належить до однієї партії або блоку партій, а парламентська фаза виникає тоді, коли політична орієнтація президента та парламентської більшості не збігаються. Хоча таке трактування цілком справедливо піддане критиці, в ньому є раціональне зерно: функціонування напівпрезидентської системи правління може мати схожість з функціонуванням президентської або парламентської систем.

Хоча в центрі уваги М.Дюверже було функціонування напівпрезиденталізму у Франції, він застосовував досвід Франції у порівняльних дослідженнях. Зокрема, він досліджував проблему президенціалізації напівпрезидентських систем, зміну повноважень президентів у часовому зрізі. Отож, ми можемо скористатися залежною змінною М.Дюверже, щоб систематизувати вплив президента. Проблема полягає в тому, що неможливо визначити міру такого впливу. Тому дослідник визначив «модальності», які включають президента – гегемона і функціонування обмеженого у своїх повноваженнях президента [118]. Для окреслення різних механізмів впливу президента М.Дюверже визначив три ключові змінні: 1) повноваження, які закріплюються за президентом у діючій конституції; 2) підстави функціонування певного контексту системи; 3) відносини президента із більшістю у законодавчому органі.

М.Дюверже звернув увагу на конституційних повноваження президента і контекст формування напівпрезидентських систем, його головне пояснення зміни формату президентського впливу – це відносини президента з парламентською більшістю. М.Дюверже аргументував свою позицію в

контексті західноєвропейського напівпрезиденталізму дуже чітко: «На практиці президентська влада залежить насамперед від наявності або відсутності парламентської більшості і відносини президента з політичними силами, які її формують» [118]. Також дослідник виділив три основні сценарії: 1) президент як лідер більшості; 2) президент протистоїть більшості; 3) президент є дисциплінованим членом більшості. Ступінь впливу президента на систему буде змінюватись залежно від того чи присутня/відсутня більшість, якщо є, то який з цих трьох сценаріїв використано. Коли більшість пропрезидентська, конституційні повноваження прем'єр-міністра ослаблені і президент має «майже абсолютний контроль». В ситуації, коли президент протистоїть більшості (при «когабітації»), прем'єр-міністр виступає як керівник британського стилю правління, але президент все ще в змозі використати певні конституційні повноваження. У третьому сценарії, коли президент є дисциплінованим членом більшості, то, на відміну від ситуації «когабітації», президент не може діяти проти волі прем'єр-міністра.

Крім того, М.Дюверже був одним з перших вчених, який спробував виміряти конституційні повноваження президента. Він виявив 14 конституційних повноважень, а потім визначив ситуацію у кожній із шести західноєвропейських країн, які увійшли до сфери його наукових інтересів [115]. Дослідник не розробив чисельної оцінки сили президентів, але пропонував рангувати їх, використовуючи запропоновані ним індикатори. Запропоноване М.Дюверже оцінювання сили президентства стало підставою для розвитку нових моделей кількісного оцінювання сили президентів. Ми даємо оцінку сили президентів 20 європейських країн, які опираються на дві такі методики. Перша методика – використовуємо індекс розроблений М.С.Шугартом та Дж.Кері [222] (див. Додаток Б табл. 3.2). Хоча цей спосіб оцінки сили президентства піддається китиці, проте його активно застосовують у наукових дослідженнях. Друга методика – науковий доробок О.Зазнаєва [36], враховуючи в себе інший набір індикаторів, ця методика теж знайшла своє місце у сфері порівняльних досліджень (див. Додаток Б табл. 3.3).

В.Богданор розмежовує три типи напівпрезиденталізму: 1) системи, які працюють згідно з механізмами президентської системи (наприклад, Франція в періоди відсутності «когабітації»); 2) системи, які діють за механізмами парламентської системи (наприклад Австрія, Ісландія, Ірландія); 3) системи з розділенням влади між президентом і прем'єр-міністром, наприклад, як у Фінляндії, де президент відповідав за зовнішню політику, а прем'єр-міністр – за внутрішню [13].

Слідом за М.Дюверже, опираючись на конституційні положення та практику функціонування напівпрезидентських систем, будує свою класифікацію ірландський дослідник Р.Елджі. Він виходить з моделі домінування лідерства в напівпрезидентській системі і виділяє три варіанти: правління президента; правління прем'єр-міністра; правління, за якого ніхто з них не домінує один над одним. Проте його цікавить не стільки модель лідерства, скільки її постійність або мінливість впродовж існування напівпрезидентської системи. Звідси дослідник виділяє три моделі лідерства в напівпрезидентських системах: 1) єдинодомінуюча модель з моменту початку функціонування системи, яка розпадається на два види – прем'єр-міністерська, де прем'єр-міністр володіє більшою владою, ніж президент (наприклад Австрія, Болгарія, Ісландія, Ірландія, Словенія), і президентська, де президент домінує над прем'єр-міністром (наприклад РФ, Білорусь); 2) перехід від єдинодомінуючої моделі лідерства до моделі «перетікання» влади від президента до прем'єр-міністра (наприклад Фінляндія) або від збалансованої моделі (президент-прем'єр-міністр) до повновладдя прем'єр-міністра (наприклад Португалія, Польща); 3) відсутність домінуючої форми лідерства, в якій чергуються періоди президентського, прем'єр-міністерського та розділеного правління (наприклад Франція, Литва, Польща, Румунія, Україна) [124].

М.С.Шугарт і Дж.Кері не використовують термін «напівпрезиденталізм», а виділяють прем'єр-президентські та паламентсько-президентські. Вони називають «прем'єр-президентскою» системою те, що більшість вчених

називають «напівпрезидентською [88], оскільки вважають сам термін «напівпрезидентство» занадто широким, тобто таким, що ігнорує різницю в статусі інституту президентства, яка випливає з повноважень президента та способах реалізації, що є в різних країнах, які зараховуються до «напівпрезидентських» на підставі підходу М.Дюверже. Також дослідники вважають, що система не є «гібридною», а по суті є «чистою політичною формою» і перебуває у стані компліментарного взаємного поділу повноважень між інститутами президентства та уряду [222].

Враховуючи ці позиції, дослідники вважають, що спосіб обрання президента має другорядне значення, оскільки основними суб'єктами висунення претендентів у випадку всенародного обрання, як і обрання в парламенті зазвичай є політичні партії. У цих системах можуть переважати президенти, тоді їх треба класифікувати як президентсько-парламентські, і, навпаки, якщо переважатиме уряд, то це прем'єрсько-президентська. Прем'єрсько-президентська система більш-менш відповідає напівпрезидентській у М.Дюверже і має такі ознаки:

1. Президента обирають всенародно, а прем'єра призначає парламент.
2. Президент не обов'язково впливає на законодавство порівняно з парламентом.
3. Президент має значні повноваження у сфері виконавчої влади, проте більшість цих повноважень він не може реалізовувати одноосібно [114].

М.С.Шугарт та Дж.Кері наголошують, що прем'єр-президентська система зазвичай не забезпечує президенту контролю над урядом або парламентом. Якщо в президента є право одноособово зміщувати міністрів та уряд, то така система переходить з категорії прем'єр-президентської в іншу категорію - президентсько-парламентську (хоча варто зазначити таке: коли президент має право призначати/усувати не всіх міністрів, а лише у виключних сферах виконавчої влади, наприклад, зовнішня політика тощо, тоді система класифікують як прем'єр-президентську). Сутнісна характеристика президентсько-парламентських систем – це роль президента в поєднанні із

залежністю кабінету від парламенту. Отож, відмінності між прем'єр-президентською та президентсько-парламентською системами полягає лише в одному: в першому випадку президент не може самостійно відправити уряд у відставку, а в другому – він має таке право.

Оскільки президентсько-парламентські системи не є частим явищем. Тому Дж. Сарторі ставить під сумнів доцільність формулювання на цій підставі окремої категорії [215]. Він запровадив категорію «змішані системи», до яких зачислив напівпрезидентські та напівпарламентські, охарактеризував напівпарламентську модель як таку, де є «сильний» прем’єр-міністр [62]. Дослідник категорично не погоджується з виділенням президентсько-парламентської системи, а пише, по-перше, згідно з підходом М.С.Шугарта і Дж.Кері видно, що французька система виявляється одночасно і в групі прем’єр-президентських систем, і в групі президентсько-парламентських, оскільки «першість» стосовно контролю над виконавчою владою у Франції належить то президентові, то прем’єрові (останній варіант рідко використовувався на практиці, лише при «когабітації»). По-друге, М.С.Шугарт і Дж.Кері зачислили Австрію та Ісландію до категорії прем’єр-президентських систем, що, на думку Дж.Сарторі, «свідчить про серйозну відсутність здатності розрізняти речі між собою» [74]. Настільки гостра критика пов’язана з тим, що на практиці ці країни є парламентськими. По-третє, зазначив дослідник, поняття «президентсько-парламентська система» виявляється просто «порожньою» категорією.

Справді, одна з ключових відмінностей між прем’єр-президентською та президентсько-парламентською системою, що полягає відповідно у відсутності або наявності одноосібного права президента зміщувати кабінет, треба визнати недостатнім для виділення «окремої» (за словами М.С.Шугарта і Дж.Кері) системи. Однак не можна заперечити той факт, що президентсько-парламентські системи існують. Їх потрібно вважати несамостійним «чистим» типом правління, а різновидом напівпрезидентської системи поряд з прем’єр-президентською системою. Загалом можна погодитись із Дж.Сарторі, який

говорить не про виділення окремих систем у межах напівпрезиденталізму, а про певні коливання, які відбуваються у цій системі. Насправді, у напівпрезидентській системі залежно від політичної ситуації можливе зближення з президентською або парламентською системами. Варто зазначити, що навіть за такого кардинального переходу залишаються особливі ознаки напівпрезиденталізму (наприклад, функціональний дуалізм виконавчої влади).

Отож, за типологією М.С.Шугарта і Дж.Кері, напівпрезидентські системи поділяють на два типи – прем'єр-президентські і президентсько-парламентські. Відмінності між ними виявляються в тому, що в першому випадку кабінет відповідальний лише перед парламентом, а в другому – і перед парламентом, і перед президентом. Тому за підставою відповідальності уряду можна класифікувати напівпрезидентські системи так: системи з парламентською колективною відповідальністю уряду та системи з подвійною колективною відповідальністю уряду (перед парламентом і президентом). Напівпрезидентська система з парламентською відповідальністю уряду (Франція, Австрія, Фінляндія, Португалія та інші) характеризується тим, що всенародно вибраний президент має право представляти кандидатуру прем'єр-міністра і міністрів парламенту для затвердження, однак зміщувати прем'єр-міністра і кабінет президент не може: відставка уряду є прерогативою парламенту. Напівпрезидентська система з подвійною відповідальністю уряду (Веймарська республіка в 1919-1933 рр., сучасні Росія, Шрі-Ланка, Білорусія та інші) характеризується такими ознаками: всенародно вибраний президент призначає і зміщує членів уряду; уряд несе подвійну відповідальність – перед президентом і перед парламентом, який може оголосити уряду вотум недовіри; президент має право розпустити парламент. Відмінна ознака цієї системи – рівна влада президента і парламенту над урядом – межа, яка здатна, як свідчить досвід багатьох країн, викликати серйозний конфлікт між президентом, законодавчою та виконавчою владою, не пропонуючи інституційних способів його розв'язання.

С.Ропер, використовуючи методику М.С.Шугарта і Дж.Кері, дійшов висновку про те, що існують два різновиди прем'єр-президентських систем: «французька» і «помірно-формальна» моделі [212]. У «французькій» моделі президент має обмежені не законодавчі політичні повноваження (Австрія, Франція, Литва, Польща, Румунія та Словенія). «Помірно-формальна» модель прем'єр-президентської системи відрізняється наявністю в президента значних незаконодавчих повноважень (Ісландія, Фінляндія та Португалія). У цих країнах президент має більше влади з формування та звільнення кабінету. Незважаючи на те, що тут президенти мають з формального погляду суттєві незаконодавчі повноваження, вони є найслабшими серед всіх президентів в напівпрезидентських системах.

Опираючись на ідеї М.Дюверже стосовно чинників, які впливають на практичну реалізацію президентських повноважень (практична реалізація президентських повноважень у напівпрезидентських моделях залежить від чинників, які М.Дюверже поділив на екзогенні – актуальний зміст конституції, поєднання традиції і конкретних політичних обставин; та ендогенні – склад парламентської більшості, позиція президента щодо парламентської більшості) [114], французький дослідник Ф.Фрісон-Роше визначив напівпрезидентську систему як «інструмент транзиту» [131] і запропонував схему, яка описує варіанти обсягу повноважень президента залежно від відносин з парламентською більшістю [132].

Таблиця 3.2 Політична позиція президентів стосовно парламентської більшості у напівпрезидентській системі правління (за Ф.Фрісон-Роше)

Тип Більшості	Президент			
	очолює більшість	в опозиції до більшості	член більшості	Нейтральний

Продовження таблиці 3.2

Тип Більшості	Президент			
Монолітна (однопартійна)	Абсолютна влада президента	Президент-регулятор	Символічні функції	Президент-регулятор
Коаліція з домінуючою партією	Обмежені повноваження	Президент-регулятор	Символічні функції	Президент-регулятор
Збалансована коаліція	Діархія	Президент-регулятор	Символічні функції	Президент-регулятор
Квазі-коаліція	Обмеженість у процесі прийняття рішень	Президент-регулятор	Символічні функції	Діархія
Більшості немає	-	-	-	-

Це впливає на практичну реалізацію повноважень президента порівняно з обсягом повноважень, які закріплено в конституції. Очевидно, що наявність пропрезидентської парламентської більшості значно посилює повноваження президента, тоді як зворотна ситуація призводить до того, що можливості політичного маневру для президента звужуються і тоді він вимушений шукати компромісні рішення з опозицією для вирішення багатьох політичних питань. За умов нерозвиненої демократичної культури, лідерських тенденцій у політиці та клієнтелізму зростає небезпека зловживання президентськими повноваженнями, що призводить до зміцнення автократичних тенденцій.

Моделлю, де президент має найширші повноваження, є французька. Натомість, як зазначив С.Ропер, навіть у країнах, які загалом запозичили французьку напівпрезидентську модель, її фактична імплементація різна [212]. Очевидно, що для порівняння інституту президента в різних напівпрезидентських країнах, має значення не тільки те, чи це повноваження президента закріплене в конституції, а й його обсяг та умови застосування. Як

приклад С.Ропер наводить право вето, оскільки в аналізі дослідники мають враховувати чи це право стосується лише окремих статей чи всього закону.

Класифікації президентських, парламентських і напівпрезидентських систем мають не лише пізнавальне і теоретичне значення, а й практичну значущість. Виділяючи різні види напівпрезидентської системи правління, дослідники звертають увагу на те, як функціонує і до яких наслідків веде певний різновид. Наприклад, з'ясовується питання про те, які типи напівпрезидентської системи можуть викликати серйозні інституційні конфлікти і загрожувати стабільності системи. Прогнозування можливих наслідків того або іншого різновиду напівпрезидентської системи може допомогти уникнути помилок у політичній і конституційній інженерії.

3.3. Інституційний дизайн і політична стабільність у напівпрезидентських системах

У політичній науці не склалося однозначної думки щодо оцінки напівпрезидентських систем і їхнього впливу на політичну стабільність, оскільки складні періоди «когабітації» часто характеризують політичні відносини між президентами та прем'єр-міністрами. Відносини між цими інститутами схильні до конфліктів особливо під час демократичного транзиту [101]. Такий характер відносин між інститутами зумовлений функціональним включенням інституту президентства до системи виконавчої влади [212]. Перехрещення конституційних обов'язків президента і прем'єр-міністра, що випливає з такого дуалізму виконавчої влади, визнані вченими як джерело конфліктів між президентом і прем'єр-міністром [237].

Незважаючи на те, що напівпрезидентська система правління досить поширена (зокрема у світі налічується близько 60 напівпрезидентських систем, 20 з яких розташовані на теренах європейського простору), багато вчених дійшли висновку, що її варто уникати. Висновки Х.Лінца досі підтримують, і на думку деяких вчених з досвіду функціонування цього типу системи, видається

сумнівним стверджувати, що вона може генерувати політичну стабільність [180]. Негативні судження щодо напівпрезидентської системи зазвичай пов'язані або з політиканством та інтригами, які можуть затримувати прийняття рішень і приводити до суперечливої політики через боротьбу між президентом і прем'єр-міністром, або з можливістю «авторитарної» інтерпретації повноважень президента [175].

У правовому контексті виконавча влада у напівпрезидентській системі належить прем'єр-міністрові та уряду, який відповідає перед парламентською більшістю, але у систему виконавчої влади функціонально включений президент, якого обирають на прямих загальних виборах [53; 54]. Таке розуміння можна вважати вихідним визначенням напівпрезидентської системи правління [176], і деякі дослідники дотримуються позиції, що «когабітація» (яка визначається як конфлікт/конкуренція всередині виконавчої гілки влади найкраще описує відносини між президентом і прем'єр-міністром [204]) є «долею» напівпрезидентської системи правління, коли президент і прем'єр-міністр репрезентують різні політичні партії [225]. Крім того, таке перехрещення повноважень прем'єра і президента часто призводять до політичної нестабільності в багатьох напівпрезидентських системах. Вчені, які досліджують внутрішньо-виконавчі відносини, схильні розглядати нестабільність як результат президент-прем'єрських конфліктів, і це створює негативну характеристику напівпрезидентської системи правління [127]. Правовий контекст того, що «виконавча влада, яка належить прем'єр-міністру» під час «когабітації» не забезпечує стабільності напівпрезидентській системі. Класичним прикладом є Франція, де велика кількість гравців з правом вето, в періоди «когабітації» часто підривали ведення зовнішньої політики країни [172].

Неоднозначність у функціонуванні напівпрезидентської системи приводить до відхилення від норм, і так виявляються найрізноманітніші види політичної практики у роботі напівпрезидентської системи. Відповідно, напівпрезидентську систему правління інколи розглядають як систему, яку

контролює «людський фактор», оскільки політичні актори мають достатньо «простору» для маневрів [208]. Отож, такі фактори, як призначення президентом прем'єр-міністра, право парламенту розпустити уряд, і повноваження прем'єра у сфері виконавчої влади, мають вирішальне значення у питанні стабільності напівпрезидентської системи. Дихотомія між нормативними та практичними аспектами ускладнюють порівняння напівпрезидентських систем. Крім того, різні класифікації напівпрезидентських систем теж ускладнюють завдання.

У цілому категорія напівпрезиденталізму охоплює різноманітний набір політичних практик, які працюють по-різному і значно відрізняються одна від одної. Досвід різних напівпрезидентських систем засвідчує не тільки особливості різних типів системи правління, а також вплив взаємовідносин президента та парламенту на політичну стабільність.

Джерелом конфліктів у напівпрезидентських системах є всенародні вибори президента, які є досить сильною основою політичної легітимності влади і часто стають прецедентом для президентського втручання у сферу діяльності виконавчої влади. Це виявляється у тому, що президенти часто намагаються інтерпретувати відносини з кабінетом як відносини між керівником і агентом, оскільки мають вирішальне слово у процесі формування кабінету і контролюють призначення прем'єр-міністра [238]. Ці чинники сприяють тому, що напівпрезиденталізм залишається досить «змагальницьким» типом системи [123].

Х.Лінц досить критично оцінив демократичний потенціал напівпрезидентських систем, вважаючи, що вони у стратегічній перспективі несуть загрозу нестабільності, адже криза парламентської системи — це криза уряду, натомість криза напівпрезидентської — це криза всієї системи [178]. Їхнє поширення на пострадянському просторі, зазначає автор, зумовлено тоталітарним минулим і низьким рівнем демократії [179].

Схожої позиції датримується А.Лейпхарт, який вважає, що у напівпрезидентських системах, президент де-факто може бути «сильнішими»,

ніж у президентських системах [175]. Загалом, на думку вченого, напівпрезидентська система не набагато ліпша за президентську, а в поляризованих суспільствах сприятливішою для розвитку демократії є парламентська система. Якщо президент піддається «спокусі» зловживання повноваженнями у сфері виконавчої влади, то він може швидко втратити підтримку парламенту і довіру у суспільстві, що згодом може призвести до внесення змін до Основного Закону. Варто звернути увагу, що процедури внесення змін до Конституції у різних країнах прописані по-різному. Це стосується ролі та місця президента у цьому процесі. Дуже часто президент має ефективні важелі блокування змін до конституції, які становлять загрозу його повноваженням.

Дж.Сарторі дав оптимістичні оцінки щодо того, наскільки напівпрезидентські системи сприятливі для розвитку демократії та усталення політичної стабільності. Дослідник зазначив, що загалом напівпрезидентські моделі ліпші ніж суто президентська, або парламентська моделі [216]. У цьому випадку напівпрезидентські системи не набагато ліпші, а лише прийнятніші. Однак напівпрезидентська модель створює певні проблеми, які залишаються невирішеними, і внаслідок цього такий тип систем досить хиткий [215].

У дослідженнях Р.Елджі проаналізував переваги та вади напівпрезидентських систем. Серед переваг він відзначає можливість когабітації або розподілу влади між протилежними політичними силами в країнах, є місце інтенсивний політичний конфлікт: «Якщо кожна політична сила контролює частину інститутів в рамках системи, є більше можливостей для того, щоб кожна політична сила підтримувала систему в цілому, ніж у президентській системі, де переможець виборів отримує все» [120]. Іншим аргументом на користь напівпрезидентської системи є те, що всенародні вибори президента на фіксований термін надають системі стабільності та легітимності, навіть якщо парламент є фрагментованим і поляризованим, а уряд – нестабільним. Саме в цьому контексті напівпрезидентська модель є сприятливіша для стабільності, ніж парламентська. Водночас, переваги

напівпрезидентської моделі можна розглядати і як її вади, в залежності від того, як ставити акценти. Зокрема, «когабітація» може розглядатися як явище, яке політично розділяючи виконавчу владу, послаблює її. Розподіл виконавчої влади і, у підсумку, конфлікт між гілками влади, може завести систему в «глухий кут». Р.Елджі на підставі аналізу встановлення і розвитку демократії у 22 країнах світу дійшов висновку, що успішними ці процеси виявилися лише у п'яти країнах, зокрема, Франції, Македонії, Перу, Польщі, Румунії, де існували прем'єр-президентські моделі. Отож, якщо країна обирає напівпрезидентську систему, то краще імплементувати прем'єр-президентську модель, коли прем'єр-міністр залежить лише від законодавчого органу, а не президентсько-парламентську, де прем'єр також відповідальний і перед президентом.

Американські політологи Х.А.Чейбуб і С.Черних, проаналізували демократичний розвиток 96 країн з парламентськими і напівпрезидентськими системами, дослідили вплив напівпрезидентських конституцій на тривалість функціонування урядів, відповідальність урядів у економічній сфері, впровадження економічних реформ, стабільність режимів у цих країнах [106]. Дослідники зазначають, що уряди, які функціонують в умовах напівпрезидентських систем, є менш тривалими, ніж в умовах суто парламентських систем. Це пояснюється коаліційним характером цих урядів, а не особливостями систем. Щодо економічної ефективності урядів, зазначають аналітики, напівпрезидентські системи не відрізняються ліпшою ефективністю від інших моделей у ситуації неуспішної економічної політики. Те ж саме стосується стабільності систем. Предметом уваги вчених також стали особливості функціонування напівпрезидентських систем у посткомуністичних країнах. Як зауважили Х.А.Чейбуб і С.Черних, у країнах із сильним президентом або прем'єром економічні реформи успішніші, причому найбільшого успіху у посткомуністичних країнах вони досягли там, де і прем'єр, і президент мають суттєві повноваження.

Розглядаючи вплив інституційних чинників на політичну стабільність американська дослідниця С.Скач розмежовує три сценарії напівпрезидентських

систем: правління консолідованої уніфікованої більшості (коли партійна приналежність президента, уряду й абсолютної більшості парламенту збігаються), правління розділеної більшості (коли президентові протистоїть уряд, що належить до іншої партії і його підтримує абсолютна більшість парламенту), правління розділеної меншості (коли президент формує уряд, який не користується підтримкою абсолютної більшості парламенту) [228]. Ситуація, яка швидше за все зведе до мінімуму напруженість, яка властива напівпрезидентській системі, є та, за якої прем'єр-міністр опирається на більшість у законодавчому органі, і президент є членом партії, яка належить до цієї консолідованої більшості [93]. Консолідована більшість підвищує ймовірність того, що уряди будуть стабільнішими, що пропонує урядам великий часовий горизонт для реалізації політичних програм. За підтримки такої більшості в законодавчому органі, ймовірність того, що президент і прем'єр будуть співпрацювати для досягнення спільних цілей, максимальна. Однак за такої ситуації інститути не застраховані від конфлікту. Конфлікт може виникати, якщо президент і прем'єр-міністр представляють різні партії або фракції більшості, якщо вони мають певні особисті розбіжності [104]. Інституційний конфлікт більш імовірний, коли немає більшості в парламенті, або там, де президентська і законодавча більшість не збігаються. Консолідована більшість становить найменший ризик, оскільки потенціал для інституційного конфлікту зведено до мінімуму.

У ситуації розділеної більшості (когабітації) уряд опирається на стабільну та послідовну більшість у парламенті, яка складається з однієї партії чи коаліції партій. Однак президент є представником партії, яка є опозиційною щодо більшості або є безпартійним [170]. Така ситуація більш схильна провокувати міжінституційні конфлікти, ніж ситуація з консолідованою більшістю, особливо, якщо президент має суттєві повноваження у сфері внутрішньої влади. Такий конфлікт виникне, коли окреслиться чіткий ідеологічний розкол між прем'єр-міністром і президентом, або коли прем'єр-міністр буде реалізовувати внутрішню політику без врахування думки президента. В такому

випадку президент може спробувати використовувати постанови та інші повноваження (наприклад, право вето) як інструмент «стримування» політики прем'єр-міністра.

Третім, найбільш конфліктним, і, можливо, найнебезпечнішим для політичної стабільності сценарієм є розділена меншість. У ситуації розділеної меншості прем'єр-міністр позбавлений можливості опиратися на партійну більшість у парламенті [233], оскільки законодавчий орган складається з численних конкуруючих партій і є сильно фрагментованим. Брак стабільної законодавчої більшості досить передбачувано може привести до формування нежиттєздатного уряду. Це також формує замкнуте коло: чим більша нестабільність у парламенті, тим більший тиск президент може застосовувати у сфері виконавчої влади, а законодавчий орган стає пасивним учасником політичного процесу [197].

Як зазначалося вище, в напівпрезидентській системі партія президента (або коаліція) ідеологічно може відрізнятися від тих, які формують парламентську більшість, оскільки і президента, і членів парламенту безпосередньо обирає народ. Отож, кого президент призначить прем'єр-міністром стає важливим питанням [177]. «Когабітація» виникає, коли більшість місць у парламенті належить одній політичній партії, а президент, як представник опозиційних сил намагається обмежити виконавчу владу прем'єра [225]. Х.Лінц та А.Степан [179] зауважили, що «когабітація» вразлива до конституційного «глухого кута», тому що політичні розбіжності часто призводять до виникнення проблеми легітимності акторів і, таким чином, послаблюють стабільність. З погляду конституційної практики, Р.Елджі [126] запропонував протилежний висновок. Згідно з його дослідженнями, в нових напівпрезидентських системах когабітація виникає не так часто, як функціонування урядів меншості. Спостерігаючи за історичним аспектом «когабітації», Дж.Шай визначив «когабітацію» як «мирне співіснування безпосередньо обраного президента, і прем'єр-міністра, який наділений політичною позицією з боку президента й опирається на підтримку

парламенту». Тобто, президент може позбавити прем'єр-міністра керівної посади. За цієї обставини виконавчу владу прем'єр-міністра, яка закріплена в конституції, може перекривати президент. «Мирне співіснування» між президентом і прем'єром часто розглядають як нормальний результат напівпрезидентської системи правління [232], напівпрезидентська система правління є «достатньою умовою», щоб виникла «когабітація». В час «когабітації» державні органи мають відповідати конституційним засадам і нормам, хоча в конституціях не передбачено певних правил, які стосуються поведінки основних політичних акторів. Отже, «мирне співіснування» стає необхідним, незалежно від формату відносини між президентом і прем'єром [105]. Щодо основного трикутника напівпрезидентської системи – президент-уряд-парламент – коли урядово-парламентські відносини неконгруентні, якщо президент має повноваження призначати та відправляти у відставку прем'єра, але вирішує не використовувати цих повноважень, і він приймає волю парламентської більшості і погоджується «поділитися» повноваженнями або навіть віддати свою виконавчу владу прем'єр-міністрові для того, щоб уникнути руху функціонування системи у «глухий кут». У цьому випадку визначення згоди президента поділитися виконавчою владою потребує уточнення. Наприклад, чи президент приймає таку позицію через політичну культуру, тиск з боку парламенту, чи конфронтацію з прем'єром? Крім того, чи йде президент на компроміс у реалізації своїх повноважень у сфері виконавчої влади?

Співвідношення виконавчої влади між президентом і прем'єром має важливе значення не тільки для глибокого розуміння напівпрезидентської системи правління [106], а й взаємодії між виконавчою та законодавчою гілками влади. Оскільки виникають різні типи «когабітації», то постає питання їхнього обговорення. Конституційна координація засвідчує раціональну практику, яка дає змогу уникнути конституційного «глухого кута», на відміну від відхилення від конституційних норм, які призводять до проблем функціонування системи. Такий дискурс часто застосовують для вивчення

конституційної стабільності в країні. З цієї позиції, «нестабільність» напівпрезидентської системи можна витлумачити як відступ політики президента чи прем'єра від конституційних норм. Така інтерпретація належить тільки до внутрішньої взаємодії в рамках виконавчої влади. Справді, взаємодія між виконавчою та законодавчою гілками влади може призвести до різних результатів.

Як зазначив О.Процик, крім моделей «поділу праці» та «співпраці», «конкуренцію» і «конфлікт» у виконавчій владі можна розглядати як шаблони напівпрезидентської системи правління. Дослідник стверджує, що всередині виконавчої «конфлікт» має форму чіткої конфронтації між президентом і прем'єром, якого підтримує парламент. Якщо президент вступить в союз з прем'єр-міністром, ця єдина президент-прем'єрська виконавча влада перетвориться в протистояння з парламентом [204]. Отож, конфліктні відносини між президентом і прем'єром можуть виникнути внаслідок різної інтерпретації «когабітації», а у підсумку, ця різниця може сприяти розриву між нормативними і практичними аспектами. Чотири типи взаємодії («поділ праці», «співпраця», «конфлікт» і «конкуренція») формуються в залежності від того, чи президент ставить за «мету» когабітацію чи консенсус з прем'єр-міністром. Іншими словами, якщо між президентом і прем'єр-міністром існує консенсус про те, хто реалізує виконавчу владу, то нормативні та практичні аспекти напівпрезидентської системи правління будуть об'єднані навколо одного результату. Інші види когабітації виникатимуть, коли існуватиме розбіжність виконавчої влади між президентом і прем'єром.

Т.Седеліус і Дж.Екман, досліджуючи виконавчу владу, класифікували владні відносини на різні рівні конфлікту і припустили, що рівні конфлікту відповідають частоті значних урядових змін. Однак Ч-Х.Чанг вважає, що стабільність не треба аналізувати лише через урядові зміни, оскільки сама взаємодія між президентом і прем'єром також глибоко змінює контекст когабітації. Підтверджуючи це припущення, О.Процик говорить, що «низький» рівень конфлікту означає, що президент-прем'єрське протистояння не

відображається на веденні політики та призначення прем'єра, тоді як «високий» означає протистояння двох політичних керівників виконавчої влади. Крім того, ступінь конфлікту відображається в зміні прем'єра [204]. Т.Седеліус та Дж.Екман додали «помірний» рівень конфлікту, і вважають, що такий рівень конфлікту окреслюється одиничними й усвідомленими конфліктами, тоді як «низький» рівень не несе конфліктів, і «високий» рівень характеризується частими та інтенсивними конфліктами [218].

Якщо виконавча влада належить президентові, то внутрішньо-виконавчий конфлікт виявить, чи президент відсторонить прем'єра і чи прем'єр піддасться на погрози. Якщо прем'єр-міністр має більшу виконавчу владу, то конфлікт буде проявлятися на президентській владі, впливати на критику уряду і викликати недовіру людей стосовно дій уряду. Щодо ідеї, що когабітація має різні типи, залежно від інтенсивності внутрішньої конкуренції за домінування над виконавчою владою, можна стверджувати, таке: коли виконавча влада належить президентові, «низький» рівень внутрішньо-виконавчого конфлікту можливий у президенталізованих напівпрезидентських системах, позаяк «помірний» рівень внутрішньовиконавчого конфлікту є у напівпрезидентській системі з балансом повноважень президента і прем'єр-міністра, «високий» рівень притаманний напівпрезидентській системі з церемоніальним президентом. Якщо виконавча влада належить прем'єру, «низький» внутрішньовиконавчий конфлікт характерний напівпрезидентській системі з церемоніальним президентом, а «середній» рівень притаманний напівпрезидентській системі з балансом повноважень президента і прем'єр-міністра, «високий» рівень конфлікту характерний для президенталізованих напівпрезидентських систем. Взаємовідносини «поділу праці» і «співпраці» між президентом і прем'єр-міністром втілилися в «низькій» інтенсивності конфліктних відносин, «конкуренція» і «конфлікт» виявляється у «помірній» і «високій» інтенсивності конфліктних відносин.

Детальнішу класифікацію взаємовідносин між президентом і парламентом у напівпрезидентській системі подав тайванський дослідник Ю

Шан Ву. Він вважає, що політична стабільність напівпрезидентської системи залежить від трьох чинників: обсягу влади президента (великий/малий), президентсько-парламентських відносин (конгруентних або неконгруентних) і конфігурації партійної системи (біпартійної або багатопартійної). Перший чинник – обсяг президентської влади охоплює не лише конституційні, а й такі повноваження, які президент використовує на практиці. Великий обсяг президентської влади є в президентсько-парламентській системі, а малий – зазвичай в прем'єр-президентській системі. Другий чинник – конгруентність відносин між президентом і парламентом: конгруентність висока, якщо президент і більшість парламенту належать до однакових партій (єдність влади), і низька в ситуації належності до різних партій (так звана когабітація). Третій чинник стабільності напівпрезидентської системи – тип партійної системи (біпартійна або багатопартійна): до двопартійної системи автор зачисляє не тільки випадки суперництва між двома провідними партіями, але і випадки двоблокових систем. Використання дихотомічних змінних для кожного фактора дає змогу виділити вісім варіантів напівпрезидентських систем (автор не дає їм назв).

Ю Шан Ву поділив ці моделі за ступенем політичної стабільності. На його думку, найстабільніша система з «слабким» (у розумінні автора) президентом, конгруентними відносинами між президентом і парламентом, біпартійної системи. Автор наводить як приклад французьку П'яту республіку в періоди відсутності когабітації. Діаметрально протилежний випадок – модель сильної президентської влади, неконгруентних президентсько-парламентських відносин і багатопартійної системи. Найвідоміший історичний зразок цієї моделі – Веймарська Німеччина, де президент мав суттєві повноваження і вступав у конфлікт з радикально налаштованим багатопартійним парламентом. Ю Шан Ву дійшов висновку про те, що ця модель є так званим рецептом катастрофи [247]. До цього різновиду автор зачисляє і Росію (до 2000 р.). Шість різновидів напівпрезидентських систем (у порядку зменшення ступеня стабільності), що залишилися, такі: конгруентна система з слабким

президентом і багатопартійністю (Польща з 1997 р. під час періодів відсутності когабітації тощо); конгруентна система з сильним президентом і біпартійністю (Тайвань без когабітаційних періодів); конгруентна система з сильним президентом і багатопартійністю (немає зразків); неконгруентна система з слабким президентом і біпартійністю (Франція під час когабітації); неконгруентна система з слабким президентом і багатопартійністю (Польща з 1997 р. під час когабітації); неконгруентна система з сильним президентом і біпартійністю (Тайвань з періодами когабітації).

Ю Шан Ву особливо цікавлять випадки неконгруентності (когабітації) президентсько-парламентських відносин. Він виявив чотири моделі неконгруентності: співіснування (Франція), «розподіл праці» (Фінляндія), «колізія» (Веймарська республіка) і «вищість президента» (Росія). Якщо президент «поступається», а парламент «опирається», то буде когабітація. Якщо і президент, і парламент «поступаються» один одному, то результатом є «розподіл праці» (у Фінляндії тривалий період президент займався національною безпекою та зовнішньою політикою, а прем'єр-міністр – внутрішньою політикою). Якщо ні президент, ні парламент не «поступаються» один одному, то виникають «колізії» між ними. Зрештою, якщо президент «опирається», а парламент «поступається», то йдеться про модель «вищості президента». На думку Ю Шан Ву, найефективнішою з погляду регулювання неконгруентних президентсько-парламентських відносин варіанти співіснування і «розподілу праці».

У своїх дослідженнях О.Процик, на досвіді деяких посткомуністичних країн, систематично намагається оцінити, як відмінності в політичному статусі уряду, в характері складу парламенту і в конституційних повноваженнях, закріплених за президентом, впливають на формат відносин між прем'єр-міністром і президентом і як вони впливають на ймовірність виникнення конфліктів у сфері виконавчої влади в напівпрезидентських системах.

Дослідник зробив висновок, що відносини «когабітації» всенародно обраних президентів і прем'єр-міністрів, що є відмінною рисою

напівпрезидентської системи, яку часто називають «внутрішньо-виконавчим співіснуванням», виявилися схильними до конфліктів у більшості з цих систем.

Внутрішньо-виконавчий конфлікт раніше описували як політичну конкуренцію між президентом і прем'єр-міністром за контроль над політичними ресурсами, які доступні виконавчій гілці влади. «Когабітація» президента й уряду характеризує внутрішньо-виконавчий конфлікт, коли або президент або прем'єр-міністр оскаржує статус-кво інтерпретації конституційних і статутних норм, які регулюють відносини всередині виконавчої гілки влади. Наприклад, виникають конфлікти з розробки політики в конкретних проблемних областях, за право видавати укази та нормативні акти, більшу звітність та виконання процедур всередині виконавчої влади, збільшення практики участі президента у засіданнях кабінету. Президенти і прем'єр-міністри також оспорюють окремі призначення в уряді або інших державних органах, виконані іншою стороною, або оскаржують рішення про звільненнями посадовців. Хоча численні закони та інші нормативні акти найчастіше намагаються подати детальний опис повноважень, які належать президенту та прем'єр-міністру, жоден юридичний документ не може повністю регулювати всі аспекти владних відносин всередині виконавчої влади. Права на виконання дискреційних повноважень у ситуаціях, які явно не врегульовані формальними процедурами часто називають залишковими правами [133]. Внутрішньо-виконавчі відносини конфліктонебезпечні, коли немає мовчазної згоди між президентом і прем'єр-міністром про те, хто контролює залишкові права. Спроба змінити офіційний розподіл повноважень – найбільш радикальна альтернатива, яку можна вибрати, щоб коригувати існуючий баланс сил всередині виконавчої гілки влади.

Серед чинників, які призводять до конфлікту, вчені часто посилаються на особистісні та ідеологічні відмінності, які поглиблюються конфігурацією партійної системи, інституційними конструкціями та конституційними неточностями. Дещо раніше спроби розібратись у цьому складному комплексі взаємовідносин між названими інститутами приймають в як відправну точку

аналізу конкретних сузір'їв політичних ресурсів, наявних у кожного з акторів [101; 237]. О.Процик зазначив, що проблемним аспектом цих аналізів є брак уваги на відносини ієрархії і механізмів контролю, що накладаються на конкретних інституційних контекстах. Політичних суб'єктів сприймають як гравців на неієрархічному політичному ринку, кожен актор наділений певним набором ресурсів, які допомагають включитися у внутрішню конкуренцію. Тому взаємодія президента, уряду та законодавчої влади займають центральне місце дослідження політичної арени в напівпрезидентській системі.

Позиції прем'єр-міністра та кабінету в напівпрезидентській системі можна уявити як агента, за яким стоять два учасника [158]. І президент, і парламент, які спільно формують кабінет і мають різні повноваження моніторингу та контролю, є «учасниками» уряду. Ці міжінституційні відносини є специфікою напівпрезидентської системи, яка дає змогу президентові і парламенту брати участь у виборі прем'єр-міністра і яка передбачає сфери відповідальності прем'єр-міністра кожному з інститутів. Прем'єр-міністри в напівпрезидентських системах стикаються з президентом і законодавчим органом, які можуть бути конкурентами у намаганнях забезпечити підпорядкування кабінету міністрів їхнім цілям. Різні виборчі бази та конкуруючі політичні закономірності є вбудованими характеристиками напівпрезидентських систем правління, які стають основою для потенційного конфлікту між президентом і парламентом. Конституційні положення регулюють, які з інститутів можуть формувати кабінет, а також який інститут наділений кінцевою санкцією – розпуском уряду. Актори, які формально мають більший вплив на розпуск уряду, також можуть претендувати на забезпечення більшого впливу на урядову політику.

Отож, знаючи ці характеристики, можна з більшою ймовірністю прогнозувати форми співпраці та лінії основних конфліктів, які швидше за все можуть розвинутися у конкретній напівпрезидентській системі. Є два типи конфліктів, які теоретично можливі: внутрішньо-виконавчий конфлікт, який характеризується інтенсивною конфронтацією між президентом і прем'єр-

міністром, який опирається на парламент; конфлікт між об'єднаною виконавчою владою та парламентом, який є можливим, коли президент і прем'єр-міністр формують альянс проти законодавчої влади. Обидва типи конфлікту є продуктами виконавчо-законодавчої інституційної прірви між президентом і законодавчою владою. Однак вони забезпечують два альтернативні канали, за якими може бути структурована політична конкуренція між виконавчою та законодавчою гілками влади.

Побудова теоретичних моделей відносин між урядом, з одного боку, та президентом і парламентом, з іншого, дає підстави очікувати таке: парламент має виключне право розпуску уряду, то конфлікт між об'єднаною виконавчою владою та парламентом менш ймовірним. У такому типі політичної системи президент навряд матиме змогу забезпечити лояльність прем'єр-міністра за рахунок парламенту. Така асиметрія контролю над розпуском уряду забезпечує сильні стимули прем'єр-міністра співпрацювати з парламентом. В системах, де президент і парламент мають симетричні повноваження щодо розпуску кабінету міністрів, не можна виключати ні внутрішньо-виконавчих конфліктів, ні конфліктів між виконавчою та законодавчою гілкою влади, оскільки така конституційна система дає прем'єр-міністру змішані стимули співпраці.

Рішення прем'єра створити союз з будь-яким із «керівників» відповідно до інституційних рамок, є продуктом неконституційних факторів і політичних обставин, в яких перебуває уряд [133]. Тому можна очікувати, що зв'язок між особливостями конституційних повноважень впливає на ймовірність внутрішньо-виконавчого конфлікту. О.Процик висунув гіпотезу про те, що існує залежність між силою президентських повноважень (а саме повноваження розпустити уряд) і рівнем внутрішньо-виконавчого конфлікту. Дослідник вважає, що внутрішньо-виконавчий конфлікт, за наявності такого повноваження у президента, швидше за все виникне в прем'єр-президентській системі, ніж в президенталізованій [203]. Водночас вчений зазначив, що конституційні норми є основними чинниками, які систематично впливають на

мотивацію прем’єр-міністра співпрацювати/вступати у конфлікт з президентом або парламентом.

Партійний склад парламенту – ще один ключовий чинник, який впливає на ймовірність протистояння прем’єр-міністра з парламентом або президентом. Парламентська підтримка потрібна для прем’єр-міністра, щоб претендувати на контроль над виконавчою гілкою влади. Внутрішньо-виконавчі відносини мають високу залежність від характеру та рівня парламентської підтримки, на яку може опиратися прем'єр-міністр. Характер парламентської підтримки формується відповідно до рівня розвитку партійної системи і відображається на типі уряду. Протистояння прем'єр-міністра і президента є сильним, коли він є лідером коаліційної більшості в парламенті, і коли ця коаліція має протилежну політичну орієнтацію, ніж президент. В такому випадку «когабітація» може стати проблематичною для ефективного функціонування виконавчої гілки влади. Ще одна гіпотеза полягає в тому, що зміна політичної сили уряду має системний вплив на ймовірність внутрішньо-виконавчого конфлікту, і він з більшою імовірністю виникне, коли президент «ділить виконавчу владу» з урядами меншості.

В основу внутрішньо-виконавчого конфлікту покладено готовність президента боротися за контроль над виконавчою владою, і небажання прем’єр-міністра погодитися з діями президента. В урядах меншості частіше виникає внутрішньо-виконавчий конфлікт, оскільки їх сприймають як політично слабкі, що забезпечують стимули для президента обирати стратегію досягнення більшого контролю у виконавчій владі.

Статус уряду більшості накладає обмеження на амбіції президента, статус уряду меншості послаблює застереження щодо спроб забезпечити більший вплив на органи виконавчої влади. Водночас, збільшення претензій президента щодо зміни існуючого статус-кво у виконавчій владі не відповідає готовності прем’єр-міністра меншості погодитися на ці вимоги. Рівень дотримання прем’єр-міністра вимог президента, ймовірно, буде функцією природи політичної підтримки, на яку прем'єр-міністр опирається в парламенті. Уряди

меншості, здебільшого є продуктом ідеологічно структурованих, але фрагментованих партійних систем. Високий рівень партійної фрагментації в поєднанні з переважно клієнтелістською структуризацією партійної системи «формують» технократичні уряди. Брак стійкої та безумовної парламентської підтримки, а також у цілому більший внесок президента у формування технократичних урядів, передусім, робить їх особливо залежними від політичної волі президента.

Крім того, ідеологічна орієнтація правлячої коаліції в парламенті є ще одним безпосереднім чинником, який формує внутрішньо-виконавчі відносини. Логічно припустити, що спільна ідеологічна спрямованість правлячої коаліції і президента повинна зменшити (але не викорінити) стимули для внутрішньо-виконавчої конкуренції і, у підсумку, конфлікту. Опираючись на ці фактори О.Процик висунув ще одне припущення, яке полягає в тому, що спільна ідеологічна орієнтація президента та кабінету зменшує ймовірність внутрішньо-виконавчого конфлікту.

Аналізуючи напівпрезидентські системи, О.Процик наголошує на тому, що у прем’єр-президентських моделях позиція прем’єра частіше відображає преференції парламентської більшості, ніж у президентсько-парламентських моделях преференції президента. Ключовим позаконституційним фактором, який впливає на функціонування владних інститутів у напівпрезидентських системах посткомуністичних країн, є партійні системи, яким властивий клієнтелізм. Це важливе зауваження стосується прем’єр-президентських і президентсько-парламентських моделей [205]. Зокрема, на думку дослідника, в президентсько-парламентській моделі фрагментація парламенту і партійний клієнтелізм сприяють тому, що президент матиме широкі можливості для просування власних кандидатів на посаду прем’єра. Натомість, у прем’єр-президентських моделях ті самі умови також дають певні можливості для президента впливати на призначення прем’єра, хоча й не такі великі, як у президентсько-парламентській моделі.

Аналізуючи досвід функціонування напівпрезидентських систем, вчений дійшов висновку, що внутрішні протистояння всередині виконавчої гілки влади, зазвичай, виникають з ініціативи президентів, які намагаються протистояти прем'єр-міністрам, і вони готові конкурувати за різних політичних обставин. Президенти протиставляли власні позиції прем'єр-міністрам і урядам, які опираються на різні формати парламентських коаліцій. Тому глави держав посткомуністичних напівпрезидентських систем набагато частіше йдуть на протистояння з прем'єр-міністрами, яких підтримує опозиційна президенту більшість у парламенті, ніж у західноєвропейських системах. Крім того, статус уряду меншості підвищує імовірність протистояння між президентами та прем'єрами, оскільки президенти розглядають опозиційні собі урядові кабінети меншості як можливість посилити власний вплив у сфері виконавчої влади. Натомість функціонування технократичних урядів характеризується меншим рівнем конфліктів всередині виконавчої гілки влади: в більшості випадків це пов'язано з тим, що прем'єр-міністри приймали більший рівень участі президента у сфері виконавчої влади, оскільки брак стабільної політичної підтримки в парламенті в багатьох випадках є головною причиною неможливості у «технократичних» прем'єрів відстоювати повний контроль над виконавчою владою.

Крім зазначених чинників, значний вплив на характер відносин між президентами й урядовими кабінетами мають характеристики партійних систем. О.Процик дійшов висновку, що високий рівень фрагментації партійної системи дає підстави для формування двозначності щодо масштабів і ступеня участі президента у сфері виконавчої влади. Натомість консолідація та ідеологічна стратифікація партійної системи сприяє зменшенню невизначеності, президенти виявляють більшу готовність покладатися лише на конституційні ресурси впливу в політиці уряду (право вето/часткове вето, можливість призначати чиновників у різних державних установах, повноваження розробки політичного курсу в спеціально відведених сферах політики тощо), а не на стратегію використання прогалин у конституційних

конструктах, щоб підривати лідерство прем'єр-міністрів, що позитивно впливає на рівень політичної стабільності [203].

Російський політолог О.Зазнаєв, оцінюючи потенціал напівпрезидентських систем, зазначив, що у напівпрезидентській системі зроблена спроба, з одного боку, забезпечити стабільність влади шляхом наявності виборної посади президента, а з іншого – забезпечити ефективність управління, коли можна шляхом вотуму недовіри змістити уряд, який неефективно працює [37]. Вчений загалом позитивно ставиться до напівпрезидентської моделі і вважає, що до її переваг можна зачислити «здійснення арбітражу, поєднання стабільності виконавчої влади з її тимчасовою гнучкістю, пом'якшення проблеми домінування політичної більшості, схильність системи до пошуку компромісів, її «еластичність», що виникає в разі необхідності взаємного співіснування та взаємного «виживання» основних «гравців» — парламенту, президента та уряду». Сама собою ця система може принести «плоди» тільки за наявності цілого комплексу чинників: змагальної публічної політики, наявності розвинутих інститутів громадянського суспільства, культури компромісу та інших компонентів, які властиві плюралістичним суспільствам. В іншому випадку, в законодавстві та політичній практиці відбувається переродження напівпрезидентської системи в систему з сильним президентом, непідконтрольним урядом і слабким парламентом, розмивається парламентська відповідальність уряду, а сенс напівпрезидентської системи втрачається.

Аналогічних поглядів дотримується Л.Кочубей, позитивно оцінюючи демократичний потенціал напівпрезидентських систем. На думку дослідниці, переваги напівпрезидентської системи правління безсумнівні: це легітимація влади шляхом загальних президентських виборів, наявність контролю парламенту над урядом, поділ політичного керівництва (президент) та ефективного управління (уряд), «еластичність» системи правління через необхідність взаємного співіснування та взаємного «виживання» основних акторів (парламенту, президента, уряду). Водночас, на її думку, небезпекою

напівпрезидентських систем є її переродження у систему з одноосібним президентом, підконтрольним йому урядом і слабким парламентом за умов порушення логіки напівпрезиденталізму, яка полягає у формальному збереженні дуалізму виконавчої влади й автономного співіснування президента та парламенту. Це насамперед стосується президентсько-парламентської системи, в якій уряд несе подвійну відповідальність перед президентом і парламентом [48].

Отже, більшість дослідників вважає, що президент-парламентська система менш прийнятна для країн, які розбудовують демократію, оскільки у цьому випадку є дисбаланс виконавчої влади на користь президента і, у разі формування пропрезидентської більшості у парламенті, ще й концентрація влади в руках президента, що веде до посилення автократичних тенденцій. Натомість, якщо у парламенті складається опозиційна до президента більшість, то виникає конфлікт гілок влади, що у перспективі може призвести до дестабілізації системи. Огляд основних положень теорії засвідчує, що існує багато факторів, серед яких президентська влада, політичні умови, склад парламентської більшості, відносини між президентом і парламентською більшістю, які впливають на функціонування і політичну стабільність напівпрезидентської системи правління [124]. Помітна різниця між нормативними та практичними аспектами функціонування напівпрезидентської системи зумовила, чому багато дослідників схильні інтерпретувати політичну стабільність напівпрезидентської системи правління в контексті стабільності уряду, функціонування демократії тощо [125]. Аналізуючи потенціал напівпрезидентських систем правління, треба враховувати інституційні та функціональні чинники обмеження влади президента, які по-різному впливають на можливості одноосібного ухвалення ним рішень у системі державної влади, та створюють баланси противаг.

Висновки до Розділу 3

Важливим є виділення категорії «система правління», оскільки більш коректніше з погляду наукової термінології говорити про напівпрезидентську систему правління, відрізняючи її від форм правління, оскільки «форма правління» визначає виборне чи спадкове джерело формування вищої державної влади, а «система правління» – тип співвідношення повноважень і взаємовідносин між вищими органами влади, і політичний зміст терміна «система правління» означає певний тип співвідношення прерогатив між виконавчими та законодавчими органами державної влади.

В одному із перших визначень напівпрезидентської системи правління під нею розуміли таку систему правління, яка володіє такими атрибутами: а) президента обирають шляхом всенародного волевиявлення; б) він має досить значні повноваження; в) на противагу до нього також є прем'єр-міністр і міністри, наділені виконавчими й адміністративними повноваженнями, які можуть виконувати свої обов'язки, тільки якщо парламент не буде в опозиції до них. Однак така дефініція зумовила полеміку серед політологів, оскільки проблема цієї дефініції полягає в питанні, що ж вважати «значними повноваженнями». Така ситуація спровокувала проблему вибірки, і, у підсумку, неадекватну оцінку позитивів/негативів функціонування напівпрезидентських систем. Тому, на нашу думку, доцільніше використовувати дефініцію, яка визначає систему як напівпрезидентську, якщо вона має президента обраного на загальних виборах на фіксований термін і прем'єр-міністра, який відповідальний перед законодавчим органом. Таке визначення дає змогу узгодити кількість напівпрезидентських систем.

Не склалося однозначної думки щодо питання, чи треба вважати напівпрезидентську окремою системою правління. Багато авторів вважає, що така форма правління поєднує в собі частково президентську систему, і частково – парламентську. Однак ми дійшли висновку, що не можна вважати напівпрезиденталізм змішаною системою правління лише тому, що в його

характеристиках є риси, які ми спостерігаємо у двох інших систем. Напівпрезиденталізм – це особлива й окрема система правління, яка має свою власну природу та специфічні інституційні риси. Така система не може бути створена тільки посиленням деяких рис парламентських систем (наприклад, введенням прямих виборів президента) або ослабленням яких-небудь рис президентських систем (наприклад, шляхом передачі виконавчої влади двом різним інститутам). Просто так президентські системи не можуть, так би мовити, «перетекти» в напівпрезидентські, а парламентські системи – «стрибнути» в напівпрезидентські.

Важливою є класифікація напівпрезидентських систем, оскільки вона має не лише пізнавальне та теоретичне значення, а й практичну значущість. Виділяючи різні види напівпрезидентської форми правління, акцентується увага на те, як функціонує і до яких наслідків веде певний різновид. Наприклад, з'ясовується питання про те, які типи напівпрезидентської системи можуть зумовити серйозні інституційні конфлікти, і загрожують стабільності системи. Прогнозування можливих наслідків певного різновиду напівпрезидентської системи може допомогти уникнути помилок у політичній і конституційній інженерії.

Серед дослідників немає однозначного ставлення до потенціалу формування політичної стабільності напівпрезидентськими системами, оскільки різні дослідники зосереджують увагу на різні інституційні характеристики напівпрезидентських систем. Деякі дослідники зазначають, що народні вибори президента, які є досить сильною основою політичної легітимності влади, часто є прецедентом для президентського втручання у сферу діяльності виконавчої влади і це виявляється у тому, що президенти часто намагаються інтерпретувати відносини з кабінетом як відносини між керівником і агентом, оскільки мають вирішальне слово у процесі формування кабінету і контролюють призначення прем'єр-міністра; інші вважають, що вони у стратегічній перспективі несуть загрозу нестабільності, адже криза парламентської системи – це криза уряду, натомість криза напівпрезидентської

– це криза всієї системи; певні дослідники зазначають, що можливість когабітації або розподілу влади між протилежними політичними силами в країнах, де є інтенсивний політичний конфлікт, має позитивний вплив: оскільки, якщо кожна політична сила контролює частину інститутів у рамках системи, то є більше можливостей для того, щоб кожна політична сила підтримувала систему в цілому, ніж у президентській системі, де переможець виборів отримує все», крім того, народні вибори президента на фіксований термін надають системі стабільності та легітимності, навіть якщо парламент є фрагментованим і поляризованим, а уряд – нестабільним.

Значний вплив на політичну стабільність має тип парламентської більшості та, відповідно, тип уряду. Розмежовують три сценарії напівпрезидентських систем: правління консолідованої уніфікованої більшості (коли партійна належність президента, уряду й абсолютної більшості парламенту збігаються), правління розділеної більшості (коли президенту протистоїть уряд, який належить до іншої партії і підтримуваний абсолютною більшістю парламенту), правління розділеної меншості (коли президент формує уряд, що не користується підтримкою абсолютної більшості парламенту). Найбільший потенціал політичної стабільності закладений у сценарій уніфікованої більшості, суттєво меншим володіють сценарії розділеної більшості та розділеної меншості. Також наголошують, що значний вплив має тип уряду, особистісні та ідеологічні відмінності, які поглиблюються конфігурацією партійної системи, інституційними конструкціями та конституційними неточностями. Крім зазначених чинників вчені зазначають про важливість стратегії поведінки у відносинах президент-парламент та президент-уряд-парламент, оскільки значний вплив має тип напівпрезидентської системи і повноваження президента щодо уряду тому, що ці фактори визначають стимули поведінки президента та прем’єр-міністра.

Результати 3 розділу дисертації були апробовані у чотирьох наукових статтях фахових видань України та закордонних наукових журналів й одній конференції: Панарін А. Інституційні чинники формування політичної

стабільності при напівпрезидентській формі правління / А. Панарін // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – Вип. 4 (1). – С. 177–182; Панарін А. Фактори формування політичної стабільності / А. Панарін // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 6 (2). – С. 80–84; Панарін А. Індексний аналіз повноважень інституту президентства в Україні / А. Панарін // Rozwój polityczyny państw Europy Środkowej i Wschodniej : praca zbiorowa / pod red. Zbigniewa Białobłockiego i Anatoliya Romanyuka. – Kutno, 2012. – S. 145–154; Панарін А. Вплив інституційних факторів на політичну стабільність у напівпрезидентських системах правління / А. Панарін // Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2015. – Вип. 7. – С. 267–277; Панарін А. Вплив інституту президентства на політичну стабільність при напівпрезидентській формі правління в контексті інституціоналізму (теоретичний аспект) // А. Панарін // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Вип. 10. – С. 424–429.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ У НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ ПРАВЛІННЯ ЄВРОПИ: ЧИННИКИ ТА ДИНАМІКА

4.1. Інституційні чинники політичної стабільності у напівпрезидентських системах правління Європи

Інститут президентства у трикутнику відносин глави держави-уряд-парламент, в умовах напівпрезидентської системи, займає чи не ключову позицію і може бути інтегрувальним чинником у системі державної влади, а також її дестабілізуючим елементом. Збагнути такі аспекти функціонування інституту президента можливо, детально проаналізувавших відведені йому повноваження. Ефективним інструментом виконання цього завдання є індексний аналіз президентської влади, який активно використовують у порівняльних дослідженнях західні вчені (М.С.Шугарт і Дж.Кері [222], А.Сіарофф [226], Дж.Макгрегор [189], А.Кроувел [167]) і лише недавно почали застосовувати російські й українські науковцц (О.Зазнаєв, Б.Макаренко, А.Романюк, В.Литвин). Цінність такого способу виокремлення особливостей інституту президентства полягає в тому, що він, допомагаючи розкрити характер і логіку взаємодії вищих органів державної влади, корисний і потрібний засіб дослідження форми державного правління. Використання такого аналізу передбачає виділення формальних або й неформальних показників, за допомогою яких ми змогли б оцінити обсяг компетенції, статус та інші характеристики інституту президента. В основу нашого аналізу буде покладено методику кількісного вимірювання президентських і парламентарних компонентів системи правління, яка є науковим доробком О.Зазнаєва [36], а також порівняльний аналіз повноважень президентів у системі координат, запропоновані М.С.Шугартом та Дж.Кері [222], в межах якої можна зіставити статус, обсяг компетенції та інші характеристики глав європейських держав напівпрезидентських систем правління. Формуючи вибірку, ми

посилаємося на Р.Елджі, який зазначив такі європейські держави до напівпрезидентських систем правління: Болгарія (з 1991), Ісландія (з 1944), Ірландія (з 1937), Литва (з 1992), Македонія (з 1991), Польща (з 1992), Португалія (з 1976), Румунія (з 1990), Сербія (з 2006), Словаччина (з 1999), Словенія (з 1992), Фінляндія (з 1919), Франція (з 1962), Хорватія (з 1991), Чорногорія (з 2006), Білорусь (з 1996), РФ (з 1993), Грузія (з 2004), Україна (з 1996), Австрія (з 1945) [119].

Таблиця 4.1 Значення індексу сили президента М.С.Шугарта та Дж.Кері для європейських напівпрезидентських систем[1]

змінні/ країни	PKV	PTV	DC	EXL	BUD	REF	CF	CD	CEN	DIS	Всього
Австрія	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	4
Болгарія	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Хорватія 1990-1999 рр.	0	0	1	0	0	2	1	2	2	1	9
Хорватія З 2000 р.	0	0	1	0	0	2	1	0	2	1	7
Фінляндія З 2000 р.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Франція	0	1	0	0	0	0	1	0	0	3	5
Ісландія	0	0	1	0	0	2	4	0	0	4	11
Ірландія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Литва	1	0	1	0	0	0	1	0	2	1	6
Македонія	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Польща 1992-1996 рр.	2	0	0	0	0	2	1	0	2	1	8
Польща З 1997 р.	1	0	0	0	0	2	1	0	1	1	6
Португалія	2	0	0	0	0	0	1	2	0	3	8

[1] PKV – вето на весь законопроект; PTV – часткове вето; DC – можливість президента видавати нормативно-правові акти, що володіють силою закону; EXL – виключне право законодавчої ініціативи; BUD – повноваження в процесі прийняття бюджету; REF – винесення президентом питань на референдум;
CF – формування кабінету; CD – відставка кабінету; CEN – недовіра кабінету; DIS – розпуск парламентаризму.

Продженження таблиці 4.1

змінні/ країни	PKV	PTV	DC	EXL	BUD	REF	CF	CD	CEN	DIS	Всього
Румунія	0	0	1	0	0	4	1	0	0	1	7
Словаччина 1999-2000 рр.	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	2
Словаччина	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	3
Словенія	0	0	1	0	0	0	1	0	1	1	4
Україна 1996-2005 рр. 2010-2014 рр.	2	0	4	0	0	2	1	4	0	0	13
Україна 2006 – 2010 рр.	2	0	1	0	0	2	0	0	0	1	6
Росія з 1993 р.	2	0	4	4	0	4	3	4	2	3	26
Білорусія	2	3	4	4	4	4	3	4	2	3	33
Грузія	3	0	4	2	4	2	3	4	4	0	26
Сербія	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Чорногорія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Використовуючи методики індексного аналізу форм правління, які запропонували А.Кроувел і доповнив О.Зазнаєв, отримуємо такі результати.

Таблиця 4.2 Значення індексу сили президента О.Зазнаєва для європейських напівпрезидентських систем правління[1]

Критерії/ Країни	ВП	НВВ	ППм	ПЧУ	ФНК	ВН	ЗІП	ВПт	РП	СМ	ІПре	ІФП
Австрія	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	-4
Білорусь	1	0,5	1	1	1	1	0,5	1	1	0,5	8,5	+7
Болгарія	1	0	0	0	0	0	0	0,5	1	1	3,5	-3

[1] ВП – вибори президента; НВВ – носій виконавчої влади; ППм – призначення прем’єр-міністра; ПЧУ – призначення інших членів уряду; ФНК – формування нового кабінету після виборів президента/парламенту; ВН – вотум недовіри; ЗІП – законодавча ініціатива президента; ВПт – вето президента; РП – розпуск парламенту; СМ – сумісність депутатського мандату з урядовою посадою.

Продовження таблиці 4.2

Критерії/ Країни	ВП	НВВ	ППм	ПЧУ	ФНК	ВН	ЗІП	ВПт	РП	СМ	ІПре	ІФП
Грузія після 2005р.	1	0,5	0,5	0,5	1	0,5	0,5	1	1	1	7,5	+5
Ірландія	0,5	0	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	1,5	-7
Ісландія	0,5	0	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	1,5	-7
Литва	1	0,5	0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	4	-2
Македонія	1	0	0	0	0	0	0	0,5	0	1	2,5	-5
Польща	1	0,5	0,5	0,5	0	0	0,5	0,5	1	0	4,5	-1
Португалія	1	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	1	3,5	-3
РФ	1	0,5	1	1	1	1	0,5	1	1	1	9	+8
Румунія	1	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0	2,5	-5
Сербія	1	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0,5	1	3,5	-3
Словаччина	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	-4
Словенія	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	-6
Україна до 2006р.	1	0,5	0,5	0,5	1	0	0,5	1	1	1	7	+4
Україна після 1.01.2006р.	1	0,5	0	0	0	0	1	1	0,5	1	5	0
Фінляндія	0,5	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0	2	-6
Франція	1	0,5	0	0	0,5	0,5	0	0,5	1	1	5	0
Хорватія	1	0,5	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	2,5	-5
Чорногорія	1	0	0	0	0,5	0	0,5	0	0,5	0	2,5	-5

Як видно з табл. 4.2, всі держави розміщені в межах шкали від «–10» до «+10», що дає змогу виокремити три групи напівпрезидентських систем, кожна з яких охоплює по 7 балів у системі оцінювання: від «–10» до «–4» включно – парламентиризовані системи; від «–3» до «+3» включно – збалансовані системи; від «+4» до «+10» включно – президенталізовані системи. Такий метод обчислення повністю відкриває можливості не лише для точнішого оцінювання окремих напівпрезидентських систем, а й для адекватнішого їх порівняння (див. табл. 4.3).

Таблиця 4.3 Значення індексу форми правління за методикою О.Зазнаєва для європейських напівпрезидентських систем правління

Індекс системи/форми правління	Країни	Групи країн
+10 +9 +8 +7 +6 +5 +4	 Російська Федерація Білорусь Грузія Україна до 01.01.2006; 2010-2014 рр.	Президенціалізовані напівпрезидентські системи
+3 +2 +1 0 -1 -2 -3	 Україна з 01.01.2006р., Франція Польща Литва Болгарія, Португалія, Сербія	Збалансовані напівпрезидентські системи
-4 -5 -6 -7 -8 -9 -10	Австрія, Словаччина Македонія, Румунія, Хорватія, Чорногорія Словенія Ірландія, Ісландія	Парламентиризовані напівпрезидентські системи

Для порівняння рівня політичної стабільності користуємося її оцінкою на підставі проекту Worldwide Governance Indicators. В групі президенціалізованих напівпрезидентських країн (до якої ввійшли РФ, Білорусь, Україна 1996-2005рр., 2010-2012рр. та Грузія від 2005-2012 р.), які є авторитарними та гібридними режимами, ми не бачимо чіткої прямої залежності рівня політичної стабільності від «сили» президента.

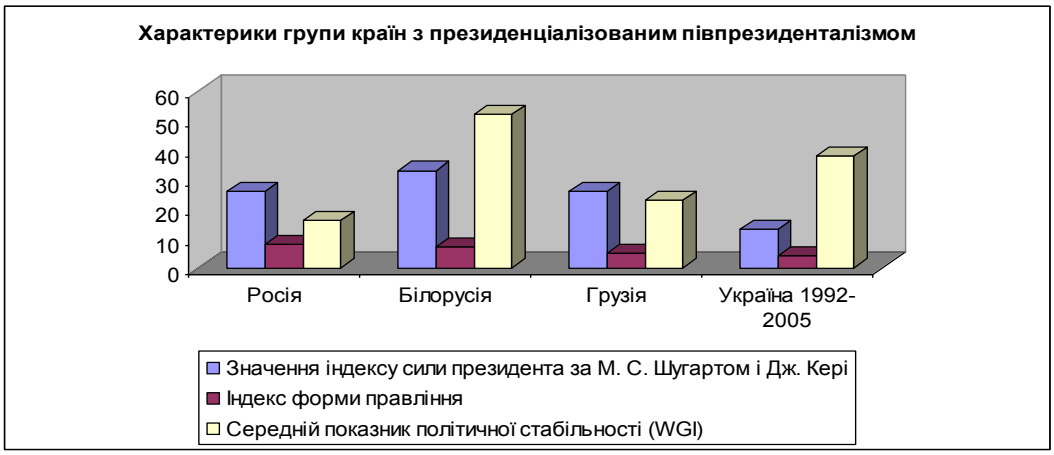

Рис 4.1. Характеристики групи країн з президенціалізованим напівпрезиденталізмом

Збалансовані напівпрезидентські системи теж не виявляють вираженої залежності показників політичної стабільності від об'єму повноважень президента. Треба звернути увагу, що середній показник рівня політичної стабільності для України, яка з 2006 до 2010 року функціонувала як прем'єр-президентська система правління, зріс на 5. В цілому для групи простежувалось зростання середнього рівня політичної стабільності майже вдвічі (показник становив 63) порівняно з попередньою групою країн, де він становить 32,25.

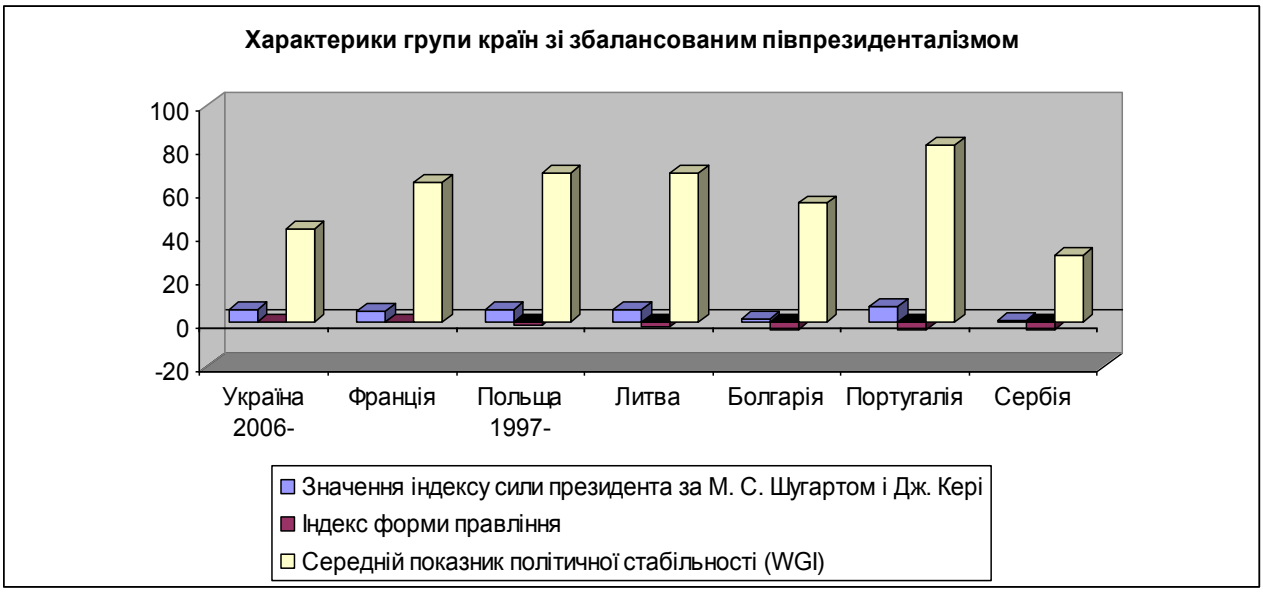

Рис. 4.2. Характеристики групи країн зі збалансованим напівпрезиденталізмом

На таку ж ситуацію натрапляємо, коли аналізуємо парламентиризовані напівпрезидентські системи. При відсутності прямої залежності політичної стабільності від збільшення сили парламентів, в цій групі країн також зауважуємо ліпші показники політичної стабільності порівняно з групою збалансованого напівпрезиденталізму. Середній показник зростає з 63 до 74,2.

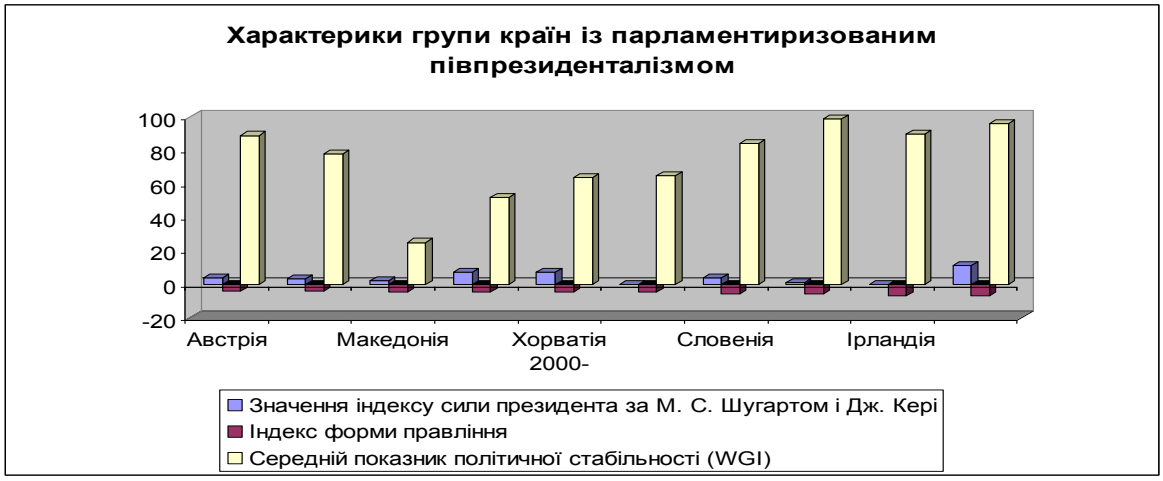

Рис. 4.3.

Характеристики групи країн із парламентаризованим напівпрезиденталізмом

Якщо звести країни за двома обраними системами оцінки сили президентів, то за різних різновидів отримаємо такі результати:

Таблиця 4.4 Порівняння серднього рівня політичної стабільності в різних типах напівпрезидентських систем (на підставі методик О.Зазнаєва, М.С.Шугатрта і Дж.Кері)

Країна	Середній показник політичної стабільності WGI	Тип напівпрезидентської системи (на основі методики О. Зазнаєва)
Президентсько-парламентські системи		
Австрія	81	Парламентаризована
Білорусь	52,5	Президенталізована
Ісладнія	95,5	Парламентаризована
Росія	16	Президенталізована
Хорватія(1991-2000)	45	Парламентаризована

Продовження таблиці 4.4

Країна	Середній показник політичної стабільності WGI	Тип напівпрезидентської системи (на основі методики О. Зазнаєва)
Президентсько-парламентські системи		
Грузія (2004-2013)	24	Президенталізована
Україна (1996-2006)	33	Президенталізована
Україна (2011-2014)	42,5	Президенталізована
Парламентсько-президентські системи		
Болгарія	54,5	Збалансована
Хорватія (2001)	65,0	Парламентаризована
Фінляндія	99	Парламентаризована
Франція	64,5	Збалансована
Ірландія	90	Парламентаризована
Литва	69	Збалансована
Македонія	25	Парламентаризована
Чорногорія	62,5	Парламентаризована
Польща	69	Збалансована
Португалія	82	Збалансована
Румунія	52	Парламентаризована
Сербія	25	Збалансована
Словаччина	78	Парламентаризована
Словенія	84	Парламентаризована
Україна (2006-2010)	37	Збалансована

У групі президент-парламентських напівпрезидентських систем помітно, що парламентаризовані системи мають помітно ліпші середні показники політичної стабільності порівняно з президенталізованими системами (74 проти 33,6). Щодо парламентсько-президентських напівпрезидентських систем, то простежується така тенденція: середній показник рівня політичної стабільності у збалансованих системах (57) нижчий, ніж аналогічний показник у парламентиризованих системах (69). Загальна логіка засвідчує, що зі зменшенням сили президента середній рівень політичної стабільності зростає, а отже, найкращим вибором для формування та підтримки політичної стабільності мала б стати парламентиризована система незалежно від того, чи парламентсько-президентського, чи президент-парламентського формату. Але певні винятки (Сербія – збалансована, Македонія –

парламентиризована, мають співвідносні результати з Грузією та Україною, які є президенталізованими; Білорусь – президенталізована, має співвідносні результати з Болгарією – збалансованою, та Румунією і Хорватією, які є парламентиризованими; Португалія – збалансована, демонструє співвідносні високі результати з Словаччиною, Словенією та Австрією, які є парламентиризованими) потребують пошуку додаткових змінних.

Як додатковий параметр обираємо тип політичного режиму (який опосередковано, через ефективність урядування, впливає на політичну стабільність), в межах якого працюють окремі напівпрезидентські системи. Тип режиму визначаємо на підставі індексів демократії , які розраховано за методами «The Economist Intelligence Unit» [148], «Polity IV Individual Country Regime Trends» [153] і «Freedom House» [155]. Методика центру «The Economist Intelligence Unit» заснована на комбінації експертних оцінок і результатів опитувань громадської думки відповідних країн. Індекс складається з 60 ключових показників, згрупованих у п’ять головних категорій, які характеризують стан демократії всередині держави: а) виборчий процес і плюралізм; б) діяльність уряду; в) політична участь; г) політична культура; ґ) громадянські свободи. У підсумковому рейтингу всі держави рангують на підставі індексу демократії та класифікують за типом режиму на чотири категорії: 1) повна демократія; 2) недостатня демократія; 3) гібридний режим; 4) авторитарний режим. «Свобода у світі» («Freedom in the World») від «Freedom House» публікується щорічно з 1972 р для 195 країн і 14 територій, які не мають державного статусу. Індекс позиціонується як дослідження, «що дає змогу спостерігати за трендами розвитку демократії». Всі держави умовно поділені за рівнем забезпечення політичних прав і громадянських свобод на три групи: «вільні», «частково вільні» та «невільні». Стан свобод оцінюють за семибальною шкалою (від 1 до 7 балів), де один бал – найвищий показник, а сім балів – найнижчий. Держави,які отримали в середньому від 1 до 2,5 бала, вважають «вільними», від 3 до 5 балів – «частково вільними», від 5,5 до 7 балів – «невільними». Ще один тип досліджень режимів – проект «Політія 4» («Polity IV»). Його обчислюють в системі координат від найнижчого балу –10 до

найвищого +10 за такими змінними: механізми, рівень конкуренції та ступінь відкритості процесу рекрутування чиновників виконавчої влади, обмеження щодо виконавчої влади, механізми регулювання та змагальність політичної участі. На підставі даних з заданими змінними формують такі кластери: повноцінні демократії, демократії, відкриті анократії, закриті анократії, автократії. Проект оцінює політичні режими кожні два роки, що дає змогу простежувати довгострокові тенденції.

Таблиця 4.5 Зіставлення значень індексу сили президента за М. С.Шугартом і Дж.Кері, індексу форми правління, середнього показника політичної стабільності (WGI), індекс демократії і типу режиму(EIU)

Країни	Значення індексу сили президента за М. С. Шугартом і Дж. Кері	Індекс форми правління	Середній показник політичної стабільності (WGI)	Індекс демократії (EIU)	Тип режиму
Росія	26	8	16	3,74	Авторитарний режим
Білорусія	33	7	52	3,04	Авторитарний режим
Грузія	26	5	23	5,53	Гібридний режим
Україна 1992-2005	13	4	38	5,91	Гібридний режим
Україна 2006-2010	6	0	43	5,91	Гібридний режим
Франція	5	0	65	7,88	Недостатня демократія
Польща	6	-1	69	7,12	Недостатня демократія
Литва	6	-2	69	7,05	Недостатня демократія
Болгарія	2	-3	55	6,72	Недостатня демократія
Португалія	7,5	-3	82	7,92	Недостатня демократія
Сербія	1	-3	31	6,33	Недостатня демократія
Австрія	4	-4	89	8,62	Повна демократія
Словаччина	3	-4	78	7,35	Недостатня демократія
Македонія	2	-5	25	6,16	Недостатня демократія
Румунія	7	-5	52	6,54	Недостатня демократія

Продоження таблиці 4.5

Країни	Значення індексу сили президента за М. С. Шугартом і Дж. Кері	Індекс форми правління	Середній показник політичної стабільності (WGI)	Індекс демократії (EIU)	Тип режиму
Хорватія 2000-	7	-5	64	6,93	Недостатня демократія
Чорногорія	0	-5	65	6,05	Недостатня демократія
Словенія	4	-6	84	7,88	Недостатня демократія
Фінляндія 2000 -	1	-6	99	9,06	Повна демократія
Ірландія	0	-7	90	8,56	Повна демократія
Ісландія	11	-7	96	9,65	Повна демократія

Чітка залежність простежується, коли звертаємо увагу на типологію режиму, в межах якого функціонують групи напівпрезидентських систем. До першої групи належать країни з авторитарним і гібридним типами режимів; другої групи належать тільки так звані недостатні демократії, за винятком України (гібридний режим); остання група держав формується з недостатніх демократій та повних демократій. Найнижчі середні показники політичної стабільності демонструють гібридні режими та авторитарні режими і становлять 32 і 34 бали, відповідно. Значно відрізняються характеристики рівня політичної стабільності недостатніх демократій і повних демократій. Середні показники перших – 61 бал, а групи країн з повною демократією – 93,5 бала.

Аналізуючи динаміку зміни оцінки режиму та показників політичної стабільності за двома іншими методиками помічаємо відсутність залежності між заданими змінними, за винятком Хорватії в період 1996-2004 рр. Середні показники, як і у застосуванні попередньої методики, засвідчують, що «вільні» напівпрезидентські системи функціонують краще в контексті політичної стабільності порівняно з іншими системами, які діють у межах інших типів режимів. Але це спотворює картину реальної оцінки ситуації. Наприклад, авторитарна Білорусь має кращі показники політичної стабільності порівняно з «вільними» демократичними Сербією та Македонією; або в межах тих же таки

«вільних» демократій існує величезна різниця в показниках рівня політичної стабільності.

Таблиця 4.6 Зіставлення показників рівня поітичної стабільності та типів режимів Polity IV та Freedom in the world

Polity IV Individual Country Regime Trends/Значення рівня політичної стабільності від WGI					FREEDOM IN THE WORLD/Значення рівня політичної стабільності від WGI				
Країна/ Роки	1996-2000	2000-2004	2004-2008	2008-2012	Країна/ Роки	1996-2000	2000-2004	2004-2008	2008-2012
Австрія	10/91	10/80	10/78,5	10/78,5	Австрія	1/91	1/80	1/78,5	1/78,5
Білорусь	-7/47	-7/58	-7/56	-7/48	Білорусь	6/47	6/58	6,5/56	6,5/48
Болгарія	8/54	8/51	9/56,5	9/56	Болгарія	2,5/54	2/51	1,5/56,5	2/56
Хорватія	-5/45	4/65	8/64	9/66	Хорватія	4,0/45	2,1/65	2/64	1,8/66
Фінляндія	10/99	10/100	10/100	10/96,5	Фінляндія	1/99	1/100	1/100	1/96,5
Франція	9/72	9/59	9/62,5	9/65	Франція	1,5/72	1,25/59	1/62,5	1/65
Грузія	5/11	5/15	7/21	7/24	Грузія	3,75/11	4/15	3,375/ 21	3,75/24
Ісландія	10/96	10/99	10/98,5	10/90	Ісландія	1/96	1/99	1/98,5	1/90
Ірландія	10/98	10/94	10/90,5	10/80	Ірландія	1/98	1/94	1/90,5	1/80
Литва	10/58	10/78	10/71,5	10/68,5	Литва	1,5/ 58	1,5/ 78	1,25/71	1/68,5
Македонія	6/23	6/18	9/26	9/32	Македонія	3/23	3,4/ 18	3/26	3/32
Чорногорія			9/56	9/67	Чорногорія			3/56	2,6/ 67
Польща	7/65	9/60	10/65	10/82,5	Польща	1,5/ 65	1,5/ 60	1/65	1/82,5
Португалія	10/95	10/90	10/78,5	10/71	Португалія	1/95	1/90	1/78,5	1/71
Румунія	5/50	8/54	8/50	9/54	Румунія	2/50	2/54	2,1/50	2/54
РФ	3/12	5/15	4/18	4/19	РФ	4,5/ 12	5/15	5,5/18	5,5/ 19
Сербія			8/26	8/34	Сербія			2,5/26	2,1/34
Словаччина	7/75	8/74	8,5/78	9/82,5	Словач-чина	1,5/ 75	1,5/ 74	1/78	1/82,5
Словенія	10/82	10/88	10/85	10/77	Словенія	1,5/ 82	1,25/ 88	1/85	1/77
Україна	7/34	6,5/31	6,5/44	6,5/41	Україна	3,5/ 34	4/31	3,3/44	2,75/ 41

Однак в інституційному контексті найвжливішим є дослідження ймовірності впливу ситуації когабітації, яка характеризується репрезентацією президентом і прем’єр-міністром протилежних партій парламенту та неучастю пропрезидентської партії у формуванні уряду. Аналіз впливу таких ситуацій на політичну стабільність

актуальний, оскільки внаслідок цього виникають умови втрати керованості політичним процесом, які зумовлюються дестабілізацією інституційної складової та характеризуються зниженням рівня легітимності влади. Виокремлені умови визначають часові рамки ситуації когабітації та обмежуються випадками, коли президент і прем'єр-міністр репрезентують опозиційні одна одній партії.

Варто було б розглядати особливості процедур когабітації у різних типах напівпрезидентських систем, а саме прем'єр-президентських і президент-парламентських. Когабітаційні ситуації здебільшого характерні для прем'єр-президенталізму, а не для президент-парламентаризму, оскільки в прем'єр-президенталізмі партії спрямовані на президентські перспективи й успіх політичних партій у парламентських виборах залежить частково від календаря виборів і від популярності президента під час виборів. У президентсько-парламентських системах президент має право розпускати уряд, така особливість забезпечує главі держави значно глибший вплив на партії, які представлені у законодавчому органі.

Таблиця 4.7 Досвід когабітації країн Європи з напівпрезидентською системою правління

Країна	Президент	Термін повноважень прем'єр – міністрів	Період когабітації
Австрія	Х.Фішер (2004-2010)	В.Шюссель (02.2000-01.2007)	04.2004-01.2007
Ірландія	М.Робінсон (1990-1997)	Б.Ахерн (06.1997-05.2008)	06.1997-09.1997
Ісландія	О.Р.Грімсон (1996-2004)	Д.Оддссон (04.1995-09.2004)	08.1996-01.1998
	О.Р. Грімсон (2004-2008)	Х.Аусгрімссон (09.2004-06.2006)	09.2004-06.2006
	О.Р.Грімсон (2004-2008)	Г.Хорде (06.2006-05.2007)	06.2006-05.2007
Португалія	Ж. Сампайю (2001-2006)	Ж.Баррозу (04.2002-07.2004)	04.2002-07.2004
	Ж.Сампайю (2001-2006)	П.Лопеш (07.2004-03.2005)	07.2004-03.2005
	К.Сілва (з 2006)	Ж.Сократеш (з 03.2005)	з 03.2006
Фінляндія	Т.Халонен (2000-2006)	М.Ванханен (06.2003-06.2010)	06.2003-01.2006
	Т.Халонен (з 2006)	М.Ванханен (06.2003-06.2011)	01.2006-06.2011

Продовження таблиці 4.7

Країна	Президент	Термін повноважень прем'єр – міністрів	Період когабітації
Франція	Ж.Ширак (1995-2002)	Л.Жоспен (07.1997-05.2002)	07.1997-05.2002
Болгарія	Ж.Жельов (1992-1997)	Ж.Віденов (01.1995-02.1997)	01.1995-02.1997
	П.Стоянов (1997-2002)	С.Сакскобургоцкі (07.2001-08.2005)	07.2001-01.2002
	Г.Пирванов (2002-2006)	С.Сакскобургоцкі (07.2001-08.2005)	01.2002-08.2005
	Г.Пирванов (2006-)	Б.Борісов (07.2009-01.2012)	07.2009-01.2012
Литва	А.Бразаускас (1993-1998)	Г.Вагноріус (11.1996-05.1999)	11.1996-05.1999
	Р.Паксас (2003-2004)	А.Бразаускас (06.2001-06.2006)	12.2003-06.2004
	В.Адамкус (2004-2009)	А.Бразаускас (06.2001-06.2006)	07.2004-06.2006
Македонія	К.Глігоров (1995-1999)	Л.Георгієвський (11.1998-11.2002)	11.1998-11.1999
	Б.Трайковскі (1999-2003)	Б.Црвенковський (11.2002-05.2004)	11.2002-05.2004
	Б.Црвенковський 2004-2009	Н.Груєвський (08.2006-)	08.2006-04.2009
Польща	А.Кваснєвський (1995-2000)	Є.Бузек (10.1997-10.2001)	10.1997-12.2000
	А.Кваснєвський (2000-2005)	Є.Бузек (10.1997-10.2001)	12.2000-10.2001
	Л.Качинський (2005-2010)	Д.Туск (11.2007-)	11.2007-04.2010
Румунія	Т.Босеску (2004-2009)	К.Попеску-Терічану (10.2004-12.2008)	04.2007-12.2008
Сербія	Б.Тадіч (2004-2008)	В.Коштуніца (03.2004-07.2008)	07.2004-06.2008
Словаччина	І.Гашпарович (2004-2009)	М.Дзурінда (10.1998-07.2006)	06.2004-07.2006
Словенія	Я.Дрновашек (2002-2007)	Я.Янша (11.2004-11.2008)	12.2004-12.2007
Хорватія	С.Месіч (2000-2010)	І.Санадер (12.2003-07.2009)	12.2003-07.2009
	І.Йосиповіч (2010-)	Я.Косор (07.2009-12.2011)	02.2010-12.2011

Таблиця 4.8 Показники середнього рівня політичної стабільності в країнах із напівпрезидентською формою правління (1996-2012)

Країни	Роки періодів когабітації	До початку когабітації	Під час періоду когабітації	Після/міжкогабітаціний період
Австрія	2004-2007	86,8	77,75	78,6
Ірландія	1997	97	82	94
Ісландія	1995-2004	-	97,2	-
	2004-2006	-	99,5	-
	2006-2007	-	100	91
Португалія	2002-2004	95	90,3	-
	2004-2005	-	82	80
	2006-2011	-	73,5	70
Фінляндія	2003-2006	99,25	100	
	2006-2010		98,2	98
Франція	1997-2002	74	70	61,9
Болгарія	1995-1997		40	61,5
	2001-2002		60	
	2002-2005		48	57
	2009-		56	
Литва	1996-1999	-	57,5	72
	2003-2004	-	72	
	2004-2006	-	70,5	69
Македонія	1998-1999	24	19	23
	2002-2004	-	18,3	15
	2006-2009	-	25,25	30,3
Польща	1997-2000	70	63	
	2000-2001		60,5	60,1
	2007-2010		80,3	83,3
Румунія	2007-2008	51	50	52,8
Сербія	2004-2008	15,4	26,2	34
Словаччина	2004-2006	76,8	69	83
Словенія	2004-2007	87,4	85,6	79,4
Хорватія	2003-2009	50	64,7	66
	2010-2011	66	66,5	64

Висновок зводиться до того, що когабітація у більшості випадків є небезпечною у площині ефективності політичного процесу в напівпрезидентських системах, тому негативно впливає на політичну стабільність.

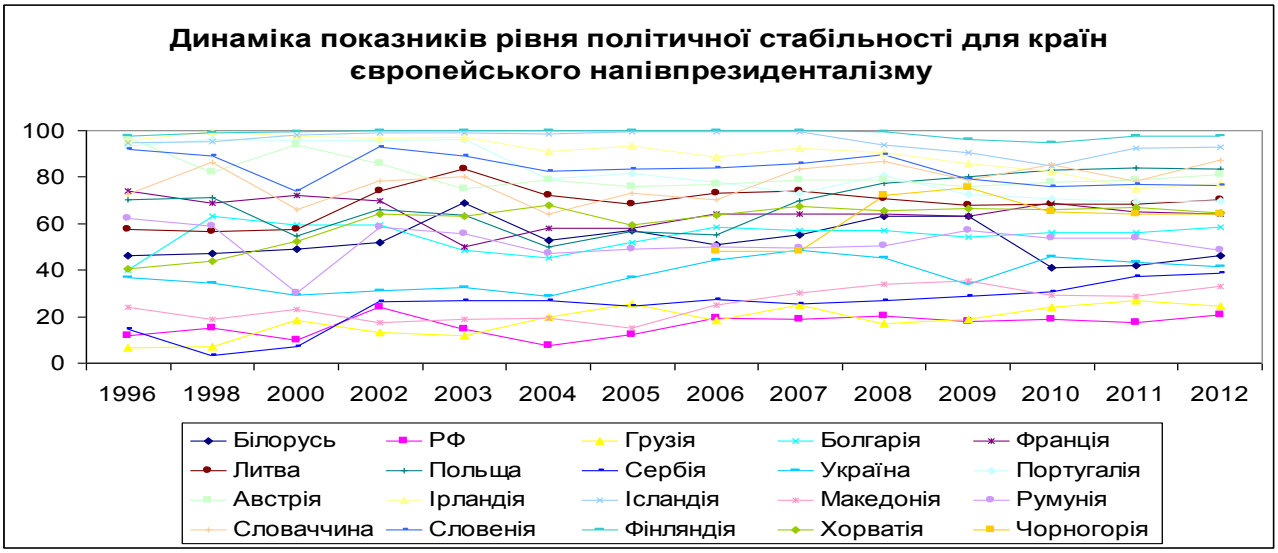

Рис. 4.4. Динаміка показників рівня політичної стабільності для країн європейського напівпрезиденталізму

У групі президентсько-парламентських напівпрезидентських систем з проблемою когабітації президента й опозиційного щодо глави держави уряду зіткнулися лише Австрія та Ісландія. Середні показники рівня політичної стабільності Австрії під час когабітації були вищими (87,75), аніж у докогабітаційний (86,8) і післякогабітаційний (78,6) періоди. Така сама ситуація в Ісландії: когабітаційні періоди супроводжували вищими середніми значеннями рівня політичної стабільності порівняно з післякогабітаційним періодом функціонуванням напівпрезиденталізму.

Іншу ситуацію маємо, аналізуючи досвід напівпрезиденталізму в прем'єр-президентських системах. У цій групі країн досвід когабітації отримали дев'ять напівпрезидентських систем. В Ірландії під час першого періоду когабітації у 1997 р. впав середній показник політичної стабільності і становив 82 бали, що значно нижче від показників докогабітаційного (97) та міжкогабітаційного (94) періодів. Франція характеризується негативним впливом когабітції на рівень політичної

стабільності, оскільки відбувається зниження середнього значення з 74 до 70 балів. Негативні тенденції динаміки рівня політичної стабільності не припинились у післякогабітаційний період, де середнє значення показника становило 61,9 бал. Розглядаючи показники Македонії у перший період когабітації (1998–1999), ми оперуємо такими даними показників рівня політичної стабільності: докогабітаційний період – 24, період співіснування – 19 і після бачимо зростання рівня політичної стабільності у міжкогабітаційний період до 23 балів. Наступний досвід співіснування характеризує падінням (у 2002-2004 до 18,3) та зростанням (до 25,25 у 2004-2006) значень політичної стабільності, і подальший ріст до 30,3 у посткогабітаційний період. Досвід Сербії характеризується такими даними: рівень політичної стабільності у докогабітаційний період нижчий (18,5), ніж під час досвіду співіснування (26), а після когабітації відбувається зростання середнього значення рівня політичної стабільності до 32,6. Аналізуючи показники рівня політичної стабільності в Словенії, ми помітили, що у докогабітаційний період числове значення показника становив 87,4, період когабітації простежувався зниженням показника до 85,6, і подальше падіння у післякогабітаційний період до середнього значення 79,4. У Болгарії під час 1-го досвіду співіснування середній показник рівня політичної стабільності (40) нижчий, ніж той самий показник по його завершенню (61,5). Під час 2-го (60) та 3-го (48) когабітаційного періоду, який йде без темпорального розриву, ми знову спостерігали зниження середнього показника рівня політичної стабільності. Наступний період з 2005- 2009 рр., який характеризується відсутністю співіснування і середній показник політичної стабільності становив 57. У 2009-2012 рр., в час останнього досвіду когабітаціїї, відбулось незначне зниження рівня політичної стабільності до показника 56. Характеризуючи динаміку показників у Литві, ми зафіксували, у перший когабітаційний період (1996-1998), середній показник політичної стабільності на рівні 57,5, а у посткогабітаційний – його збільшення до 72. У наступний досвід співіснування, який тривав з 2003-2004 і 2004-2006, простежувалось поступове падіння середнього значення в періоди когабітації, та післякогабітаційний період. У Румунії відбувалась така динаміка показників рівня політичної стабільності:

докогабітаційний період – середній показник – 51; період співіснування характеризується зниженням значення політичної стабільності до 50, і в посткогабітаційний період – рівень політичної стабільності зростає до середньо значення 52,8. Аналізуючи періоди когабітації Португалії, виводимо такі показники: 2002-2004 середні показники рівня політичної стабільності становлять у докогабітаційний період 95, у період когабітації – 90,3. Наступні два періоди з 2004-2005, та з 2006-2011 характеризувалось поступовим спадом середнього показника рівня політичної стабільності з числовими значеннями 82 і 73,5, відповідно, і в післякогабітаційний період продовжувалось зниження показника рівня політичної стабільності до 70. У Словаччині в період когабітації відбулось падіння середнього показника рівня політичної стабільності з 76,8 у докогабітаційний період до 69, і поступове зростання після завершенню (83). Хорватія характеризувалася зростанням рівня політичної стабільності в обох періодах когабітації (з 50 до 64,7 у першому, та з 66, до 66,5 у другому), але перший посткогабітаційний період мав незначне зростання до 66, а другий незначне падіння до 64.

З огляду на зазначене, гіпотеза про те, що когабітація у більшості випадків негативно впливає на контрольованість політичного процесу, і у підсумку негативно впливає на політичну стабільність, не всюди спрацьовує. Це зумовлено тим, що рівень конфлікту не завжди високий, і залежить від вибору стратегії поведінки/взаємовідносин між прем’єр-міністром/урядом та президентом. Зважаючи на це, цілком імовірно, що причини дестабілізації приховані в динаміці соціально-економічної бази держав.

4.2. Вплив динаміки соціально-економічних чинників на рівень політичної стабільності у напівпрезидентських системах правління Європи

Досліджуючи динаміку рівня політичної стабільності[1] у країнах президенціалізованого напівпрезиденталізму, ми виходимо з аналізу впливу динаміки соціальних та економічних чинників, оскільки в таких системах немає виражених інституційних чинників (ситуація когабітації).

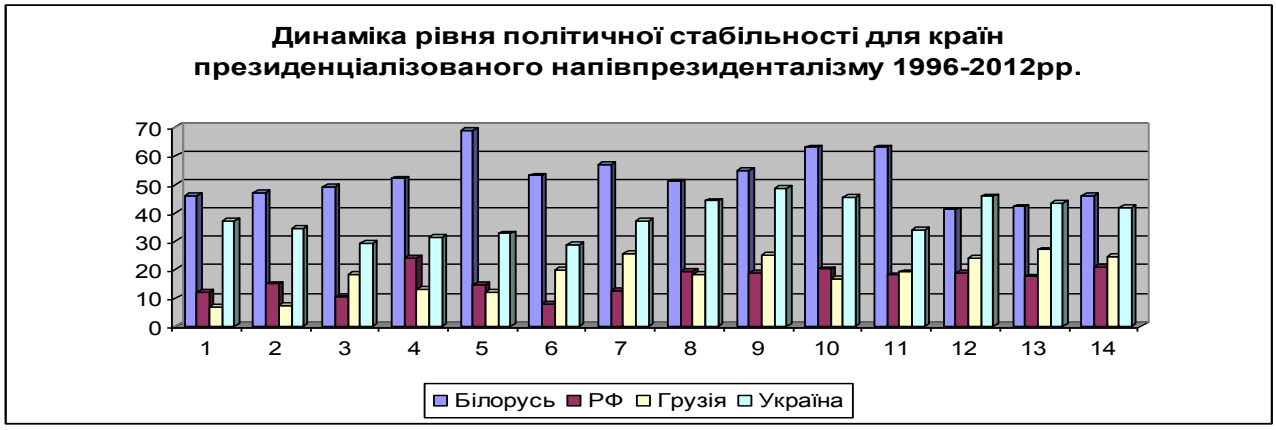

Рис. 4.5 Динаміка рівня політичної стабільності для країн президенцалізованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Першим індикатором ми обираємо легітимність влади (в цьому випадку користуємось індексом «Legitimacy of the State», який є складовою комплексного індексу недієздатності держав «Failed States Index» від «The Fund for Peace» і проводиться щорічно з 2006 р.) [143]. Як бачимо, показники легітимності у всієї групи країн низькі, за винятком Білорусі в 2011 і 2012 роках. Незважаючи на значний прогрес у динаміці (з середнього показника 9,0 у 2006-2010 рр. до 2,55 у 2011-2012 рр.), ми можемо побачити негативні зміни у рейтингу стабільності від

[1] В даному дослідженні використовується комплексний показник Political Stability and Absence of Violence/Terrorism - індекс включає показники, що вимірюють стабільність державних інститутів, імовірність різких змін, різкі зміни політичного курсу, дестабілізації та усунення уряду неконституційними методами або із застосуванням насильства, який є складовою Governance Matters - глобального дослідження і супроводжуючого його рейтинг країн світу за показником якості та ефективності державного управління. Розраховується за методикою Світового банку (The World Bank) на основі кількох сотень змінних, які отримують з різних джерел (статистичні дані національних інститутів і міжнародних організацій, результати регулярних досліджень, які проводять міжнародні і неурядові організації). http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home

Світового Банку, хоча в рейтингу нестабільності від the Fund for Peace з 2010 р. Білорусь поліпшила свій рейтинг на 20 пунктів. На зворотну ситуацією ми натрапляємо, коли аналізуємо динаміку показників стабільності і легітимності у РФ та Грузії. Сам рівень легітимності в Грузії та РФ виправдовує низькі показники політичної стабільності в цих країнах.

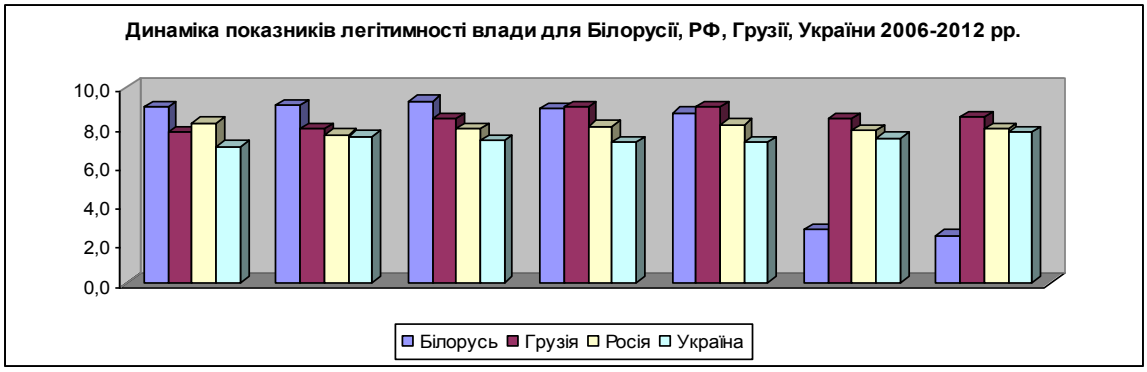

Рис. 4.6 Динаміка показників легітимності влади для Білорусі, РФ, Грузії, України 2006-2012 рр.

Важливими економічними чинниками є рівень ВВП на душу населення і темпи росту ВВП.

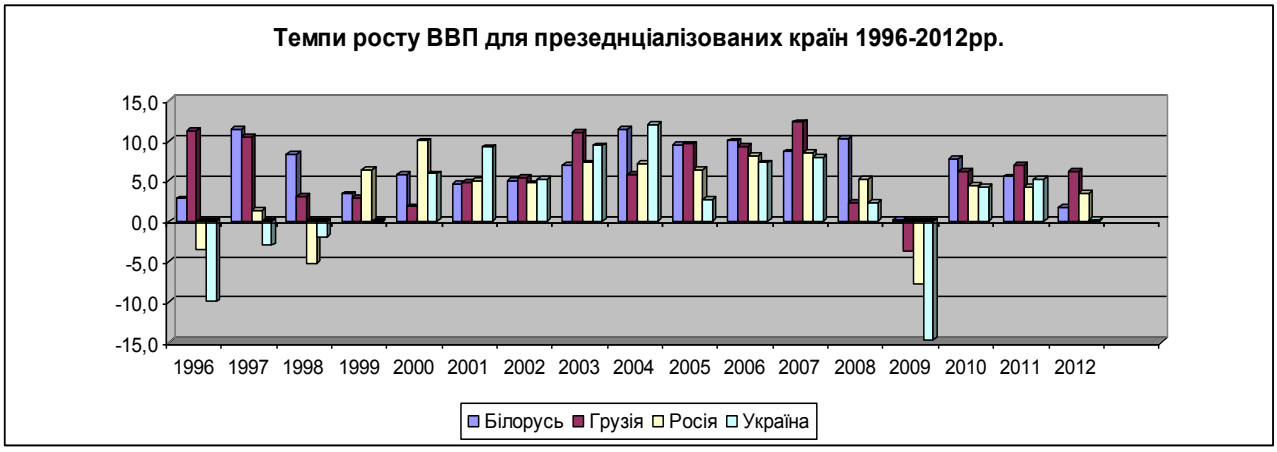

Рис. 4.7 Темпи росту ВВП для презеднціалізованих країн 1996-2012рр.

Аналізуючи ситуацію в групі президенталізованих напівпрезидентських країн, ми бачимо, що для Білорусі працює позитивний зв'язок темпів росту ВВП і показників політичної стабільності за винятком одного періоду з 2004 по 2007 рр. включно. Якщо враховувати низькі показники рівня ВВП на душу населення та швидкі темпи економічного розвитку, то цей зв'язок пояснює показники політичної

стабільності на рівні нижче середнього і поступове поліпшення цього показника, але знову у нас випадає період 2010-2012 рр., де пояснити різке падіння показників політичної стабільності не можемо ні за допомогою рівня ВВП та його динаміки, ні за допомогою розглянутого рівня легітимності. Цілком імовірно, це може бути обумовлено іншими чинниками, які ми надалі розглянемо.

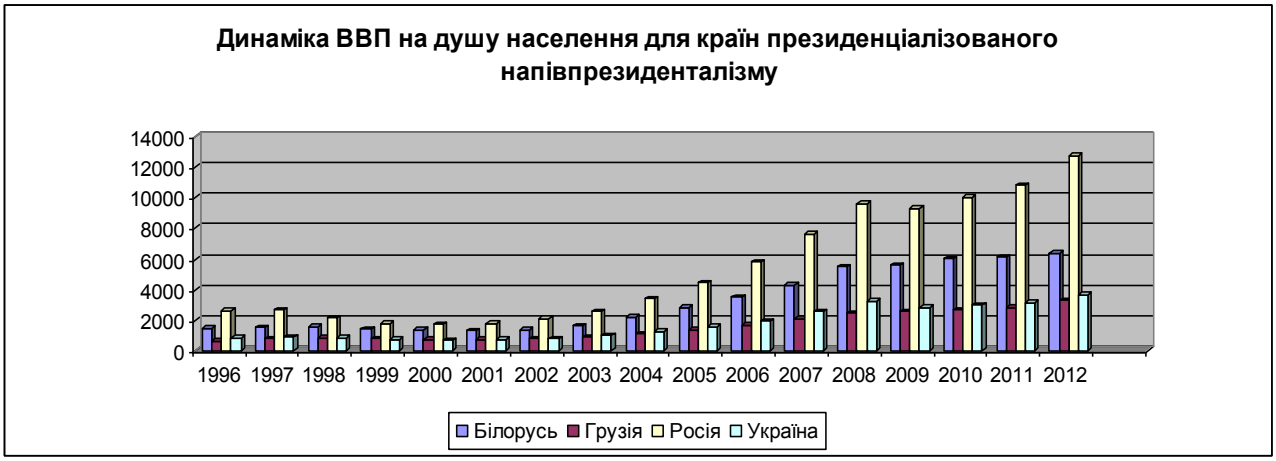

Рис. 4.8 Динаміка ВВП на душу населення для країн президенціалізованого напівпрезиденталізму

Щодо Грузії при позитивних темпах росту ВВП (крім 2009 р.) наявні незначні коливання (-/+) показників політичної стабільності. Сам рівень ВВП на душу населення та динаміка його змін, як і рівень легітимності, цілком виправдовують низькі показники рівня політичної стабільності. Якщо говорити про РФ, то динаміка показників політичної стабільності хвилеподібна, а показники ВВП позитивні, крім 2009 р.. Враховуючи цю залежність, у нас випадає період 2002-2003 років, де за позитивних значень росту ВВП спостерігалось падіння рівня політичної стабільності. Поєднуючи показники ВВП і динаміки їхніх змін, ми бачимо пряму залежність цих даних із динамікою значень політичної стабільності для РФ, за винятком 2011 р., хоча ми можемо пояснити цю ситуацію падінням рівня легітимності влади порівняно з 2010 р.

Наступний індикатор, крізь призму якого будемо намагатися побачити вплив соціально-економічних чинників на політичну стабільність – це корупція. Аналізуючи ситуацію в Білорусі, ми не простежили чіткої залежності між

досліджуваними категоріями. Немає чіткої залежності між динамікою показників у Грузії, але наявний яскравий контраст між політичною стабільністю та рівнем корупції з 2005 р., де (коли Грузія почала функціонувати в рамках напівпрезиденталізму) відбулось падіння рівня корупції і країна показувала значно вищі показники рівня політичної стабільності (середній показник до 2005 р – 13, після - 23). Щодо ситуації в Російській Федерації, то можна окреслити періодичне незбігання між динамікою рівня корупції та політичної стабільності, але є чітка залежність між високим рівнем корупції та низьким рівнем політичної стабільності.

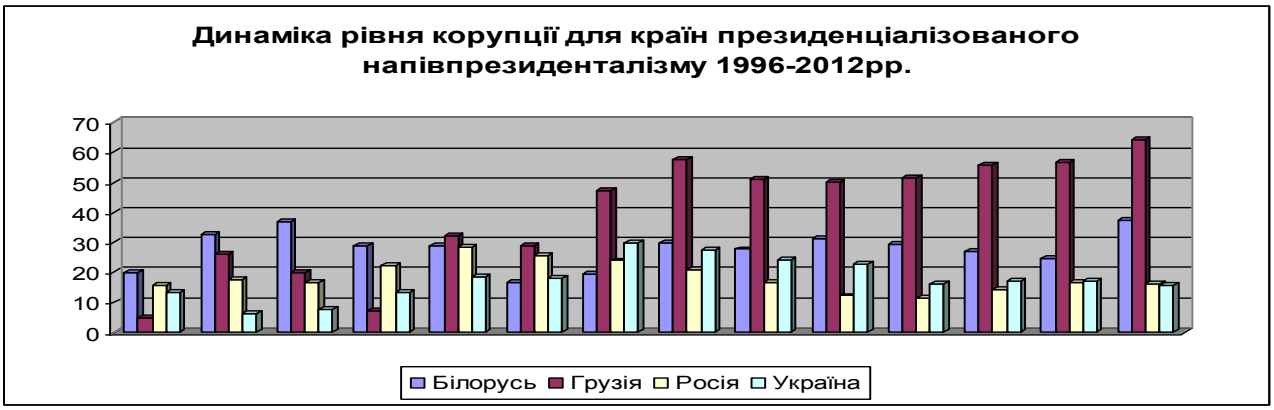

Рис. 4.9 Динаміка рівня корупції для країн президенціалізованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Важливим соціально-економічним чинником політичної стабільності є рівень безробіття. Аналізуючи кореляцію цього індикатора з рівнем політичної стабільності для групи країн президенціалізованого напівпрезиденталізму, ми робимо такі висновки: а) для Білорусі за майже незмінних показників рівня безробіття (від 9,7 до 10,5) рівень політичної стабільності динамічніший; б) у Грузії за відчутного зростання рівня безробіття зростає і рівень стабільності (тобто немає залежності між даними змінними); в) протилежні результати у РФ – за значного падіння рівня безробіття, простежується позитивна, але незначна динаміка політичної стабільності.

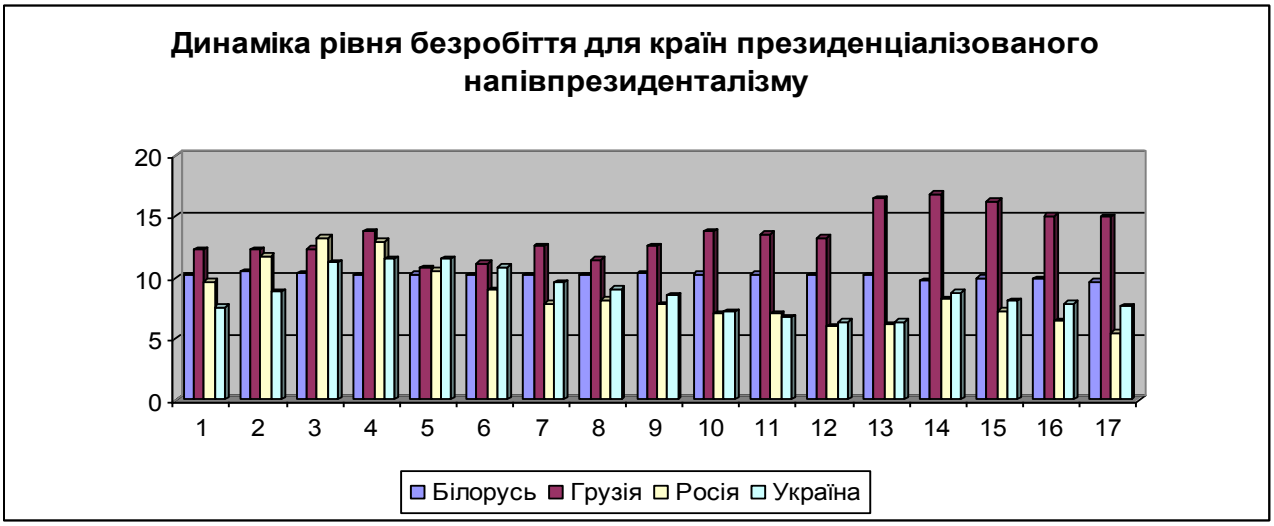

Рис. 4.10 Динаміка рівня безробіття для країн президенціалізованого напівпрезиденталізму1996-2012рр.

Досить важливим індикатором політичної стабільності є рівень нерівномірності розподілу доходів у суспільстві, оскільки він пов'язаний із дуже широким спектром соціально-політичних явищ (починаючи від рівня дитячої смертності, закінчуючи рівнем навмисних вбивств). Складність аналізу впливу цього чинника зумовлена обмеженістю даних з цього параметра (для Білорусі ми маємо даними за 1998 і 2008 рр., для Грузії - 1996 і 2011 рр., для РФ – 2011 і 2012 рр.) [156]. Єдиний висновок, який ми можемо зробити на підставі цих даних – у країнах (Грузія, РФ) з високим рівнем диференціації розподілу доходів спостерігаємо низький рівень політичної стабільності, і протилежна ситуація з рівнем політичної стабільності у країнах, в яких наявний низький рівень диференціації розподілу доходів (у цьому випадку це Білорусь).

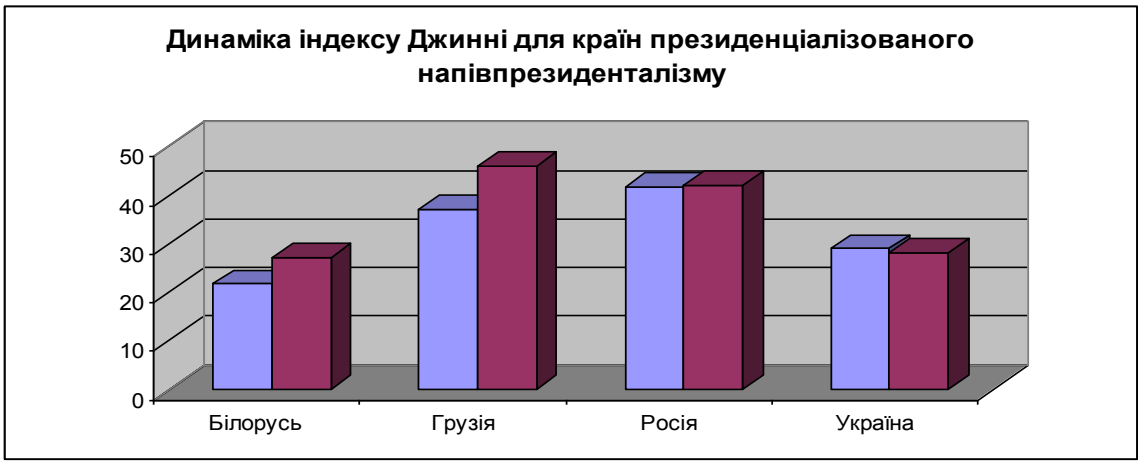

Рис. 4.11 Динаміка індексу Джинні для країн президенціалізованого напівпрезиденталізму

Останні показники, які ми обрали для аналізу це – рівень мовної, етнічної та релігійної фрагментації [95]. В контексті цих основ для соціоподілів можемо припустити, що гомогенні країни демонструють ліпші показники політичної стабільності, порівняно з країнами, які характеризуються більш яскраво вираженою диференціацією суспільства на вищезгаданому ґрунті.

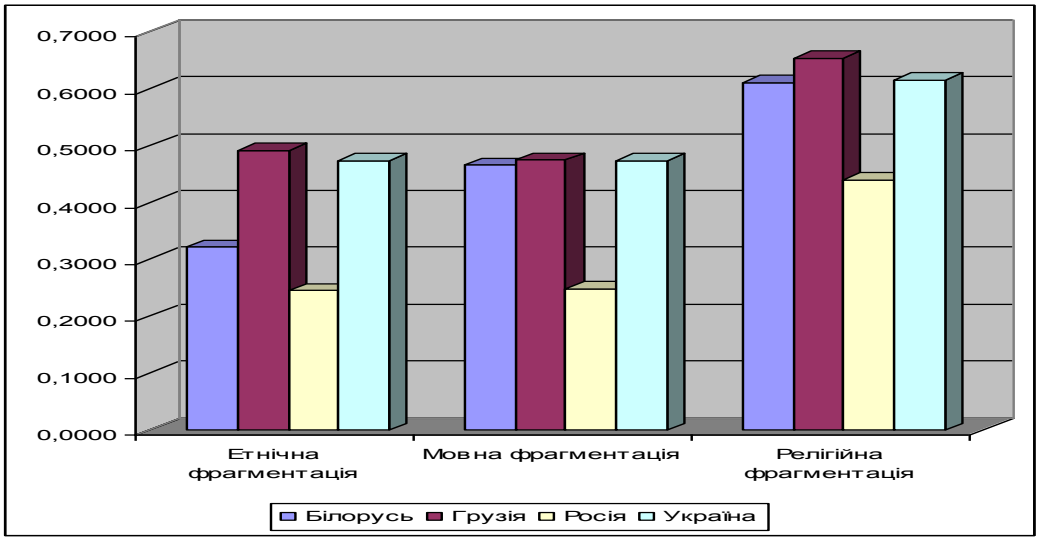

Рис. 4.12 Рівень мовної, етнічної та релігійної фрагментації у країнах президенціалізованих напівпрезидентських систем

Аналізуючи динаміку значення політичної стабільності у країнах збалансованого напівпрезиденталізму, ми бачимо яскравий контраст показників у цій групі (високі показники та вище середнього у Португалії та Польщі; вище

середнього в Болгарії, Франції та Литви; низькі та нижче середнього в України та Сербії).

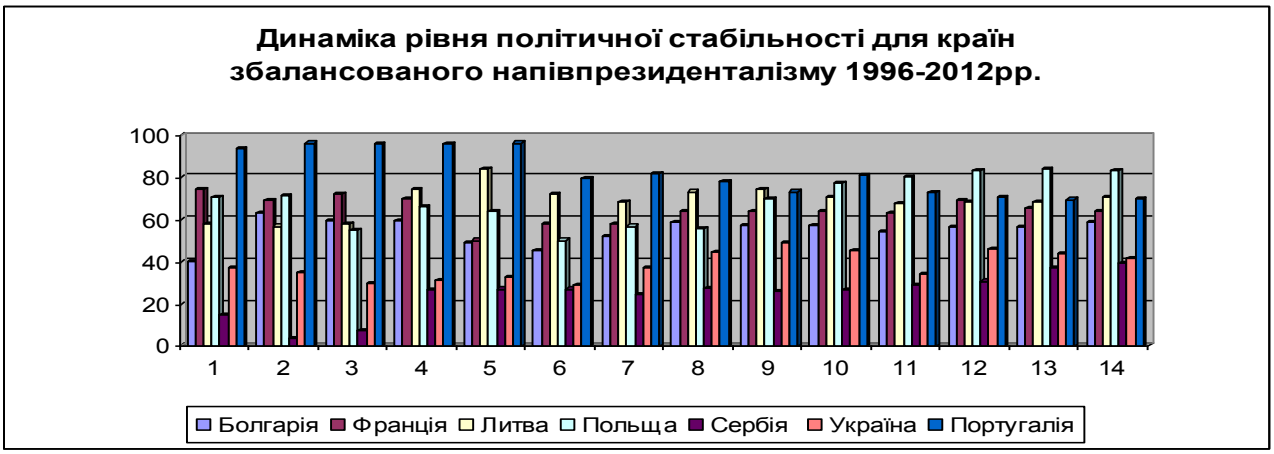

Рис. 4.13 Динаміка рівня політичної стабільності для країн збалансованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Порівнюючи дані показників і політичної стабільності та легітимності цієї групи, ми дійшли таких висновків: а) загальні коливання показників для Португалії не мають вираженої синхронності, але треба зазначити, що при високих значеннях обох параметрів простежуються загальна тенденція до зниження значення обох показників; б) щодо Польщі можна зробити кілька висновків: 1) за мінімальних коливаннях показника легітимності присутня виражена тенденція до поліпшення рівня політичної стабільності; 2) при вдвічі нижчих показниках легітимності порівняно з Португалією значення показника політичної стабільності суттєво вищі з 2009 року; в) у Франції за досить високих показників рівня легітимності значення рівня політичної стабільності дещо нижчі (коливаються в межах рівня вище середнього). Можливо, така тенденція зумовлена впливом інших індикаторів, які ми розглянемо далі; г) інша ситуація трапляється при зіставленні обраних параметрів у Болгарії. За значень рівня легітимності в межах середнього та нижче середнього рівень політичної стабільності коливається в рамках середнього та вище середнього, і варто зазначити, що немає великого розриву між значеннями цих параметрів, що цілком може бути зумовлено дією інших чинників; ґ) у Латвії при незбіганні динаміки цих параметрів повністю зберігається тенденція коливання

значень обох індикаторів у межах вище середнього; д) аналізуючи Сербію, чітко окреслюється тісна кореляція обох параметрів у системі значень і в динаміці (за винятком 2012 р., коли оцінка рівня легітимності знизилася на 0,1, а оцінка рівня політичної стабільності виявила незначну позитивну динаміку +0,2). Для України характерні такі самі тенденції як і для Латвії, часткове незбігання динаміки, але збереження коливань у межах рівня нижче середнього.

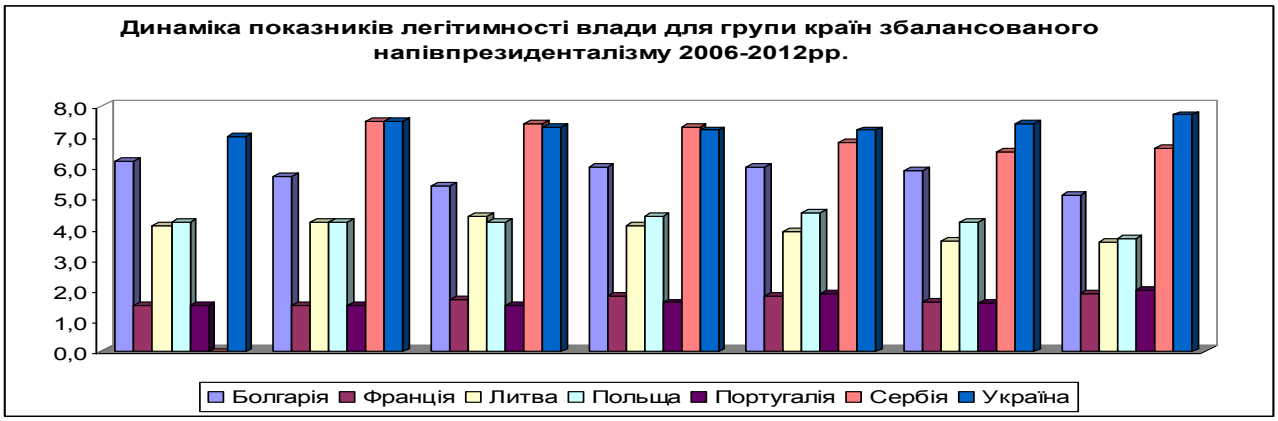

Рис. 4.14 Динаміка показників легітимності влади для групи країн збалансованого напівпрезиденталізму 2006-2012рр.

Розглядаючи вплив розмірів ВВП на душу населення та темпів його росту на динаміку політичної стабільності, можемо зазначити існування певної кореляції між цими параметрами. Зважаючи на зміну обраних показників, ми помічаємо, що зі збільшенням розмірів ВВП (і високому рівні значення цього параметра) країна має досить високу оцінку рівня політичної стабільності. З падінням і нульовим значенням росту ВВП і незначних негативних тенденціях стосовно рівня легітимності відбувається поступове падіння рівня політичної стабільності. Залежність між трьома заданими параметрами працює і для Польщі. За позитивної динаміки економічних параметрів також помітним було падіння рівня політичної стабільності, але ці тенденції можна пояснити, що економічний прогрес не завжди має позитивні наслідки (про негативні наслідки згадувалося у попередніх розділах, які присвячені цій проблемі), але як тільки показники рівня ВВП на душу населення «перейшли» у категорію вище середнього і високий, помітним стало і зростання рівня політичної стабільності.

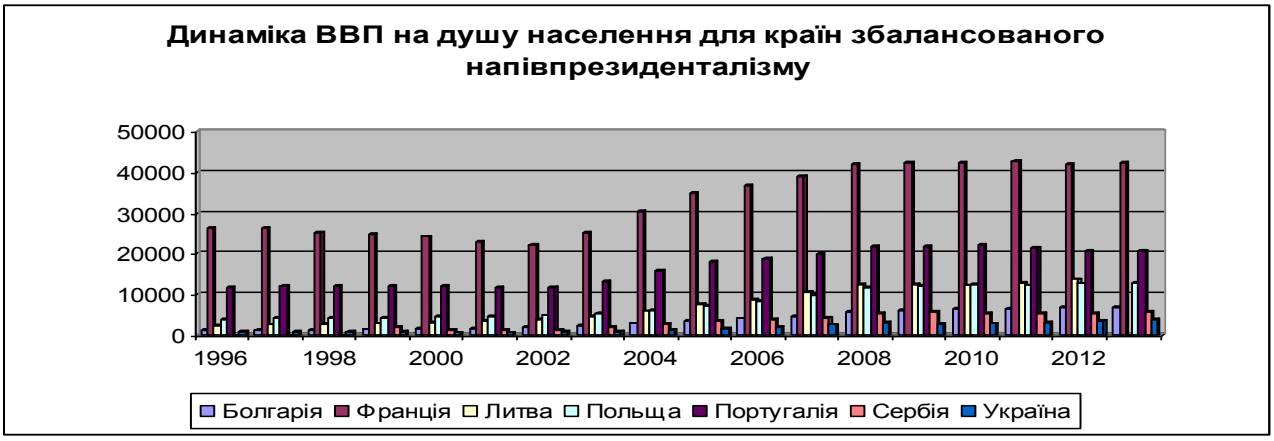

Рис. .4.15 Динаміка ВВП на душу населення для країн збалансованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Аналізуючи взаємозв'язок цих параметрів на прикладі Болгарії, можемо окреслити чітку кореляцію, враховуючи динаміку та значення, але лише після 2006 р.. Стосовно вибраної методології, ми не можемо пояснити невиправдано високі значення рівня політичної стабільності, опираючись на обрані економічні параметри, і пояснити різкі зміни (за один рік значення рівня політичної стабільності набирали +23 і падали понад 10 пунктів). Досліджуючи це питання для Латвії та Франції, треба зазначити, що у Латвії простежувалась чіткіша залежність між цими параметрами порівняно з Францією. Вирівнювання оцінки політичної стабільності у Латвії за відповідно високих параметрах рівня ВВП і його росту можна пояснити, звернувши увагу на середні показники рівня легітимності влади. Щодо Франції, то при високому рівні ВВП та легітимності влади, але не завжди позитивних тенденціях росту ВВП (чітка кореляція є лише за від'ємних значень росту ВВП), імовірно дещо невідповідну оцінку рівня політичної стабільності стосовно зазначених параметрів можна пояснити, проаналізувавши інші чинники.

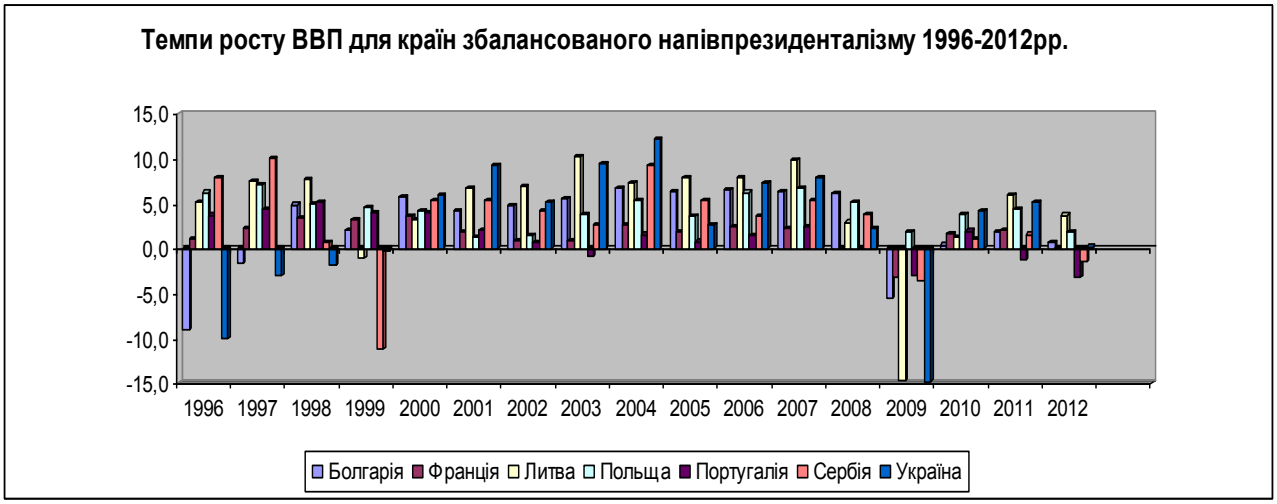

Рис. 4.16 Темпи росту ВВП для країн збалансованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Щодо двох останніх країн цієї групи (Сербії та України), то існує кореляція рівня ВВП і темпів його росту для Сербії з 2002 р. (неможливість аналізу до цього часу зумовлена браком даних по рівню ВВП на душу населення для Сербії у базі даних Світового Банку). Для України ці параметри корелюються протягом всього часового проміжку, який взято для аналізу.

Певний рівень кореляції країни збалансованого напівпрезиденсталізму показують, коли порівнювати рівень корупції з рівнем політичної стабільності.

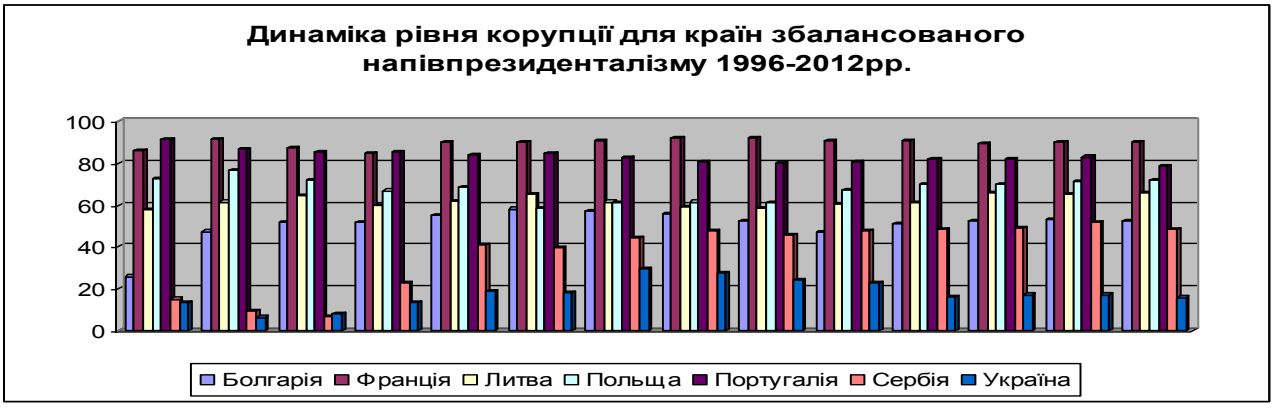

Рис. 4.17 Динаміка рівня корупції для країн збалансованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Болгарія демонструє значну залежність у коливаннях і показники майже синхронно перебувають в межах нижче і вище середнього. У Франції, за дуже низького рівня корупції, рівень політичної стабільності відчутно нижчий

(приблизно на 30%), цілком можливо, що причини дестабілізації криються в інших детермінантах, які проаналізуємо пізніше. Помітно ліпшу кореляцію порівняно з Францією демонструє Литва, де коливання рівнів обох параметрів відбувається приблизно на рівні одних значень (вище середнього). Така ж чітка кореляція притаманна Польщі (де коливання відбуваються синхронно), Португалії (де відбувається поступове падіння обох показників) та Сербії (простежується прогрес двох параметрів). Зворотною до ситуації у Франції є ситуація в Україні, де за високих показниках у рівні корупції, рівень політичної стабільності коливається в межах нижче середнього.

Аналізуючи взаємовплив рівня безробіття на рівень політичної стабільності для збалансованих напівпрезидентських систем, ми бачимо такі залежності: 1) у Болгарії співвідносяться часові рамки падіння рівня безробіття і, відповідно, підвищення рівня нестабільності, але в роки зростання безробіття прогрес, розглянутих чинників, цілком імовірно, нейтралізовував дію негативного впливу проблем із працевлаштуванням серед населення; 2) порівняно з вже проаналізованими показниками, рівень безробіття у Франції коливається в межах вище середнього та високого. Маючи досить високі оцінки згаданих індикаторів, ми натрапили на невідповідно занижену оцінку рівня політичної стабільності; 3) у Латвії, на противагу Болгарії, корелюються періоди зниження рівня безробіття із підвищенням рівня політичної стабільності і зворотний зв’язок, але ці періоди мають часовий інтервал з 2005 до 2012 рр.. Стосовно попереднього часового проміжку, то очевидно, що негативний вплив високого рівня безробіття могли компенсувати досягнення країни у сфері економічного розвитку; 4) високий відсоток кореляції між рівнем безробіття ми бачимо на прикладі Польщі та Португалії де, динаміка обох показників є хвилеподібною (Польща), а в Португалії - поступове падіння рівня стабільності разом із невпинним ростом рівня безробіття. Щодо України, то рівень безробіття чітко пов’язаний із рівнем стабільності, періодичні падіння рівня безробіття співвідносяться із позитивною динамікою рівня політичної стабільності, і навпаки. Протилежну ситуація в Сербії: з ростом рівня

безробіття поліпшується рівень стабільності. Зрештою, це може зумовлюватися позитивними тенденціями даних чинників, які характеризували розвиток в країні.

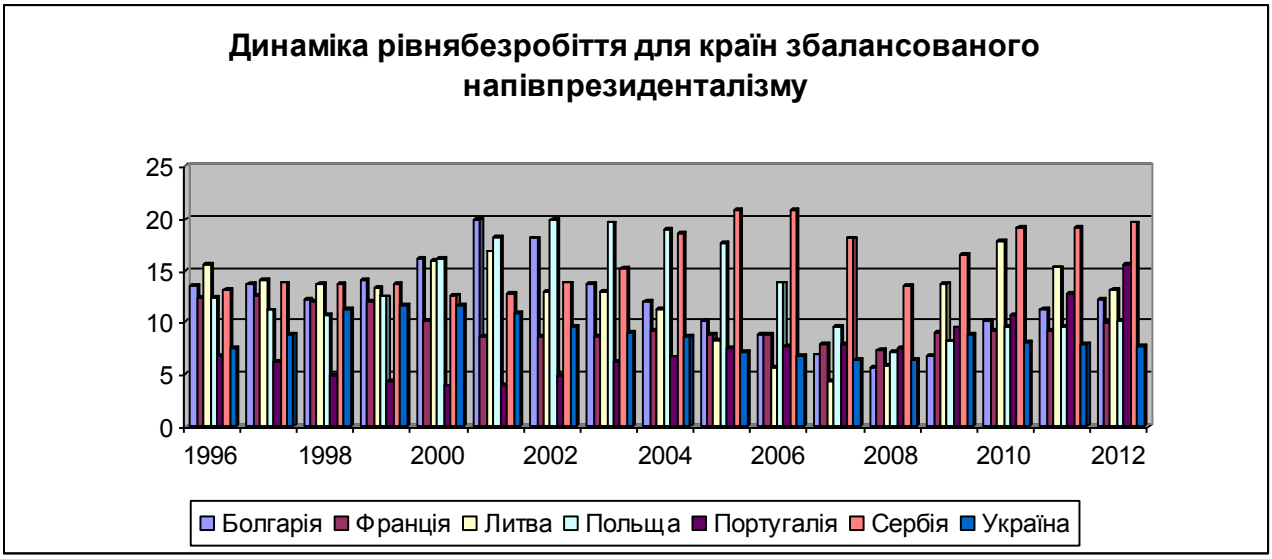

Рис. 4.18 Динаміка рівня безробіття для країн збалансованого напівпрезиденталізму

Одним із останніх показників, який ми обрали для аналізу – рівень мовної, етнічної та релігійної фрагментації.

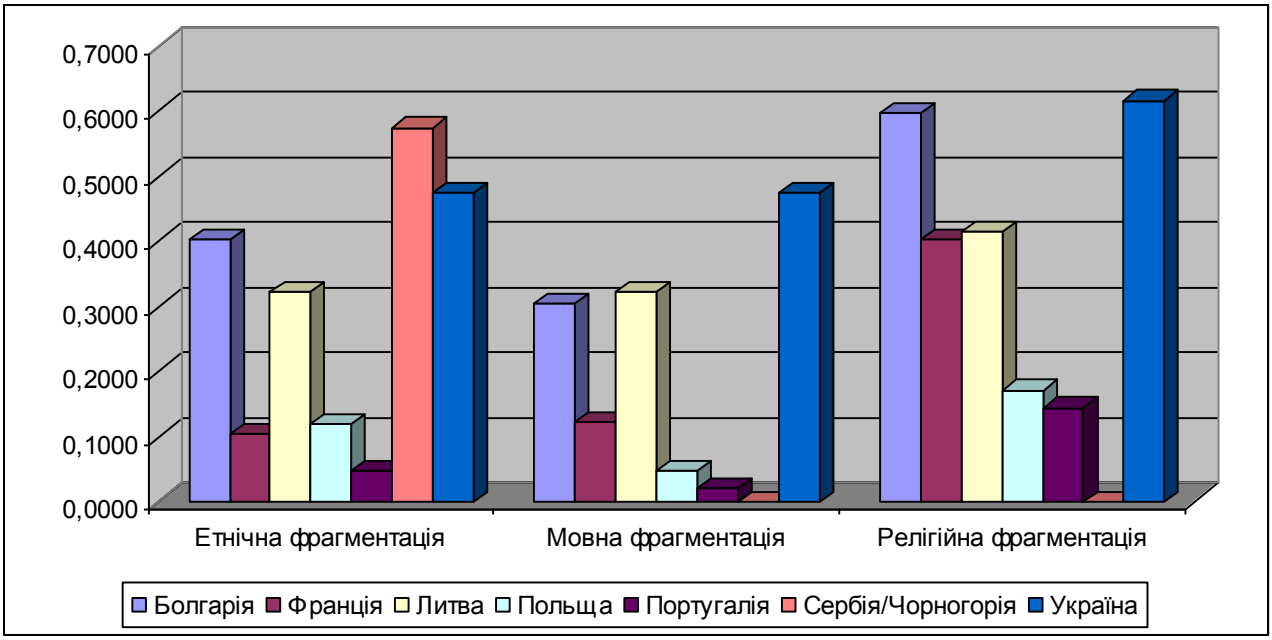

Рис. 4.19 Рівень мовної, етнічної та релігійної фрагментації у країнах збалансованого напівпрезиденталізму

У контексті цих основ для соціоподілів робимо висновки, що країни з вищим рівнем гомогенності ліпше «справляються» з негативними тенденціями в інших сферах соціально-економічного сектору порівняно з країнами, які характеризуються яскравіше вираженою диференціацією суспільства на згаданому ґрунті. Контрастними прикладами цієї групи можуть бути Україна та Сербія, з одного боку (де при негативних процесах у деяких розглянутих сферах країни «втримують» падіння рівня політичної стабільності), і Франція (у якій простежувався тільки прогрес всіх показників, за винятком рівня безробіття, але країна має високий рівень фрагментації суспільства, на вищезазначеному ґрунті для соціоподілів).

Коефіцієнт нерівномірності розподілу доходів у суспільстві (індекс Джинні) останній індикатор, яким ми завершимо аналіз впливу соціально-економічних чинників на політичну стабільність.

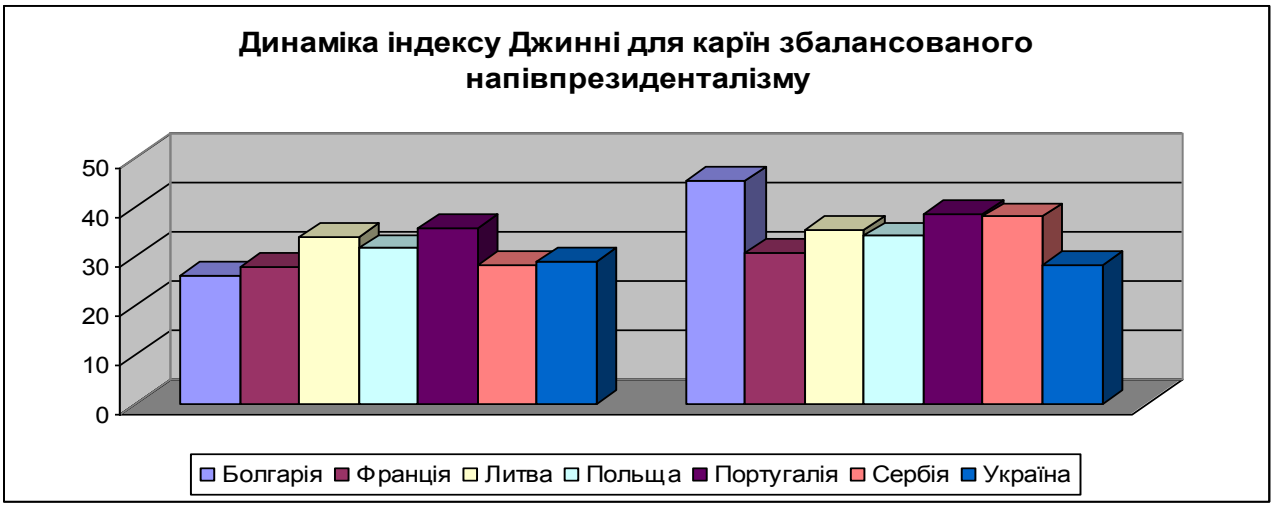

Рис. 4.20 Динаміка індексу Джинні для країн збалансованого напівпрезиденталізму

Як і в ситуації із попередньою групою держав, ми маємо часткові (у часовому зрізі) дані стосовно динаміки цього індикатора. Зрештою, оперуючи обмеженими даними, можна дійти до вирішення питання взаємодії між нерівномірністю розподілу доходів і рівнем політичної стабільності. Для Болгарії працює залежність між даними параметрами (індекс Джинні на 2001 р. – 26, на 2007 він становив 45,3), оскільки ми спостерігаємо збільшення кількості бідного населення, та поступове

падіння рівня політичної стабільності. Така ситуація у Франції (27,9 – 1996 р., 30,6 – показник 2011 р.), за незначного падіння динаміки значення нерівномірності доходів у суспільстві паралельно спостерігається і незначне зниження рівня політичної стабільності. На противагу країнам, які ми розглянули, не працює така залежність у Литві (на 1999 р. значення показника становило – 34, на 2009 р. – 35,5), оскільки за незначного зниження значення індексу Джинні динаміка значень рівня політичної стабільності прогресувала (від середнього значення 57,5 до 1999 р., до 71,3 у період 2000-2009 рр.). Варто зазначити про чіткий поступ цієї країни у раніше згаданих сферах соціально-економічного сектору. Португалія демонструє значну залежність за всіма параметрами, в контексті зниження показників у всіх сферах соціально-економічного життя країни, які чітко відображаються на поступовому зниженні рівня політичної стабільності (35,6 – 1995 р., 38,5 – значення індексу Джинні на 2007 р.). У Польщі значення нерівномірності розподілу доходів теж поступово знижуються (31,6 – значення 1998 р., 34,1 – показник станом на 2009 р.), але зміни незначні коливання обох показників відбуваються в межах значень вище середнього. Дещо інші тенденції має Сербія, за значного збільшення розриву між бідними та багатими у країні (28,2 – значення індексу Джинні у 2008 р., 38 - показник у 2013 р.) спостерігається поступове поліпшення динаміки рівня політичної стабільності. Правдоподібно допустити, що ці тенденції зумовлені позитивною динамікою рівня корупції, легітимності влади та збільшенням ВВП на душу населення. Щодо України, то на противагу іншим країнам цієї групи відбуваються позитивні зміни у сфері розподілу доходів серед населення (29 – показник 1998 р. і 28,2 – значення показника станом на 2009 р.), що, відобразилося на поступі значень політичної стабільності.

До останньої групи країн парламентиризованого напівпрезиденталізму, в яких ми аналізуватимемо взаємозв’язок між політичною стабільністю та іншими соціально-економічними чинниками, входять Австрія, Ірландія, Ісландія, Македонія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Хорватія та Чорногорія.

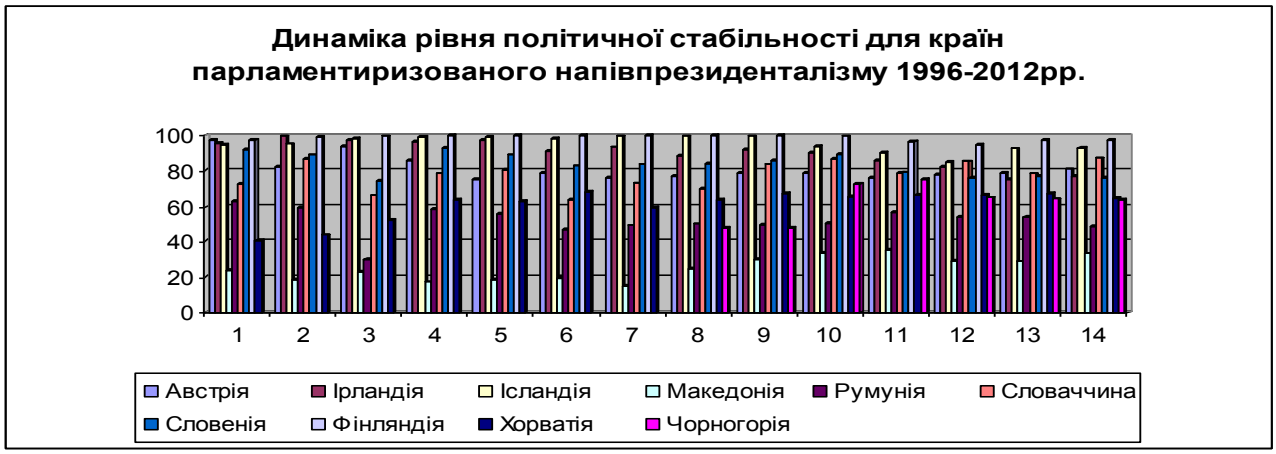

Рис. 4.21 Динаміка рівня політичної стабільності для країн парламентиризованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Австрія, Ірландія, Ісландія та Фінляндія формують групу з високими показниками рівня легітимності та рівня політичної стабільності. У цих країнах відбуваються незначні коливання значень обох параметрів у межах значень високих показників, за винятком Ірландії, де простежується зниження рівня політичної стабільності.

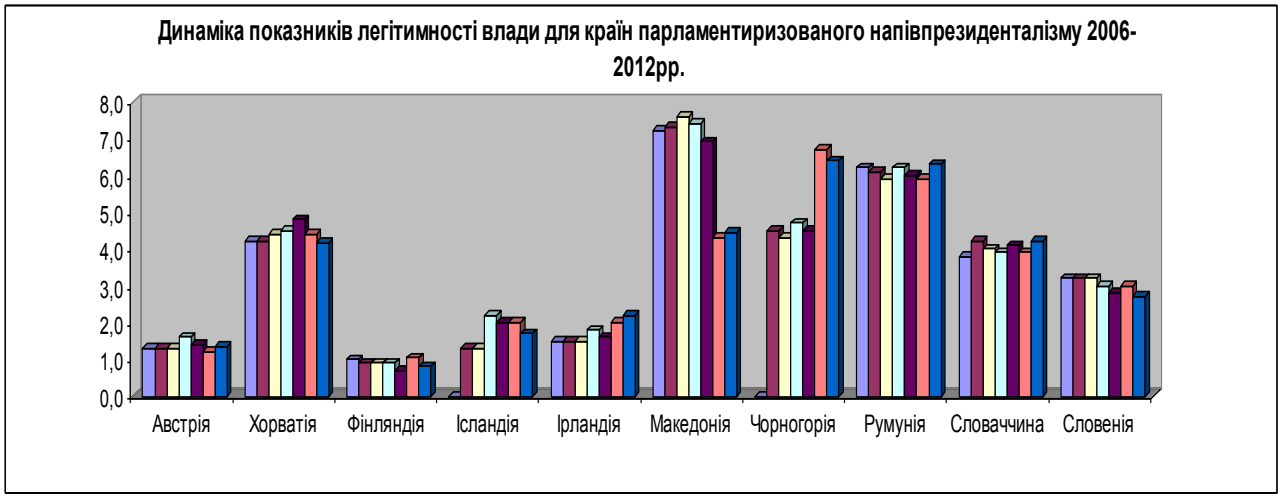

Рис. 4.22 Динаміка показників легітимності влади для країн парламентиризованого напівпрезиденталізму 2006-2012рр.

Кореляція між рівнем легітимності та політичної стабільності є і в Хорватії, Словаччині та Словенії, де коливання значень показників відбуваються в межах рівня вище середнього. Схожа ситуація в Румунії, де коливання значень обох аналізованих параметрів, відбувається в межах рівня нижче середнього. Дещо

протилежні тенденції простежуються порівнюючи Чорногорію та Македонію, де в Чорногорії при суттєвому погіршенні рівня легітимності не відбувається аналогічної регресії в показниках рівня стабільності (падіння легітимності становило з 2010 на 2011 – 2,2 пункти, або майже 50%, а рівень стабільності в той же рік знизився лише на 0,1, на наступний рік оцінка залишилась незмінною), а в Македонії за відчутного прогресу (+2,6 пункти) рівня легітимності це майже ніяк не відобразилося на рівні політичної стабільності.

Аналогічно до попередніх груп країн ми намагатимемось виявити кореляцію між рівнями ВВП на душу населення, темпом росту ВВП і політичної стабільності. Австрія, Фінляндія та Ісландія демонструють стовідсоткову залежність лише в системі значень дуже високих показників, але не в коливаннях динаміки цих трьох параметрів (за винятком лише періоду з 2009 р., а для Ісландії з 2008 р., коли відбулося незначне зниження всіх трьох параметрів до 2012 р., після падіння простежується позитивна динаміка для всіх параметрів). В Ірландії також корелюються індикатори з політичною стабільністю в системі значень, а не коливань (за винятком періоду з 2008 р. коли відбувається паралельне зниження показників всіх трьох параметрів).

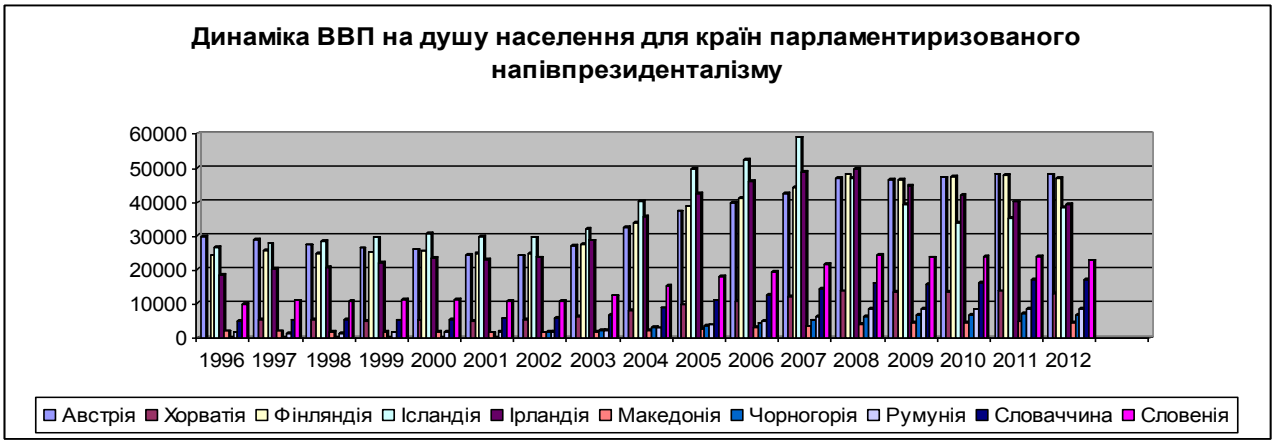

Рис. 4.23 Динаміка ВВП на душу населення для країн парламентиризованого напівпрезиденталізму

Подібна ситуація в Словаччині та Словенії, хоча обидві країни переживали зниження рівня політичної стабільності за позитивних економічних показників (Словенія з 1998 до 2000 рр., де падіння становило 15 пунктів; Словаччина з 1998 до 2000 рр. і з 2003 на 2004 рр., коли рівень політичної стабільності знизився на 21 і

16 пунктів, відповідно). В обох країнах, аналогічно як і у вищеописаних в 2009 р. відбувся спад економічних показників і політичної стабільності. У Хорватії навпаки, простежується позитивна динаміка всіх показників протягом всього періоду, за винятком часового проміжку з 2009 до 2012 рр., де за від'ємних показників росту і незначному падінні ВВП на душу населення рівень стабільності майже не змінився. Македонія показує хороший рівень кореляції між темпами росту ВВП і його розміром на душу населення з рівнем політичної стабільності і по всьому часовому проміжку показники коливаються в межах низького та нижче середнього. Показники Чорногорії також корелюються в системі значень вище і нижче середнього, але за допомогою економічних індикаторів немає змоги пояснити різкий перепад рівня політичної стабільності з 2007 на 2008 рр. (+24). Дещо завищені оцінки стосовно рівня ВВП на душу населення і його динаміки отримала Румунія до 2005 р.. У цей період відбуваються і, варті уваги, перепади з рівнем політичної стабільності з 1998 до 2000 рр. (-29) та з 2000 до 2002 рр. (+29). Варто зазначити, що в дані періоди відбувалися відчутні негативні та позитивні тенденції у темпах росту ВВП відповідно до окреслених періодів.

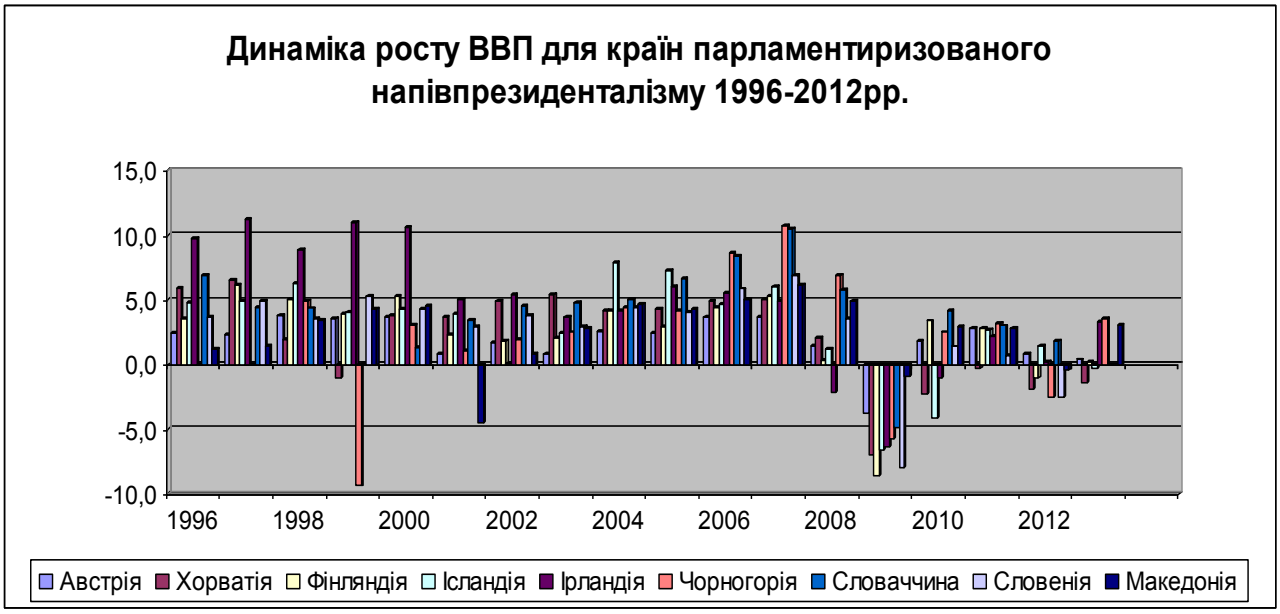

Рис. 4.24 Динаміка росту ВВП для країн парламентиризованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

Рівень корупції, як і рівень політичної стабільності у Фінляндії, Ірландії та Ісландії, добре корелюється в динаміці показників, але краще в системі групи значень. Стосовно Австрії, то зауважимо, що відбувається поступове зниження рівня політичної стабільності, але залежність до рівня корупції виявити складно, оскільки виявлено мінімальні коливання в межах низького.

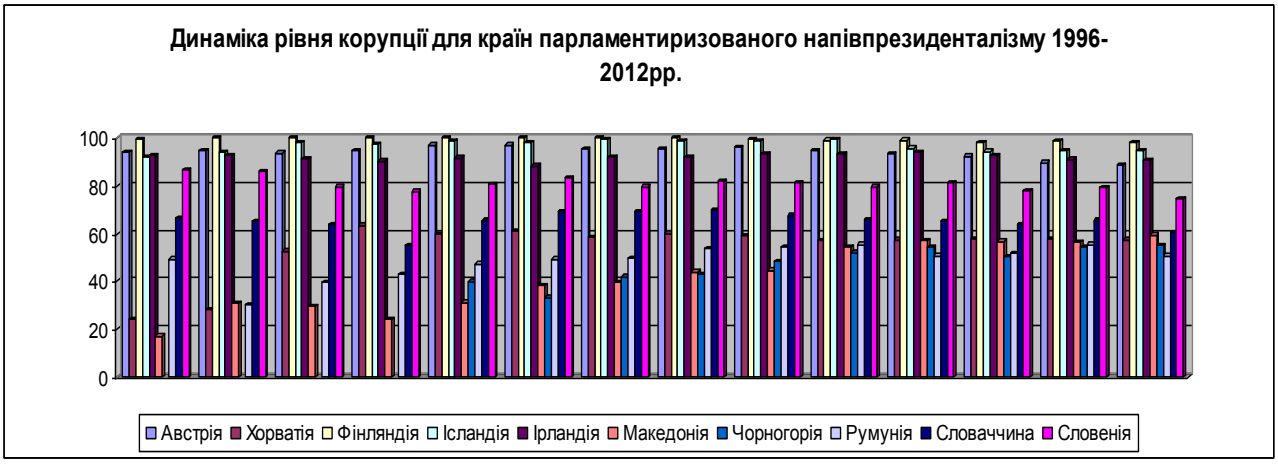

Рис. 4.25 Динаміка рівня корупції для країн парламентиризованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

У Хорватії чіткіше проявляється залежність між політичною стабільністю та рівнем корупції (відбуваються позитивні зміни в динаміці обох параметрів до 2002 р., і в подальшому значення мали мінімальні коливання). Такі ж тенденції у Македонії та Чорногорії, де в Македонії поступ відбувається від показників низького рівня стабільності і високого рівня корупції до нижче і вище середнього відповідно, а в другій від показників вище середнього рівня корупції і нижче середнього рівня стабільності, до нижче середнього і вище середнього, відповідно (хоча, як і з попередніми критеріями немає можливості пояснити стрибок в рівні політичної стабільності в оцінці 2008 р., де різниця становила 24 пункти). Такі ж тенденції в динаміці у Румунія, Словаччині та Словенії (хоча в Словенії випадають періоди 1998-2000 рр. та 2000-2002 рр., коли в першому при малозначному підвищенні +6 рівня корупції рівень політичної стабільності знизився на 15 пунктів, а в другому при підвищенні рівня корупції +2 відбулося підвищення рівня

стабільності на 19 пунктів). Цікаві тенденції простежуються, коли порівнюємо рівень безробіття з рівнем політичної стабільності.

Рис. 4.26 Динаміка рівня безробіття для країн парламентиризованого напівпрезиденталізму 1996-2012рр.

В Австрії низький рівень безробіття добре корелюється з високим рівнем політичної стабільності, хоча динаміка політичної стабільності розвивається по низхідній. Інша ситуація у Фінляндії, де високий рівень безробіття співіснує з високим рівнем політичної стабільності, хоча зі зниженням рівня безробіття рівень політичної стабільності несуттєво зростає. Показники обраних параметрів добре корелюються в Ісландії та Ірландії, в обох країнах із зростанням рівня безробіття погіршується ситуація у сфері політичної стабільності (варто зазначити, що в Ірландії за високого рівня безробіття показники рівня політичної стабільності були високими в період 1996-1998 рр.).

У Македонії високий рівень безробіття сильно впливає на рівень політичної стабільності. При всіх позитивних тенденціях у розглянутих сферах не відбувається сумірних позитивних тенденцій у сфері політичної стабільності (зауважимо, що рівень безробіття з 1996 р. не перетинав позначки нижче 30%). Якщо згадати Чорногорію, то там за високого рівня безробіття відбувається ріст рівня стабільності, пояснити цю тенденцію важко. У Словаччині, Словенії та Румунії, рівень безробіття і його динаміка відповідає рівню політичної стабільності.

Неоднозначні результати ми бачимо, коли аналізуємо рівні етнічної, мовної та релігійної фрагментації. Поверхнево розглядаючи проблеми, ми виявили, що країни з високим рівнем диференціації суспільства мають високі рівні політичної

стабільності, і навпаки, в країнах з низьким рівнем гетерогенності, показники рівня політичної стабільності перебувають на середньому та нижче середнього рівнях. У першій групі країн також наявні дуже високі оцінки інших соціально-економічних чинників, а в країнах з високою гомогенністю порівняно невисокі соціально-економічні показники, немає різких перепадів рівня політичної стабільності навіть, коли країна «переживає» невдачі в інших сферах життя суспільства.

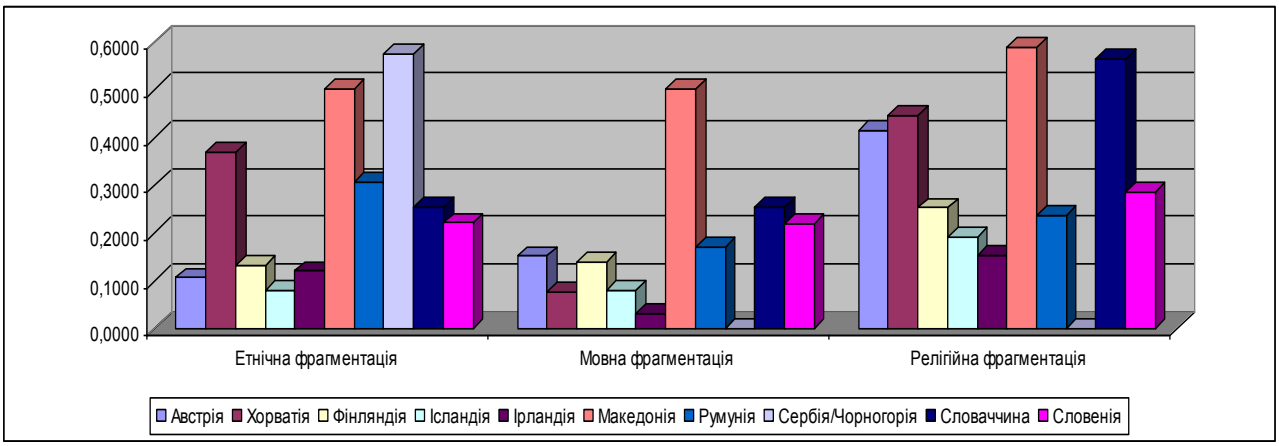

Рис. 4.27 Рівень мовної, етнічної та релігійної фрагментації у країнах парламентиризованого напівпрезиденталізму

Цікаві результати отримуємо, коли зіставляємо показники нерівномірності розподілу доходів серед населення з динамікою показників політичної стабільності.

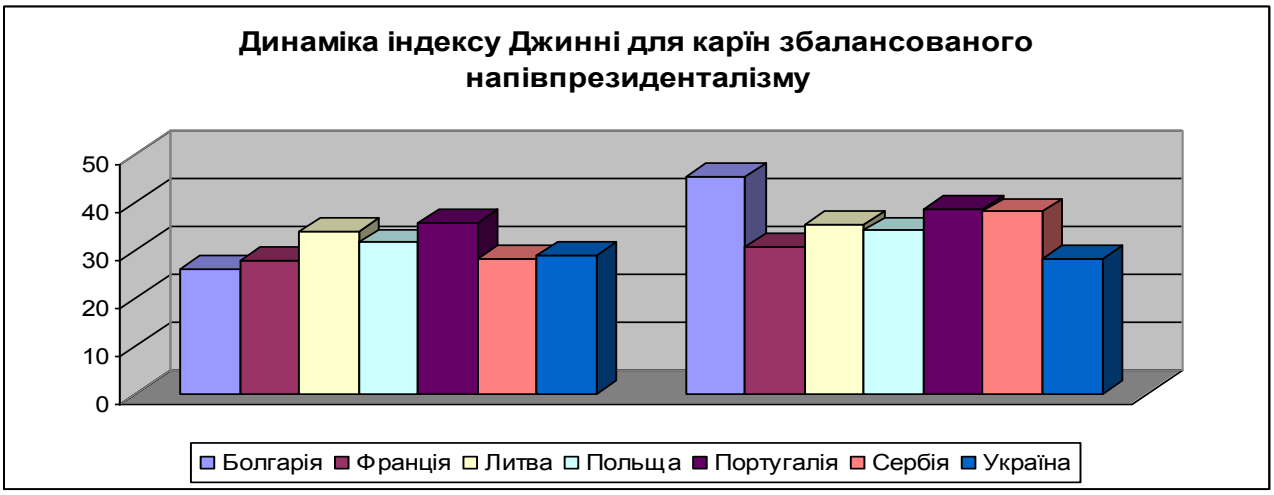

Рис. 4.28 Динаміка індексу Джинні для карїн збалансованого напівпрезиденталізму

В Австрії (1995р. - 31, 26,3 – 2007р.) та Македонії (43,2 – 2009р., 39,2 – 2011р.) за підвищення показників рівномірності розподілу доходів у суспільстві, показник рівня політичної стабільності падає. В Ісландії (25 – 2005р., 28 – 2006р.) та Румунії (24,2 -2010р., 27,4 – 2011р.) збільшення значення індексу Джинні ніяк не відобразилося на рівні політичної стабільності, в цих роках Ісландія отримала максимальні оцінки рівня політичної стабільності (100), оцінка Румунії склала 54 бали. Натомість в Ірландії (35,9 – 1987р., 33,9 – 2010р.) великий часовий розрив не дає змоги порівняти співвідношення між рівнем політичної стабільності та нерівномірністю розподілу доходів у суспільстві, хоча простежується відповідність щодо рівня політичної стабільності. У Хорватії (29 – 1998р., 32 – 2010р.) немає кореляції динаміки показників, хоча є в системі значень. У Фінляндії (25,6 – 1991р., 26,8 – 2008р.) за мінімальних коливань обох показників, кореляція є через дуже високі кількісні значення по цих параметрах. Оцінювати політичну стабільність Світовий Банк у Чорногорії розпочав з 2006 р., але помітна тенденція до зменшення диференціації розподілу доходів (значення індексу Джинні 30 – 2003р., 24,3 – 2010р.) корелюється з поліпшенням показників політичної стабільності. Складно визначити взаємозв’язок між динамікою обраних параметрів у Словаччині та Словенії, оскільки за мінімальних коливань індексу Джинні (для Словаччини (26,3 – 1996р., 26 – 2005р.), для Словенії (23,8 – 2005р., 23,7 – 2012р.), динаміка інших показників була значно вищою, отож мали більший вплив на оцінку політичної стабільності, але показники рівномірності розподілу доходів і рівня політичної стабільності високі.

Висновки до Розділу 4

Опираючись на теоретичні моделі та емпіричні дані, ми визначили взаємозв’язок між рівнем політичної стабільності, інституційним дизайном різних типів напівпрезидентських систем, динамікою показників соціально-економічної сфери. Під час аналізу отримали такі висновки:

1) немає залежності між типом напівпрезидентської системи та силою повноважень президента і рівнем політичної стабільності. Взаємозв'язок простежується лише, коли ми порівнюємо середньостатистичні показники по групах країн;

2) з такою ж ситуацією ми зіткнулися, коли аналізували залежність рівня політичної стабільності від типу режиму, в рамках якого функціонують обрані напівпрезидентські системи. Отже, визначено, що певний тип режиму не є запорукою політичної стабільності, і невиправдано говорити, що функціонування демократії краще сприяє формуванню та підтримці політичної стабільності;

3) аналізуючи імовірності впливу ситуації когабітації на політичну стабільність, яка характеризується репрезентацією президентом і прем'єр-міністром взаємно опозиційних партій парламенту та неучастю пропрезидентської партії у формуванні уряду, висновки зводяться до того, що когабітація не завжди має негативний вплив на рівень політичної стабільності, оскільки головні актори (президент і прем'єр) не завжди обирали конфлікт/протистояння як стратегію своєї поведінки під час когабітації;

4) значний вплив на політичну стабільність має комплекс соціально-економічних характеристик напівпрезидентських систем, динаміка показників якого виявила, що у взаємодії соціально-економічні параметри здатні як підкреслювати свій вплив на політичну стабільність і компенсувати вплив негативної динаміки одних показників за рахунок інших.

Результати 4 розділу дисертації були апробовані у двох наукових статтях фахових видань України та закордонних наукових журналів й одній конференції:

Панарін А. Індексний аналіз повноважень інституту президентства в Україні / А. Панарін // Rozwój polityczyny państw Europy Środkowej i Wschodniej : praca zbiorowa / pod red. Zbigniewa Białobłockiego i Anatoliya Romanyuka. – Kutno, 2012. – S. 145–154; Панарін А. Вплив інституційних факторів на політичну стабільність у напівпрезидентських системах правління / А. Панарін // Філософсько-політологічні студії. – Львів, 2015. – Вип. 7. – С. 267–277;

Панарін А. Економічні фактори політичної стабільності / А. Панарін // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / відп. за вип. В. Мельник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 157–166.

ВИСНОВКИ

За результатами здійсненого аналізу зроблено такі висновки:

1. Визначено, що поняття «стабільність» відрізняється від категорій «незмінність» і «стійкість». «Незмінність» характеризує окремі специфічні процеси, які відбуваються в різних сферах суспільного життя (це процес, за якого в межах певних часових і просторових «інтервалів» стан об'єктів за основними ознаками і критеріями є величиною постійною), «стійкість» визначає процеси з погляду їхньої здатності утримувати зміни/коливання в заданих межах і відповідних параметрах, які свідчать про здатність системи відновлювати порушену рівновагу, а «стабільність» є складнішою категорією, яка охоплює комплексну оцінку характеру взаємодії і рівень можливих наслідків, усіх складових, взаємозалежних і взаємовпливаючих елементів у певній системі політичних координат. В оцінці стабільності політичної структури важливо зіставити її функціонування з реальними можливостями, що формують регулювальний і саморегулювальний потенціал державних інститутів. Вужчими є поняття «політична стабільність» і «політична стійкість», оскільки стабільність співвідносять із ситуативними й оперативними параметрами політичної динаміки, а стійкість – зі стратегічними, історичними вимірами.

2. Незважаючи на досить часте вживання понять «стабільність» і «політична стабільність», у наукових працях однозначного їх тлумачення поки немає. В одному із загальних визначень політичну стабільність трактують як стан політичної системи суспільства, де наявна сукупність зв'язків між різними політичними суб'єктами, для яких характерна стійкість і цілісність, здатність до ефективної і конструктивної співпраці. Щоправда, в запропонованому трактуванні політичної стабільності не враховано властивої їй динамічності, немає посилання на умови і чинники, об'єктивні і суб'єктивні, які також впливають на неї. Щодо ширшого погляду на проблему політичної стабільності, то єдності тут не простежується, це поняття трактують по-

різному: як здатність політичного організму до самозбереження в умовах, які загрожують його існуванню; як незмінні відносини між структурою системи та процесами, які відбуваються всередині неї, і між нею та оточенням; як проведення владою позитивних для суспільства реформ і перетворень; як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у держави можливостей, які допоможуть у кризовій ситуації успішно вирішувати будь-які проблемні питання, що постійно виникають; як стабільність змін; як забезпечення стійкого, законного політичного порядку; як стійкий стан системи, який дає змогу їй ефективно функціонувати і розвиватись в умовах зовнішніх і внутрішніх змін, зберігаючи свою структуру; як регулярність потоку політичних взаємодій; як баланс інтересів соціальних груп, «гру з ненульовою сумою»; як стан, за якого певний політичний суб'єкт існує тоді, коли має здатність запобігати випадкам, які можуть спричинити вимушене невиживання, тобто вимушену зміну одного чи більше критеріїв ідентичності об'єкта; як функціонування однієї владної групи в управлінні державою впродовж деякого часу, яка може вдало адаптуватися до умов існування, а також може давати адекватні відповіді викликам відповідно до реалій державного і громадянського життя, може проводити курс ефективних політичних реформ; як згода між основними політичними силами. Окрім того, Дж.Роулс запропонував «політичну» концепцію правосуддя як засіб ефективної адресації до проблеми політичної стабільності в сучасних плюралістичних суспільствах.

На основі розмаїття трактувань політичної стабільності скомпоновано найпоширеніші. У вузьке (інституційне) розуміння обґрунтовано введено державні інститути, а стабільність інтерпретовано як відсутність конфлікту між вищими органами державної влади. Водночас відсутність збройних конфліктів/воєн і становить мінімальне розуміння політичної стабільності, а розвинена економічна й соціальна база формують широке розуміння політичної стабільності.

3. Враховуючи мінімальне і широке розуміння політичної стабільності, у дослідженні використано дві методики оцінювання політичної стабільності: «політична стабільність і відсутність насилля» від WGI та «індекс недієздатності держав» від «The Fund for Peace».

4. Опираючись на погляди науковців і розглянуті методики оцінки політичної стабільності, відзначено, що соціально-економічні індикатори посідають важливе місце в системі оцінювання політичної стабільності. На підставі раніше здійснених досліджень і даних міжнародних організацій окреслено залежність рівня політичної стабільності від рівнів легітимності влади, безробіття, корупції, етномовної диференціації суспільства, а також рівня ВВП і темпів росту.

5. Визначено відмінності між формою правління та системою правління, оскільки коректніше, з погляду наукової термінології, говорити про президентську, напівпрезидентську, парламентську системи правління, відрізняючи їх від форм правління. У цьому випадку цілком прийнятним є традиційне тлумачення поняття «форма правління». Форму правління визначено як виборне чи спадкове джерело формування вищої державної влади, а систему правління – як тип співвідношення повноважень і взаємовідносин між вищими органами влади. До того ж політичний зміст терміна «система правління» означає певний тип співвідношення прерогатив між виконавчими і законодавчими органами державної влади.

6. У дослідженні напівпрезидентської системи правління відштовхувалися від визначення напівпрезидентської системи правління, яке запропонував М. Дюверже: це система правління, яка має такі атрибути: а) президента обирають шляхом всенародного волевиявлення; б) він має досить значні повноваження; в) на противагу йому також є прем’єр-міністр і міністри, наділені виконавчими й адміністративними повноваженнями, які можуть виконувати свої обов’язки, якщо парламент не буде в опозиції до них. Однак така дефініція викликала полеміку серед політологів, дискусійним виявилося питання, що ж вважати «значними повноваженнями». Відтак постала проблема

вибірки, тому, зазначено, доцільніше використовувати дефініцію, автором якої є Р.Елджі. Він визначав систему як напівпрезидентську, якщо вона має президента, обраного на загальних виборах на фіксований термін, і прем'єр-міністра, який є відповідальним перед законодавчим органом. Таке визначення дало змогу узгодити кількість напівпрезидентських систем.

Не склалося серед науковців однозначної думки і щодо питання, чи треба вважати напівпрезидентську систему окремою системою правління. Багато авторів вважає, що така форма правління поєднує частково президентську і парламентську системи. У роботі зроблено висновок, що не можна вважати напівпрезиденталізм змішаною системою правління лише тому, що в його характеристиках є риси, які спостерігаємо у двох інших системах. Напівпрезиденталізм – це особлива й окрема система правління, яка має власну природу та специфічні інституційні риси. Така система не може бути створена тільки шляхом посилення деяких рис парламентських систем (наприклад, введенням прямих виборів президента) або шляхом ослаблення яких-небудь рис президентських систем (наприклад, шляхом передачі виконавчої влади двом різним інститутам). Просто так президентські системи не можуть, так би мовити, «перетекти» в напівпрезидентські, а парламентські системи – «стрибнути» в напівпрезидентські.

7. Досить важливою для розуміння є класифікація напівпрезидентських систем, оскільки вона має не лише пізнавальне і теоретичне значення, а й практичну значущість. Виділяючи різні види напівпрезидентської форми правління, акцентовано увагу на тому, як функціонує і до яких наслідків веде той або інший різновид. Наприклад, з'ясовується питання про те, які типи напівпрезидентської системи можуть зумовити серйозні інституційні конфлікти і загрожують стабільності системи. Прогнозування можливих наслідків певного різновиду напівпрезидентської системи може допомогти уникнути помилок у політичній і конституційній інженерії.

8. Серед дослідників немає однозначного ставлення до потенціалу формування політичної стабільності напівпрезидентськими системами,

оскільки дослідники зосереджують увагу на різних інституційних характеристиках напівпрезидентських систем. Наприклад, деякі зазначають, що народні вибори президента, які є досить сильною основою політичної легітимності влади, часто стають прецедентом для президентського втручання у сферу діяльності виконавчої влади. Це виявляється в тому, що президенти часто намагаються інтерпретувати відносини з кабінетом як відносини між керівником і агентом, оскільки мають вирішальне слово в процесі формування кабінету і контролюють призначення прем'єр-міністра. Інші вважають, що народні вибори президента у стратегічній перспективі несуть загрозу нестабільності, адже криза парламентської системи – це криза уряду, натомість криза напівпрезидентської – це криза всієї системи. Водночас зазначено, що можливість когабітації або розподілу влади між протилежними політичними силами в країнах, де є інтенсивний політичний конфлікт, має позитивний вплив, оскільки кожна політична сила контролює частину інститутів в межах системи, є більше можливостей для того, щоб кожна політична сила підтримувала систему загалом, ніж у президентській системі, де переможець виборів отримує все. Крім того, народні вибори президента на фіксований термін надають системі стабільності і легітимності, навіть якщо парламент є фрагментованим і поляризованим, а уряд – нестабільним.

Значний вплив на політичну стабільність має тип парламентської більшості та, відповідно, тип уряду. Внаслідок цього розмежовують три сценарії напівпрезидентських систем: правління консолідованої уніфікованої більшості (коли партійна належність президента, уряду й абсолютної більшості парламенту збігаються), правління розділеної більшості (коли президентові протистоїть уряд, який належить до іншої партії і його підтримує абсолютна більшість парламенту), правління розділеної меншості (коли президент формує уряд, який не має підтримки абсолютної більшості парламенту). Найбільший потенціал політичної стабільності закладено у сценарій уніфікованої більшості, набагато меншим володіють сценарії розділеної більшості та розділеної меншості. Також вчені наголошують, що значний вплив має тип уряду,

особистісні й ідеологічні відмінності, які поглиблюються конфігурацією партійної системи, інституційними конструкціями й конституційними неточностями.

Окрім зазначених чинників, вчені наголошують на важливості стратегії поведінки у відносинах президент-парламент та президент-уряд-парламент (вчені зазначають, що значний вплив мають повноваження президента щодо уряду і тип напівпрезидентської системи, оскільки ці чинники визначають стимули поведінки президента і прем'єр-міністра).

9. Опираючись на теоретичні моделі й емпіричні дані, визначено взаємозв'язок між рівнем політичної стабільності, інституційним дизайном різних типів напівпрезидентських систем, динамікою показників соціально-економічної сфери. Відтак зроблено такі висновки:

а) у групі президенціалізованих напівпрезидентських країн, які є авторитарними і гібридними режимами, не простежується чіткої прямої залежності рівня політичної стабільності від сили президента. Збалансовані напівпрезидентські системи також не виявляють вираженої залежності показників політичної стабільності від обсягу повноважень президента. Однак середній показник рівня політичної стабільності зріс майже вдвічі порівняно з попередньою групою країн. Така ж ситуація спостерігалася, коли аналізували парламентаризовані напівпрезидентські системи. За відсутності прямої залежності політичної стабільності від збільшення сили парламентської складової в цій групі країн також зауважено кращі показники політичної стабільності порівняно з попередньою групою збалансованого напівпрезиденталізму. Накладаючи результати вибраних методик оцінки сили президента в групі президент-парламентських систем, парламентаризовані системи мають помітно ліпші середні показники порівняно з президенталізованими системами. Щодо парламентсько-президентських систем, то відзначено таку тенденцію: середній показник рівня політичної стабільності у збалансованих системах нижчий, ніж аналогічний показник у парламентаризованих системах. Загальна логіка свідчить, що зі зменшенням

сили президента середній рівень політичної стабільності зростає, а отже, найліпшим вибором для формування і підтримки політичної стабільності мала б стати парламентаризована система, незалежно від того, чи вона парламентсько-президентського чи президент-парламентського формату. Яскраві винятки (Сербія – збалансована, Македонія – парламентаризована, мають співвідносні результати з Грузією та Україною, які президенталізовані; Білорусь – президенталізована, має співвідносні результати з Болгарією – збалансованою, та Румунією і Хорватією, які парламентаризовані; Португалія – збалансована, демонструє співвідносні високі результати із Словаччиною, Словенією та Австрією, які парламентаризовані) засвідчують, що середні показники викривляють реальну картину;

б) як додатковий параметр вибрано тип політичного режиму (який опосередковано, через ефективність урядування, впливає на політичну стабільність), в межах якого працюють вибрані напівпрезидентські системи. Для порівняння вибрано «The Democracy Index», «Freedom in the World» та «Polity IV Individual Country Regime Trends». Чіткіше залежність розкривається, коли увагу звернути на типологію режиму, в межах якого функціонують вибрані напівпрезидентські системи. До першої групи належать країни з авторитарним і гібридним типами режимів, друга складається тільки з так званих недостатніх демократій, за винятком України (гібридний режим), остання група держав формується з недостатніх і повних демократій. Найнижчі середні показники політичної стабільності демонструють гібридні й авторитарні режими. Значно відрізняються характеристики рівня політичної стабільності недостатніх та повних демократій. Аналізуючи динаміку зміни оцінки режиму та показників політичної стабільності за двома іншими методиками, відзначено відсутність залежності між заданими змінними, за винятком Хорватії в період 1996–2004 рр. Середні показники, як і при застосуванні попередньої методики, засвідчують, що «вільні» напівпрезидентські системи краще функціонують в контексті політичної стабільності порівняно з іншими системами, які діють в межах інших типів

режимів. Але це спотворить картину реальної оцінки ситуації: наприклад, авторитарна Білорусь має ліпші показники політичної стабільності порівняно з «вільними» демократичними Сербією та Македонією; або в межах тих же «вільних» демократій існує величезна різниця в показниках рівня політичної стабільності. Отож, у контексті зазначеного, зроблено висновок, що тип режиму не є запорукою політичної стабільності, і невиправдано говорити, що функціонування демократії ліпше сприяє формуванню і підтримці політичної стабільності;

в) аналізуючи ймовірність впливу ситуації когабітації на політичну стабільність, яка характеризується репрезентацією президентом і прем'єр-міністром протилежних партій і неучастю пропрезидентської партії у формуванні уряду, загальні висновки зводяться до того, що когабітаційні ситуації здебільшого характерні для прем'єр-президенталізму, ніж для президент-парламентаризму, оскільки в прем'єр-президентських системах партії спрямовані на президентські перспективи й успіх політичних партій у парламентських виборах залежить частково від календаря виборів, від популярності президента під час виборів; натомість у президентсько-парламентських системах президент має право розпуску уряду, і така ситуація забезпечує главі держави більший вплив на партії, які представлені в законодавчому органі. Це свідчить про те, що когабітація не завжди негативно впливала на рівень політичної стабільності, отже, не можна вважати когабітацію індикатором політичної стабільності. Важливішим чинником, який впливав на політичну стабільність, виявився вибір стратегії поведінки президента та прем'єр-міністра;

г) політична стабільність залежить від соціально-економічних характеристик вибраних напівпрезидентських систем правління. Рівень економічного розвитку й економічної політики, залежно від відповідності або невідповідності характеру соціальної бази, здатен сильно впливати на рівень політичної стабільності. Отож, рівень політичної стабільності залежить від того, як державна влада здатна регулювати економічні відносини співвідносно

із соціальним розвитком. Стан соціально-економічних параметрів характеризує здатність влади до створення, раціонального використання нагромадженого багатства та ресурсів й оптимального поєднання в процесі виробництва; динаміка зміни показників соціально-економічної бази дає змогу оцінити і прогнозувати динаміку зміни рівня політичної стабільності. Динаміка соціально-економічних показників істотно впливає на динаміку політичної стабільності. Крім того, негативний вплив одних параметрів компенсуються позитивними тенденціями інших.

Отож, у широкому й мінімальному розуміннях політичної стабільності найменший рівень політичної стабільності мають президенціалізовані напівпрезидентські системи правління, проте в інституційному контексті вони характеризуються вищим рівнем стабільності порівняно з іншими типами напівпрезидентських систем правління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов А. С. Правовая онтология политики. К построению системы категорий / А. С. Автономов ; Фонд развития парламентаризма в России. – М. : Инфограф, 1999. – 384 с.
2. Алисова Л. Н. Политическая социология / Л. Н. Алисова, З. Т. Голенкова, В. Н. Иванов [и др.]. – М. : Мысль, 2000. – 293 с.
3. Амелин В. Этнополитические конфликты: типы и формы проявления, региональные особенности [Электронный ресурс] / В. Амелин. – Режим доступа : http://credonew.ru/content/view/46/21.
4. Американская социологическая мысль: тексты / сост. Е. И. Кравченко ; под ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.
5. Анохин М. Г. Политическая стабильность: динамика, адаптация / М. Г. Анохин. – М. : Инфомарт, 1996. – 227 с.
6. Аристотель. Сочинения :в 4 т. / Аристотель ; общ. ред. А. И. Доватур ; пер. с древнегр. Н. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова, С. А. Жебелева [и др.] ; АН СССР, Ин-т философии. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – 830 с.
7. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку [Електронний ресурс] / Лешек Бальцерович. – Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/ji-library/balcerowycz/balc-2.htm.
8. Барабашев Г. В. Государственное право буржуазных и развивающихся стран : учеб. / Г. В. Барабашев, А. А. Мишин. – М. : Юрид. лит., 1989. – 384 с.
9. Барсукова С. Ю. Теневой и фиктивный рынки труда в современной России / С. Ю. Барсукова // Pro et Contra. – М., 2000. – Т. 5, № 1. – С. 174–194.
10. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Деніел Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – С. 194–251.
11. Беляева М. Безработные: преодоление социальной дезадаптации / М. Беляева // Человек и труд. – 2007. – № 5. – С. 32–36.

12. Благож Й. Формы правления и права человека в буржуазных государствах : моногр. / Й. Благож ; предисл. В. А. Туманова. – М. : Юрид. лит., 1985. – 219 с.
13. Богданор В. Энциклопедия политических институтов / В. Богданор. – ОУ, 1980. – 561 с.
14. Борисов Н. А. Между современностью и традицией: политические альтернативы постсоветской Центральной Азии / Н. А. Борисов ; Рос. гос. гуманит. ун-т. – М. : Издат. центр РГГУ, 2010. – 369 с.
15. Бро Ф. Политология : пер. с фр. / Ф. Бро. – М. : Луч, 1992. – 86 с.
16. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер ; пер. с нем. – М., 1994. – 704 с.
17. Вознесенська О. Політичний текст і електоральна поведінка населення / О. Вознесенська // Соціальна психологія : укр. наук. журн. – 2004. –№ 5. – С. 79–89.
18. Гайда Ю. Процесс легитимизации политической власти / Ю. Гайда ; под ред. В. П. Макаренко // Элементы теории политики : сб. статей : пер. с пол. – Ростов-на/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1991. – С. 408.
19. Гайдар Е. Т. Гибель империи. Уроки для современной России / Е. Т. Гайдар. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2006. – 440 с.
20. Галкин А. А. Стабильность и изменения сквозь призму культуры мира / А. А. Галкин // Полис. – 1998. – № 5. – С. 114–122.
21. Галкин А. А. Общественная стабильность: некоторые теоретические подходы / А. А. Галкин // Мировая экономика и международные отношения. – 1990. – № 9. – С. 55–67.
22. Галкин А. А Буржуазное общество в поисках стабильности / А. А. Галкин, А. М. Салмин, С. В. Михайлов ; ред. А. А. Галкин ; АН СССР, Ин-т междунар. раб. движения. – М. : Наука, 1991. – 268 с.
23. Глухова А. В. Политическая конфликтология перед вызовами глобализации / А. В. Глухова // Социологические исследования. – 2005. – № 8. – С. 100–106.

24. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика: теорет.-методол. анализ / А. В. Глухова. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 280 с.
25. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
26. Дегтярев А. А. Основы политической теории / А. А. Дегтярев. – М. : Высш. шк., 1998. – 239 с.
27. Демидов А. И. Основы политологии / А. И. Демидов, А. А. Федосеев. – М. : Высш. шк., 1995. – 271 с.
28. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия / М. Доган // Социс. – 1994. – № 6. – С. 147–155.
29. Додд Л. Конгресс, Президент и американский опыт: перспективы развития. Разделенная демократия. Сотрудничество и конфликт между Президентом и Конгрессом / Л. Додд. – М., 1994. – 416 с.
30. Дойч М. Разрешение конфликта (Конструктивные и деструктивные процессы) / М. Дойч // Социально-политический журнал. – 1997. – № 1. – С. 202–212.
31. Драхокупил Я. Постпереходные варианты политического и экономического развития стран Восточной Европы и бывшего Советского Союза / Я. Драхокупил // Мир России. – 2009. – № 3. – С. 39–60.
32. Дробижева Л. М. Демократизация и образы национализма в Российской Федерации 90-х годов / Г. Солдатова, Л. Дробижева, А. Аклаев и др. – М. : Мысль, 1996. – 382 с.
33. Дружинин В. В. Введение в теорию конфликта / В. В. Дружинин, Д. С.Конторов, М. Д. Конторов. – М. : Радио и связь, 1989. – 286 с.
34. Дуглас М. Джонсон. О программе разрешения межнациональных конфликтов / М. Джонсон Дуглас // Кентавр. – 1992. – Март-апрель. – С. 83.
35. Завершинский К. Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие концепта / К. Ф. Завершинский // Полис. – 2001. – № 2. – С. 113–131.

36. Зазнаев О. И. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О. И. Зазнаев // Полис. Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 146–164.

37. Зазнаев О. И. Полупрезидентская система как форма государственного управления / О. И. Зазнаев // Научный Татарстан. – 2008. – № 3. – с. 117–121.

38. Зазнаев О. И. Дихотомия versus трихотомия: проблема типологии систем правления в политологии / О. И. Зазнаев // Проблемы политической науки / науч. ред. М. Х. Фарукшин. – Казань : Центр инновац. технологий, 2005. – С. 44–55.

39. Зазнаев О.И. Франция как модель полупрезидентской республики/ О. И. Зазнаев // Ученые записки Казанского государственного университета. – Том 145. Политические науки и международные отношения. – Казань: Казанский гос. ун-т им. В.И.Ульянова-Ленина, 2004. – С. 15-33.

40. Зеленько Г.И. «Институциональные ловушки» в политической практике постсоветских государств (на примере Украины) // Шестой Всероссийский конгресс политологов «Россия в глобальном мире: Институты и стратегии политического взаимодействия». Материалы. Москва, 22-24 ноября 2012 г. – М.: РАПН, 2012. – С. 191-192.

41. Зеленько Г.І. Інституційні параметри і практика формування правлячих коаліцій в Україні // Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи / За загальною редакцією д.і.н., проф. Кудряченка А. І. // "Інститут всесвітньої історії НАН України" - К.: Фоліант, 2012 - С. 137-152.

42. Зеленков М. Ю. Политология для юристов / М. Ю. Зеленков. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2003. – 563 с.

43. Ильин М. В. Ритмы и масштабы перемен. О понятиях «процесс», «изменение» и «развитие» в политологии / М. В. Ильин // Полис. – 1993. – № 2. – С. 58–60.

44.Касти Дж. Большие системы. Связность, сложность и катастрофы / Дж. Касти. – М. : Мир, 1982. – 216 с.

45. Ключкович А.Ю. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» / Ю.Остапець, Є.Гайданка, А.Ключкович, Н.Марадик. – Ужгород: ПП Данило С.І., 2014. – С. 58-67, 78-84, 105-119, 155-195 [256 с].

46. Ключкович А. Реструктуризація партійних систем Чехії та Словаччини в контексті парламентських виборів 2010, 2012 рр. / Анатолій Ключкович // Молодь в євроінтеграційних прагненнях України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 20 лютого 2014 р. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай», 2014. – С.246-253

47.Козер Л. Функції соціального конфлікту: пер. з анг. / Л. Козер. – М. : Идея-Пресс, Будинок інтелектуальної книжки, 2000. – 205 с.

48.Кочубей Л. Напівпрезидентська республіка сучасної Франції: шлях до авторитаризму чи демократії? / Лариса Кочубей // Політичний менеджмент : укр. наук. журн. – 2011. – № 5. – С. 164–173.

49.Краснов Б. И. Конфликты в обществе / Б. И. Краснов // Социально-политический журнал. – 1993. – № 5.

50.Краснов Б. И. Теория власти и властных отношений / Б. И. Краснов // Социально-политический журнал. – 1994. – № 3-6. – С. 76–84.

51.Левада Ю. А. Стабильность в нестабильности / Ю. А. Левада // Общественные науки и современность. – 2003. – № 5. – С. 5–11.

52.Липсет С. М. Размышления о легитимности [Электронный ресурс] / С. М. Липсет // Апология. – 2005. – № 5. – Режим доступа : http://www.journal-pologia.ru/rnews.html?id=331&id_issue=81.

53.Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С 40–149.

54. Литвин В. Подвійна виконавча влада: теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 3. – С. 25–33.
55. Лиханова И. В. Дестабилизирующие факторы политического процесса и национальная безопасность: современный теоретический дискурс / И. В. Лиханова // Вестник Московского университета. Сер. 12 : Политические науки. – 2004. – № 3. – С.59-67.
56. Макарычев А. С. Стабильность и нестабильность при демократии: методологические подходы и оценки / А. С. Макарычев // Полис. – 1998. – № 1. – С. 149–157.
57. Маллаева М. И. Безработица: особенности, последствия, меры по преодолению / М. И. Маллаева // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 6–10.
58. Маркс К. Капитал / К. Маркс. – М. : Изд-во полит. лит., 1967. – Т. 1. – 908 с.
59. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1958. – Т. 12. – 873 с.
60. Махов Д. В. Молодежная безработица и ее социальные последствия / Д. В. Махов. – СПб., 2006. – 268 с.
61. Мукомель В. Союз распался – межнациональные конфликты остались / В. Мукомель, Э. Паин, А. Попов // Независимая газета. – 1992. – 10 янв.
62. Напівпрезидентський режим: можливості конституційної демократизації / укл. С. Балан, С. Конончук. – К. : Лікей, 2012. – 40 с.
63. Насилието в модерната епоха / В. Проданов. – Софія : Захарій Стоянов, 2003.
64. Общая и прикладная политология : учеб. пособие / под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М. : МГСУ ; Союз, 1997. – 522 с.
65. Овчинников В. С. Политические конфликты и кризисные ситуации / В. С. Овчинников // Социал-политичесткие науки. – 1990. – № 10. – С. 58.

66. Паречина С. Г. Институт президентства: история и современность / С. Г. Паречина ; под общ. ред. Е. В. Матусевича. – Мн. : ИСПИ, 2003. – 163 с.
67. Пастухов В. Парадоксальные заметки о современном политическом режиме / В. Пастухов // Pro et Contra. – 1996. – Т. 1, № 1. – С. 6-21.
68. Подколзина И. А. Проблемы дефиниции и оценки политического риска / И. А. Подколзина // Вестник Московского университета. Сер. 12 : Политические науки. – 1996. – № 5. – С. 19–33.
69. Поздняков Э. А. Системный подход и международные отношения / Э. А. Поздняков. – М., 1976. – 159 с.
70. Политический словарь / под ред. В. Халипова. – М., 1995. – 192 с.
71. Политология: энциклопедический словарь / сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
72. Постникова Л. Политическая стабильность / Л. Постникова // Политолог: взгляды на современность. – М., 1996. – Вып. 9.
73. Салмин А. М. Генезис и дисфункции «государства-провидения»: к изучению инерционных состояний политической системы (опыт Франции). Буржуазное общество в поисках стабильности / А. М. Салмин ; отв. ред. А. А. Галкин. – М., 1991.
74. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / Джованні Сарторі ; пер. з 2-го англ. вид. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.
75. Семенов В. С. От конфликта к согласию: пути перехода / В. С. Семенов, И. А. Степанян // Социс. – 1994. – № 12. – С. 21–25.
76. Семигин Г. Ю. Политическая стабильность общества / Г. Ю. Семигин. – М., 1997.
77. Сидорчук И. Теория и практика политической стабильности / И. Сидорчук, А. Чещевик // Беларуская дуска. – 2011. – № 5. – С. 32–37.

78. Скиперских А. В. Легитимация и делигитимация постсоветских политически режимов : моногр. [Электронный ресурс] / А. В. Скиперских. – Режим доступа : http://www.smolsoc.ru/images/referat/a1460.pdf.
79. Соловьев А. И. Политическая стабильность в социокультурном измерении: российские иллюстрации / А. И. Соловьев // Государственное управление. – М., 2003. – № 1. . – С. 1–9.
80. Сонин К. Прислужники империализма [Электронный ресурс] / К. Сонин // Smort money. – 2007. – 23 июня. – № 27 (68). – Режим доступа : http://www.smoney.ru/article.shtml?2007/07/23/3406.
81. Токвиль А. Старый порядок и революция / А. Токвиль. – М., 1997. – 251 с.
82. Томас Шеллинг и применение теории игр в исследовании конфликта и сотрудничества // Теория международных отношений: хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С. 251–254.
83. Фетисов А. С. Политическая власть: проблемы легитимности / А. С. Фетисов // Социально-политический журнал. – 1995. – № 3.
84. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / упор. В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.
85. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
86. Цыганков А. П. Социально-классовые основания стабильности политических режимов / А. П. Цыганков // США – ЭПИ. – 1992. – № 4.
87. Шеллинг Т. Стратегия конфликта. Часть II : Переориентация теории игр. Гл. 4 : К теории взаимозависимого решения // Теория международных отношений: хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С. 255–266.
88. Шугарт М. С. Президентские системы / М. С. Шугарт, Д. М. Кэри // Современная сравнительная политология: [хрестоматия] / Григорий Голосов. – М. : Общественныйнаучный фонд, 1997. – С. 198-246.

89. Этингер Я. Межнациональные конфликты в СНГ и международный опыт / Я. Этингер // Свободная мысль. – 1993. – № 3. – С. 89–90.
90. A Global Model for Forecasting Political Instability / J. A. Goldstone, R. H. Bates, D. L. Epstein et al. // American Journal of Political Science. − 2010. − January. − Vol. 54, № 1.
91. Acemoglu D. Economic Origins of Dictatorship and Democracy / D. Acemoglu and J. Robinson. – N. Y. : Cambridge Univ. Press, 2006. – 416 p.
92. Acemoglu D. Kleptocracy and divide and rule: a theory of personal rule / D. Acemoglu, J. A. Robinson, T. Verdier // Journal of the European Economic Association. – 2004. – Vol. 2 (2-3). – P. 162–192.
93. Ackerman B. The New Separation of Powers / Ackerman Bruce // 113 HARV. L. REV. 633 (2000).
94. Ake C. A Definition of Political Stability / C. Ake // Comparative Politics. – 1975. – Vol. 7, № 2. – P. 272.
95. Alesina A. Fractionalization / A. Alesina, A. Devleeschauwer, W. Easterly… // Journal of Economic. – Growth : Kluwer Academic Publish., 2003. – №8. – P. 155–194.
96. America and Post-Communist Europe. – Baltimore : Johns Hopkins UP.
97. Aran R. Paix et Guerre entre les nations / R. Aran. – P., 1984.
98. Arendt H. On violence. Crisis of the republic / H. Arendt. – N. Y., 1972.
99. Balancing and sharing power in muemilthnic societies. Summary of a Workshop / National Academy Press. – Washington D. C., 1993.
100. Barry B. John Rawls and the Search for Stability / B. Barry // Ethics. – 1995. – № 105. – P. 874–915.
101. Baylis T. Presidents versus Prime Ministers: Shaping the Executive Authority in Eastern Europe / T. Baylis // World Politics. – 1996. – № 48 (3). – P. 297–323.
102. Bealey F. Stability and Crisis: Fears About Threats to Democracy / F. Bealey // European Journal of Political Research. – 1987. – Vol. 15, № 6. – P. 687–715.

103. Bruce M. Russett et al., World Handbook of Political and Social Indicators / Bruce M. Russett/ - New Haven: Yale University Press, 1964.

104. Cerny P. Democratic Socialism and the Tests of Power / Philip Cerny // 6 W. EUR. POL. 188 (1983).

105. Chang C. H. The Competition/Cooperation Relationship in Executive Power Operating of Semi-presidentialism / C. H. Chang // Conference on zhuan bian zhong de xing zheng yu li fa guan xi. Taipei, Taiwan, 13-14 May 2010. – Taipei : Department of Political Science, Soochow Univ., 2010.

106. Cheibub J. A. Are semi-presidential constitutions bad for democratic performance? / J. A. Cheibub, S. Chernykh // Constitutional Political Economy. – 2009. – Vol. 20 (3). – P. 202–229.

107. Chong D. Patterns of Support for Democratic and Capitalist Values in the United States / D. Chong, H. McCloske, J. Zailer // British Journal of Political Science. – 1983. – Vol. 13, part 4.

108. Class, Status and Power: A Reader in Social Stratification / ed. by R. Bendix and S. Lipset. – Glencoc, 1953.

109. Coser L. The Functions of Social Conflict / L. Coser. – N. Y., 1956.

110. Crane Brinton. The Anatomy of Revolution / Crane Brinton. – N. Y., Vintage, 1958. – 264 p.

111. Dahl R. Modern Political Analysis / R. Dahl. – Englewood Cliffs, 1964.

112. Derriennic J.-P. Esquisse de problematique pour une sociologie des relations internationales / J.-P. Derriennic. – Grenoble, 1977.

113. Dowding K. M. The Meaning and Use of «Political Stability» / K. M. Dowding, R. Kimber // European Journal of Political Research. – 1983. – № 11. – P. 238–239.

114. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government / M. Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – P. 165–187.

115. Duverger M. Echec au roi / M. Duverger. – Paris : Albin Michel, 1978.

116. Duverger M. Institutions et Droit Constitutionnel / M. Duverger. – 11th ed. – Paris : Presses Universitaire de France, 1970.

117. Duverger M. La Monarchie republicaine – ou comment les democraties se donnent des rois / M. Duverger. – Paris : Robert Laffont, 1974.

118. Duverger M. Le système politique français / M. Duverger. – Paris : PUF, 1996.

119. Elgie R. Semi-Presidentialism: Sub-Types andDemocraticPerformance / R. Elgie. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2011.

120. Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies / R. Elgie // Taiwan Journal of Democracy. – 2007. –Vol. 3, No. 2.

121. Elgie R. The Politics of Semi-Presidentialism / R. Elgie // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1999. – P. 1–21.

122. Elgie R. What is semi-presidentialism and where is it found? / R. Elgie // Elgie R. Semi-presidentialism Outside Europe / Robert Elgie and Sophia Moestrup. – London : Routledge, 2007. – P. 1–13.

123. Elgie R. Semi-Presidentialism and Comparative Institutional Engineering / Robert Elgie // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1999.

124. Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / R. Elgie. – N. Y. : Oxford Univ. Press, 1999.

125. Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations / R. Elgie // Political Studies Review. – 2004. – № 2 (3). – P. 314–330.

126. Elgie R. The Perils of Semi-Presidentialism. Are They Exaggerated? / R. Elgie // Democratization. – 2008b. – № 15 (1). – P. 49–66.

127. Elgie R. Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008 / R. Elgie // Government and Opposition. – 2010. – № 45 (1). – P. 29–49.

128. Escott Reid. The Future of the World Bank / Escott Reid. – Washington, 1965.

129. Feierabend I. K. Aggressive Behavior in Politics: A cross-national study / I. K. Feierabend, R. L. Feierabend // Journal of Conflict Resolution. – 1966. – № 10. – P. 249–271.

130. Freud S. A General Introduction to Psychoanalysis / S. Freud. – Garden City : Garden City Publish. Co., 1938.

131. Frison-Roche F. «Le modele semi-presidentiel» comme instrument de la transition en Europe Post-communiste. Bulgarie, Lituanie, Macedoine, Pologne, Roumanie et Slovenie / F. Frison-Roche. – Bruylant, Bruxelles, 2005.

132. Frison-Roche F. Semi-presidentialism in a post-communist context / F. Frison-Roche // Semi-Presidentialism Outside Europe: A Comparative Study / ed. by R. Elgie and S. Moestrup. – London, N. Y. : Routledge, 2007.

133. Frye T. A Politics of Institutional Change: Post-Communist Presidencies / T. Frye // Comparative Political Studies. – 1997. – Vol. 30 (5). – P. 523–552.

134. Green L. Support for the System / L. Green // British Journal of Political Science. − 1985. − Vol. 15, part 2.

135. Greenberg S. E. Legitimating the Illegitimate. States, Markets, and Resistance in South Africa / S. E. Greenberg. − Berkeley, Los Angeles, London, 1987.

136. Gurr T. R. The Calculus of Civil Conflict / Ted Robert Gurr // Journal of Social Issues. − 1972. − Winter. − Vol. 28, iss. 1. − P. 27–47.

137. Gurr T. The Conditions of Civil Violence: First Tests of a Causal Model / Ted Gurr, Charles Ruttenberg. – Princeton : Princeton Univ., Center of International Studies, 1967.

138. Haendel D., West Gerald T., Meadow Rober G., Overseas Investment and Political Risk / D. Haendel, Gerald T. West, Rober G. Meadow. − Philadelphia : The Foreign Policy Research Institute, 1975.

139. Hoffer E. The True Believer / Eric Hoffer. – N. Y. : New American Library, 1951.

140. http://ffp.statesindex.org.

141. http://ffp.statesindex.org/rankings-2013-sortable.

142. http://ffp.statesindex.org/rankings-2013-sortable.
143. http://global.fundforpeace.org.
144. http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112.
145. http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home.
146. http://viewswire.eiu.com/index.asp?layout=VWArticleVW3&article_id=874361472&rf=0
147. http://www.eiu.com/public.
148. http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12.
149. http://www.fundforpeace.org.
150. http://globalpolicy.gmu.edu/pitf/
151. http://www.semipresidentialism.com/?p=1053.
152. http://www.systemicpeace.org/polity/polity06.htm.
153. http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm.
154. http;//www. equalitytrust.org.uk.
155. https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-1998#.VQBa1NKsWSo.
156. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2172.html.
157. https://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.VQXetzLtmko.
158. Huber J. D. Cabinet Instability and Delegation in Parliamentary Democracies / J. D. Huber, A. Lupia // American Journal of Political Science. – 2001. – Vol. 45 (1). – P. 18–32.
159. Huntington S. Political Order in Changing Societies / S. Huntington. – New Haven, London, 1968.
160. Hurwitz L. Contemporary Approaches to Political Stability / L. Hurwitz // Comparative Politics. – 1973. – Vol. 5, № 3. – P.458

161. Jasiewicz K. Poland : Walesa‘s Legacy to the Presidency / Krzysztof Jasiewicz // PostcommunistPresidents / Ray Taras. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 130-167.

162. Jaworsky J. Ukraine: Stability and Instability / J. Jaworsky // McNair Paper. – 1995. – August. – Vol. 42. – P. 3–4.

163. Kaplan M. Macropolitics: Selected Essays on the Philosophy and Science of Politics / M. Kaplan. – N. Y., 1969.

164. Kaufmann D. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi // World Bank Policy Research Working Paper. − 2010. − September. − № 5430.

165. Knudsen H. Explaining the National Propensity to Expropriate: An Ecological Approach / Harald Knudsen // Journal of International Business Studies. − 1974. − Spring. − Vol. 5, iss. 1. − P. 35−55.

166. Kolstad I. Political Instability, Indices of [Electronic resource] / I. Kolstad // International Encyclopedia of the Social Sciences. – 2008 – Mode of access : http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3045301969.html.

167. Krouwel A. Measuring Presidentialism of Central and East European Countries / A. Krouwel // Amsterdam: Vrije Universitet. – 2003. - № 2. - P. 16–17.

168. Kuznets S. Qualitative Aspects of the Economic Growth in Nations: VIII. Distribution of Income by Size / Simon Kuznets // Economic Development and Cultural Change. – 1963. – Jan. – № 11. – P. 46–58

169. Laski Harold J. The parliamentary and presidential systems / Harold J. Laski // Public Administration Review. – 1944. – № 4 (4). – P. 347–359.

170. Laver M. Shepsle, Making and breaking governments: cabinets and legislatures in parliamentary democracies / M. Laver, K. A. Shepsle. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1996.

171. Lee K. M. Measuring Presidential Power / Kendall Metcalf Lee // Comparative Political Studies. – 2000. – Vol. 33. – P. 660–685.

172. Leuffen D. Does Cohabitation Matter? French European Policy-Making in the Context of Divided Government / D. Leuffen // West European Politics. – 2009. – Vol. 32 (6). – P. 1140–1160.

173. Lijphart A. Nomination: Trichotomy or Dichotomy? / A. Lijphart // European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31. – P. 493

174. Lijphart A. Presidentialism and Majoritarian Democracy: Theoretical Observations / A. Lijphart // The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspectives / ed. by J. J. Linz and A. Valenzuela. – Baltimore, London : The Johns Hopkins Univ. Press, 1994. – P. 91–105.

175. Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies / A. Lijphart. – / Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 2. – P. 96 – 109.

176. Lin J. W. Post-positivism and English School / J. W. Lin // Political Institution / ed. Jih-Wen Lin. – Taipei : Sun Yatsen Institute for Social Science and Philosophy Academia Sinica, 2000. – P. 137–175.

177. Lin J. W. Can Cohabitation Become a Constitutional Convention under Semi-Presidentialism? A Comparison between France and Taiwan / J. W. Lin // Soochow Journal of Political Science. – 2009. – Vol. 27 (1). – P. 1–51.

178. Linz J. Introduction: some thoughts on presidentialism in poscommunist Europe / J. Linz // Postcommunist Presidencies / ed. by Ray Taras. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1997. – P. 1-14.

179. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. – Baltimore : Johns Hopkins Univ. Press, 1996. – P. 504.

180. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy : Does It Make a Difference? / Juan Linz // TheFailure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 3-87.

181. Lipset S. M. Political Man. The Social Basis of Politic / S. M. Lipset. – Baltimore, Maryland : The John Hopkins Univ. Press, 1981. – 586 p.

182. Lipset S. M. Political Man. The Social Bases of Politics / S. M. Lipset. – N. Y., 1957.

183. Lipset S. M. Political Man / Seymour Martin Lipset. – Garden City, N. Y., Doubleday, 1960.

184. Lipset S. M. The First New Nation. The United States in historical and comparative perspective / S. M. Lipset. – N. Y., 1967. – P. 281–283.

185. Mancur Olson Jr. Rapid Growth as a Destabilizing Force / Jr. Mancur Olson // Journal of Economic History. – 1963. – Dec. – № 23. – P. 529-552

186. Martin C. Needier, Political Development in Latin America: Instability, Violence, and Evolutionary Change / C. Martin. – N. Y. : Random House, 2005.

187. Mauro P. Corruption and Growth / P. Mauro // The Quarterly Journal of Economics. – 1995. – Aug. – Vol. 110, № 3. – P. 681–712.

188. McFarland Andew S. Common Cause: lobbying in the public interest / Andew S. McFarland. – Chatham, 1984. – P. 131.

189. McGregor J. The Presidency in East Central Europe / J. McGregor // RFR/RL Research Report. – 1994. – Vol. 3, № 2. – P. 12–16.

190. Merton R. Social Theory and Social Structure / R. Merton. – Morgenthau H. Politics among Nations / H. Morgenthau. – N. Y., 1960.

191. Murray W. Introduction: On Strategy / W. Murray, M. Grimsley // The Making of Strategy. – N. Y., 1994.

192. Myrdal G. Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations / G. Myrdal. – N. Y., 1968.

193. Myron Weiner. The Politics of Scarcity / Myron Weiner. – Chicago, Univ. of Chicago Press, 1962.

194. Nye Joseph S. Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis / Joseph S. Nye // American Political Science Review. – 1967. – June. – № 61. – P. 417–427.

195. O'Neil P. Presidential power in post-communist Europe: The Hungarian case in comparative perspective / P. O'Neil // Journal of Communist Studies. – 1999. – № 9 (3). – P. 177–201.

196. Olson M. Democracy, Dictatorship and Development / M. Olson // American Political Science Review. – 1993. – Vol. 87, № 3. – P. 567–576.

197. Parrish S. Presidential Decree Authority in Russia, 1991–95 / Scott Parrish // Executive decree aunyority 62 / John M. Carey, Matthew Soberg Shugart. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1998.

198. Parsons T. The Social System / T. Parsons. – N. Y., 1964. – P. 351–352.

199. Pasquino G. Semi-presidentialism: A Political Model at Work / G. Pasquino // European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31.

200. Political Instability Task Force [Electronic resource]. – Mode of access : http://globalpolicy.gmu.edu/pitf.

201. Political Institutions and Well-being in the World 1950–1990. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2000.

202. Price Don K. The parliamentary and presidential systems / Don K. Price // Public Administration Review. – 1943. – № 3 (4). – P. 317–334.

203. Protsyk O. Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe / O. Protsyk // East European Politics and Societies. – Pік. – Vol. 19, № 2. – P. 135–160.

204. Protsyk O. Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-presidentialism / O. Protsyk // Political Studies. – 2006. – № 56 (2). – P. 219–244.

205. Protsyk O. Prime ministers' identity in semi-presidential regimes: Constitutional norms and cabinet formation outcome / O. Protsyk // European Journal of Political Research. – 2005. – № 44. – P. 721-748

206. Przeworski A. Democracy and Development : political institutions and well-being in the world,1950-1990 / Adam Przeworski, Michael Alvarez, Jose Antonio Cheibub. – Cambridge : CambridgeUniversity Press, 2000. – 321 p.

207. Przeworski A. Some Problems in the Study of the Transition to Democracy / A. Przeworski // Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy / ed. by G. O'Donnell, Ph. C. Schmitter, L. Whitehead. – Baltimore, London, 1986. – Vol. 3. – P. 51–52.

208. Raadt J. Contestable Constitutions: Ambiguity, Conflict, and Change in East Central European Dual Executive Systems / J. Raadt // Communist and Post-Communist Studies. – 2009. – Vol. 42 (1). – P. 83–101.

209. Reid E.. The Future of the World Bank / Escott Reid. – Washington, 1965. - P. 64–70.

210. Riker W. Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions / W. Riker // American Political Science Review. – 1980. – № 74. – P. 432–447.

211. Robinson James A. When is a State Predatory? / James A. Robinson // CES Working Paper Series. – 1999. – Jan. – № 178.

212. Roper S. D. Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes / S. D. Roper // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34, № 3. – P. 253–272.

213. Rose A. Union Solidarity / A. Rose. – Minneapolis : The Univ. of Minnesota Press, 1952.

214. Rustow D. A. Transitions to Democracy – Toward a Dynamic Model / D. A. Rustow // Comparative Politie. – 1970. – Vol. 2, № 3. – P. 337–363.

215. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes / G. Sartori. – N. Y. : New York Univ. Press, 1997. – P. 231.

216. Sartori G. Neither Presidentialism nor Parliamentarism / G. Sartori // The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives / Juan J. Linz, A. Valenzuela. – Baltimore : The Johns Hopkins Univ. Press, 1994. – Vol. 1. – p. 48.

217. Searing D. A Theory of Political Socialization: Institutional Support and Deradicalization in Britain / D. Searing // British Journal of Political Science. – 1996. – Vol. 16, part 3. – P. 341–376.

218. Sedelius T. Intra-executive Conflict and Cabinet Instability: Effect of Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe / T. Sedelius, J. Ekman // Government and Opposition. – 2010. – № 45 (4). – P. 505–530.

219. Semi-Presidentialism in Europe / ed. by R. Elgie. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1999.

220. Shelling T. C. The Strategy of Conflict / T. C. Shelling. – Cambridge, Massachussets, 1963.

221. Shleifer and Vishny // Corruption. Quarterly Journal of Economics. – 1993. – № 108 (3). – P. 599–617.

222. Shugart M. S. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / M. S. Shugart, J. Carey. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1992.

223. Shugart M. S. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns / Matthew Søberg Shugart // French Politics. – 2005. – № 3 (3). – P. 323–351.

224. Shugart M. S. Comparative Executive-Legislative Relations / Matthew Søberg Shugart // The Oxford Handbook of Political Institutions. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2006. – P. 344–365.

225. Shyu J. R. An Initial Study of the 'Cohabitation' Constitutional System: Comparing France with Taiwan / J. R. Shyu // National Taiwan University Law Journal. – 2000. – Vol. 30 (1). – P. 1–44.

226. Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parlamentary distinction / A. Siaroff // European Journal of Political Research. – 2003. – May. – Vol. 42, № 3. P. 287–312.

227. Simmel G. Conflict. Trans. Wolff K. H. Glencoe, III.: The Free Press, 1955. – P. 46–47.

228. Skach C. The «Newest» Separation of Powers: Semipresidentialism / C. Skach // International Journal of Constitutional Law. – 2007. – № 5 (1). – P. 93–121.

229. Soziologie. Leipzig: Duncker and Humblot. – 1908. – P. 610–611.

230. Stepan A. Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism / Alfred Stepan and Cindy Skach // World Politics. – 1993. – October. –№ 46. – P. 1–22.

231. Steven D. Roper. Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes / D. Roper Steven // Comparative Politics. – 2002. – April. – № 34. – P. 253–276.

232. Stevens A. Government and Politics of France / A. Stevens. – 3rd ed. – N. Y. : Palgrave Macmillan, 2003. P. 272- 282

233. Strom K. Minority Government and majority rule / K. Strom. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1990. P. 253 - 293

234. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis / P. Svensson // Scandinavian Political Studies. – 1986. – Vol. 9, № 2.

235. Tanzi V. Corruption around the world: causes, consequences, scope and cures / V. Tanzi // Abed G. T. Governance, Corruption, and Economic Performance / G. T. Abed, S. Gupta. – Washington, DC: IMF, 2002. – P. 19–58.

236. Taras R. Post-Communist Presidents / R. Taras. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1997. P. 1–14

237. Taras R. Separating Power: Keeping Presidents in Check / Ray Taras // Post-Communist Presidents. – Cambridge University Press, Cambridge, 1997. – P. 15–37.

238. Terry Moe Integrating Politics and Organizations: Positive Theory and Public Administration / Terry Moe // Journal of Public Administration Research & Theory. – 1994. – № 4. – P. 17–25.

239. The Economist Intelligence Unit [Electronic resource]. – Mode of access : http://viewswire.eiu.com/index.asp?layout=VWArticleVW3&article _id=874361472&rf=0.

240. The Logic of Political Survival / Bueno de Mesquita, Bruce; Smith, Alastair et al. – Cambridge, MA : MIT Press, 2003. – 536 p.

241. Treisman D. The Causes of Corruption: A Cross-National Study / D. Treisman // Journal of Public Economics. – 2000. – № 76. – P. 399–457.

242. Urbanavicius D. Lithuania / D. Urbanavicius // Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / R. Elgie. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1999. – P. 150–69.

243. Valenzuela A. Latin American Presidencies Interrupted / Arturo Valenzuela // Journal of Democracy. – 2004. – April. – № 15. – P. 5–19.

244. Wallace W. Conroe, A Cross-National Analysis of the Impact of Modernization Upon Political Stability / unpublish. M. A. Thesis. – San Diego State College, 1965. p. 52–54

245. World Handbook of Political and Social Indicators / B. Russette et al. – New Haven, 1964.

246. Wright Q. Problems of Stability and Progress in International Relations / Q. Wright. – Berkeley, Los Angeles, 1954. – P. 144–145.

247. Wu Yu-Shan. The ROC's Semi-Presidentialism at Work: Unstable Compromise, Not Cohabitation / Yu-Shan Wu // Issues and Studies. – 2000. – Vol. 36, № 5.

248. Zimmerman E. Government Stability in Six European Countries during the World Economic Crisis of the 1930s: Some Preliminary Considerations / E. Zimmerman // European Journal of Political Research. – 1987. – Vol. 15, № 1.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Однією з перших, використовуючи метод агрегування даних для виявлення позитивних або негативних тенденцій стабільності всередині країни, була розроблена методика аналізу «Political System Stability Index – PSSI». Вона заснована на причинно-наслідкових взаємозв'язках і ґрунтується на економетричних та інших об'єктивних даних. Розробники цієї методики дослідження політичної стабільності – Д.Хендель, Г.Вест, Р.Медоу [138]. З огляду на те, що тут відбувається вимірювання дискретних компонентів політичного та соціального середовища, методика претендує на незалежність від суб'єктивних умовиводів і спотворень кінцевого результату.

PPSI складається з п'ятнадцяти дискретних показників (маркерів), які об'єднують у три підгрупи (індикатори): соціально-економічна, сила державного регулювання та соціальні конфлікти.

Індекс соціально-економічних характеристик («Socio-economic Characteristics Index») складається з трьох маркерів:

1. Рівень етно-лінгвістичної диференціації суспільства: цей маркер ґрунтується на етнічній і мовній неоднорідності всередині суспільства.

2. Зростання національного продукту на душу населення у відсотковому значенні. Цей меркер відображає здатність влади задовольняти економічні потреби населення держави, а також здатність правлячої верхівки забезпечувати сприятливий політичний клімат для економічного розвитку.

3. Відсоток зростання питомого споживання енергії, виявляє здатність держави розвиватися для задоволення економічних потреб свого населення і є предиктором майбутнього.

Індекс соціальних конфліктів («Societal Conflict Index»)

А. Індекс громадських заворушень (містить три маркери, які відображають рівень незадоволення громадян; дає змогу оцінити рівень тиску, щоб змінти політичну систему).

1. Кількість демонстрацій (мирних зібрань не менш як 100 громадян, які виступають проти політики уряду або діючої влади).

2. Кількість бунтів (демонстрацій із застосуванням сили або нанесенням матеріальних збитків).

3. Кількість урядових криз (швидкий розвиток ситуації, яка тягне за собою відставку уряду).

Б. Індекс внутрішнього насильства.

1. Кількість збройних конфліктів (актів насильницького політичного конфлікту, який здійснюється організованою групою, щоб знищити/захопити владу).

2. Кількість вбивств (політично вмотивованих вбивств високопосадовців або політиків).

3. Кількість спроб державного перевороту (спроб збройних сил/політиків/членів політичної еліти повалити діючу владу із застосуванням сили або загрози її застосування).

4. Кількість інцидентів з використанням сил партизанів (діяльність громадян, неурядових організацій або нерегулярних сил, спрямованих проти діючої влади).

В. Індекс потенціалу примусу. За допомогою цього маркера вимірюють можливість покарання за вчинені правопорушення.

1. Кількість сил внутрішньої безпеки на одну тисячу працездатного населення.

Індекс владних процесів («Governmental Processes Index»)

А. Індекс політичної боротьби.

1. Ступінь конкурентної здатності висунення кандидатур на посади.

2. Наявність парламентської/законодавчої коаліції та її законодавчої ефективності.

3. Ступінь легітимності учасників політичного процесу.

Б. Законодавча ефективність.

В. Кількість внесених конституційних змін за рік. Внесення частих змін засвідчує відсутність домовленостей щодо базових правил політичної гри.

Г. Кількість «нелегальних» виконавчих змін (безсистемних змін вищого політичного керівництва).

Ще одна методика оцінки політичної стабільності (суто мінімалістська), яку розробили І.К.Фейєрбенд та Р.Л.Фейєрбенд, заснована на відсутності внутрішніх конфліктів і насилля. Стабільну державу розглядають як мирне, законослухняне національне утворення, в якому процес прийняття політичних рішень і соціально-політичних змін відбувається внаслідок загальновизнаних організаційних процедур, а не внаслідок економічних процесів із використанням конфліктів та агресії для вирішення проблем. Дослідники концептуально визначають політичну нестабільність як «ступінь або певну кількість агресії, яка спрямована на конкретних індивідів чи груп людей у рамках політичної системи, проти інших груп або у відношенні комплексу посадових осіб і окремих людей чи груп, які пов'язані з ними [129]. Вчені прирівнюють політичну нестабільність до агресивних політично актуальних подій: протестів, масових заворушень, державних переворотів, громадянських воєн, політично вмотивованих арештів людей, вбивств чи спроб вбивства важливих акторів на політичній арені, призупинення дії конституцій або їхніх частин та оголошення воєнного стану і т.д.

Наступна методика, яка отримала назву «екологічний» підхід Кнудсена («Knudsen's Ecological Approach») [165], заснована на гіпотезах, які висунув Т.Гурр [136]. Вчений припускав, що високий ступінь національної «фрустрації» буде існувати в тих суспільствах, де є суттєвий розрив між очікуваннями людей та їхнім фактичним благополуччям. Коли держава досягає найвищої точки національної «фрустрації», то вона перебуває на порозі соціально-політичної кризи. Взаємодіючи із закордонним сектором, фрустрація може стати підґрунтям інтервенції або експропріації, причому закордонний сектор стає об'єктом звинувачень у нездатності існуючого політичного ладу задовольняти економічні та політичні очікування активної частини населення [68]. Тут рівень очікувань вимірюються такими змінними: рівень грамотності, кількість паперових видань на 1000 осіб, доступ до радіо та телебачення на 1000 осіб, відносний рівень урбанізації, розповсюдженість профспілок. Рівень благополуччя вимірюється за допомогою

таких критеріїв: рівень дитячої смертності, кількість місць у лікарні на 100 осіб, кількість лікарів на 100 осіб, доступ до прісної води, рівень розвитку галузі водопостачання, ВВП на душу населення, загальна кількість інвестицій у відсотках від ВВП.

Ще одна методика, що порівнює політичну стабільність проводиться Дослідницьким центром політичної нестабільності, а як статистичні маркери використовують такі дані:

1. Тип політичного режиму. Автори дослідження знайшли кореляцію, згідно з якою найменший ступінь політичної стабільності властивий частковій демократії, оскільки цей тип політичного режиму тісно переплетений із розколом еліт та необхідністю влади проводити непопулярні соціально-економічні реформи.

2. Рівень міжнародної торгівлі. Висока частка експорту у показниках ВВП визнається фактором, який позитивно впливає на політичну стабільність країни.

3. Рівень дитячої смертності. Цей параметр вважають універсальним, оскільки синтезує досить широкий спектр змінних: від рівня життя до якості суспільних інститутів[143].

Отож, згідно з вищезазначеним, країнами із найнижчим показником політичної стабільності, і відповідно в яких ситуація сприятиме формуванню революційної ситуації та переворотів, будуть країни «часткової демократії», з досить низьким рівнем залученості у міжнародні торгові відносини і високим рівнем дитячої смертності.

Ще один із «об’єктивних» індексів політичної нестабільності розраховує аналітичний центр «The Economist Intelligence Unit» [147]. Країнам щорічно дають оцінку від 0 (найменший рівень нестабільності) до 10 (найбільший рівень вразливості/нестабільності). В основу методики підрахунку покладено аналіз 15 маркерів, які поділяються на 2 групи: «структурна вразливість» (12 маркерів) та «економічні проблеми» (3 маркери) [146]. До групи маркерів «структурної вразливості» належать:

1. Рівень нерівності розподілу доходів (визначається з а індексом Джинні);

0 – низький рівень нерівномірності розподілу доходів – коефіцієнт нижчий 40%;

1 – середній рівень нерівномірності розподілу доходів показник коефіцієнта 40-50%;

2 – високий рівень нерівномірності розподілу доходів значення показника перевищує 50%.

2. Історія держави (традиції, інституційний досвід тощо);

0 – створено державу/проголошено незалежність до 1900 року – 0;

1 – проголошення незалежності відбулося в період від 1900 до 1950 рр. – 1;

2 – незалежність проголошено після 1950 року – 2.

3. Рівень корупції:

0 – низький рівень;

1 – середній рівень;

2 – високий рівень.

4. Етнічна фракціоналізація суспільства: визначається індексом етнічної фракціоналізації (за шкалою від 0 до 100%):

0 – показники нижчі 30%;

1 – показники фрагментації в межах 30-50%;

2 – показники індексу перевищують позначку 50%.

5. Рівень довіри до державних політичних інститутів (передусім до парламенту):

0 – більше 50% населення;

1 – 30-50% населення висловлює довіру;

2 – менше 30% довіряють діючій владі.

6. Статус етнічних меншин: визначаються показники економічної та політичної дискримінації стосовно меншин (згідно з останніми оцінками «Minorities at Risk Project» за шкалою від 0 (немає дискримінації) до 4 (крайній рівень дискримінації меншин)):

0 – низький або нульовий рівень дискримінації;

1 – значна дискримінація меншин (3 бали за шкалі MRP стосовно будь-якої меншини);

2 – високий рівень дискримінації (4 бали за шкалою MRP стосовно будь-якої меншини).

7. Історія політичної нестабільності

0 – немає таких епізодів;

1 – один важливий епізод;

2 – такі події відбувались два і більше разів.

8. Схильність працівників до акцій протесту

0 – низький рівень;

1 – середній рівень;

2 – високий рівень.

9. Рівень якості надання соціальних послуг. Цей маркер вимірюють на підставі «очікуваного» рівня дитячої смертності:

0 – фактичний рівень дитячої смертності є нижчим від прогнозованого;

1 – співвідношення між фактичними і прогнозованими рівнями дитячої смертності більше 1,1, але менше 1,5;

2 – якщо співвідношення між прогнозованим і фактичним рівнем дитячої смертності перевищує показник 1,5.

10. Зовнішнє оточення держави. Цей індикатор визначають на підставі середнього значення показника вразливості (розрахунок ґрунтується на основі заміру всіх індикаторів крім цього) для всіх географічних сусідів держави:

0 – значення індексу менше 5,8 значення всіх індикаторів;

1 – значення індексу коливається в межах середнього значення всіх індикаторів 5,8 -6,3;

2 – значення показника перевищує позначку вище 6,3.

11. Тип режиму:

0 – консолідована демократія або консолідована автократія;

2 – неконсолідована/«неповна» демократія або гібридний режим.

12. Фракціоналізація політичного режиму/еліти. ЇЇ визначають на підставі конфесійної та релігійної неоднорідності (можливе, але не обов’язкове

етнічне підґрунтя такого поділу), а також політичної фракціоналізації (наявності партикулярних груп, які впливають на внутрішню політику):

4 – держава характеризується перехідним режимом і є фракціоналізація;

0 – консолідована демократія/автократія.

До групи «економічних проблем» входять такі маркери.

13. Динаміка ВВП:

0 – прогноз зростання реального ВВП на душу населення є позитивним за мінімального ризику негативного результату;

1 – прогноз падіння ВВП або існує значний ризик його падіння, що не перевищує 4%;

2 – прогноз падіння ВВП на душу населення більш, ніж на 4%, або існує значний ризик, що це може відбутися.

14. Рівень безробіття:

0 – прогноз рівня безробіття становить менше 6% або є мінімальні ризики перевищення цього показника;

1 – прогноз зростання рівня безробіття більше 6%, але не перевищує 10%;

2 – прогноз зростання рівня безробіття більше 10% або існує великий ризик, що це може відбутися.

15. Рівень доходів населення (вимірюється рівнем ВВП на душу населення і ґрунтується на тому, що багаті країни можуть набагато легше переживати наслідки економічних криз):

0 – більше 12 000 дол. США на душу населення;

1 – в межах 3000 – 12 000 дол. США;

2 – менше 3000 дол. США.

Крім описаних ключових індексів, існує досить велика кількість менш розповсюджених або дотичних до проблеми оцінки політичної стабільності, але тим не менш потенційно корисних рейтингів для більш об’єктивного підведення

підсумків у цій сфері, серед яких щорічні опитування «Voice of People», Індекс глобальних політичних ризиків і «Transparency International».

Щорічне опитування «Voice of People» проводиться в багатьох країнах міжнародним дослідницьким центром «Gallup International». В опитування включають найбільш актуальні теми та проблеми, до яких належить оцінка політичного клімату, безпеки, війни і конфліктів, проблем міграції, довіри до діючої влади, рівня демократії, проблем корупції, здоров'я, навколишнього середовища, освіти, культури тощо.

Індекс глобальних політичних ризиків проводить консалтингова компанія «Eurasia Group» спільно з «Deutsche Bank» (до 2003 р. разом з інвестиційним банком «Lehman Brothers»). Це дослідження, яке до 2007 р. називалося «Індекс політичної стабільності», охоплює оцінку ситуації у 24 країнах які перебувають у стані модернізації/розвитку. Згідно з методологією дослідження DISEX, індекс за шкалою від 0 до 100 «визначає здатність держав з перехідною економікою запобігати та долати кризові ситуації». Показники, на підставі яких виводиться щомісячний індекс, поділені на чотири групи: управління (наприклад, ступінь інституціоналізації державних установ, ступінь легітимності державних органів), суспільство (рівень безробіття, наявність антиурядової опозиції тощо), безпека (наприклад, зовнішньополітичні конфлікти, частота надзвичайних ситуацій) та економіка. Аналітики «Eurasia Group» зазначають, що 65% показників мають політичний характер і лише 35% - економічний.

Важко також переоцінити значення досліджень, які проводять міжнародна неурядова організація «Transparency International» і присвячені оцінці рівня корупції у різних державах, зокрема рівню «сприйняття корупції». Незважаючи на те, що це дослідження безпосередньо не спрямовані на оцінку рівня стабільності, зрозуміло, що високий рівень корупції негативно впливає на рівень політичної стабільності у країні.

Таблиця 2.1 Групи політичних систем за С.Ліпсетом

Легітимність	1	4
Ефективність	3	2

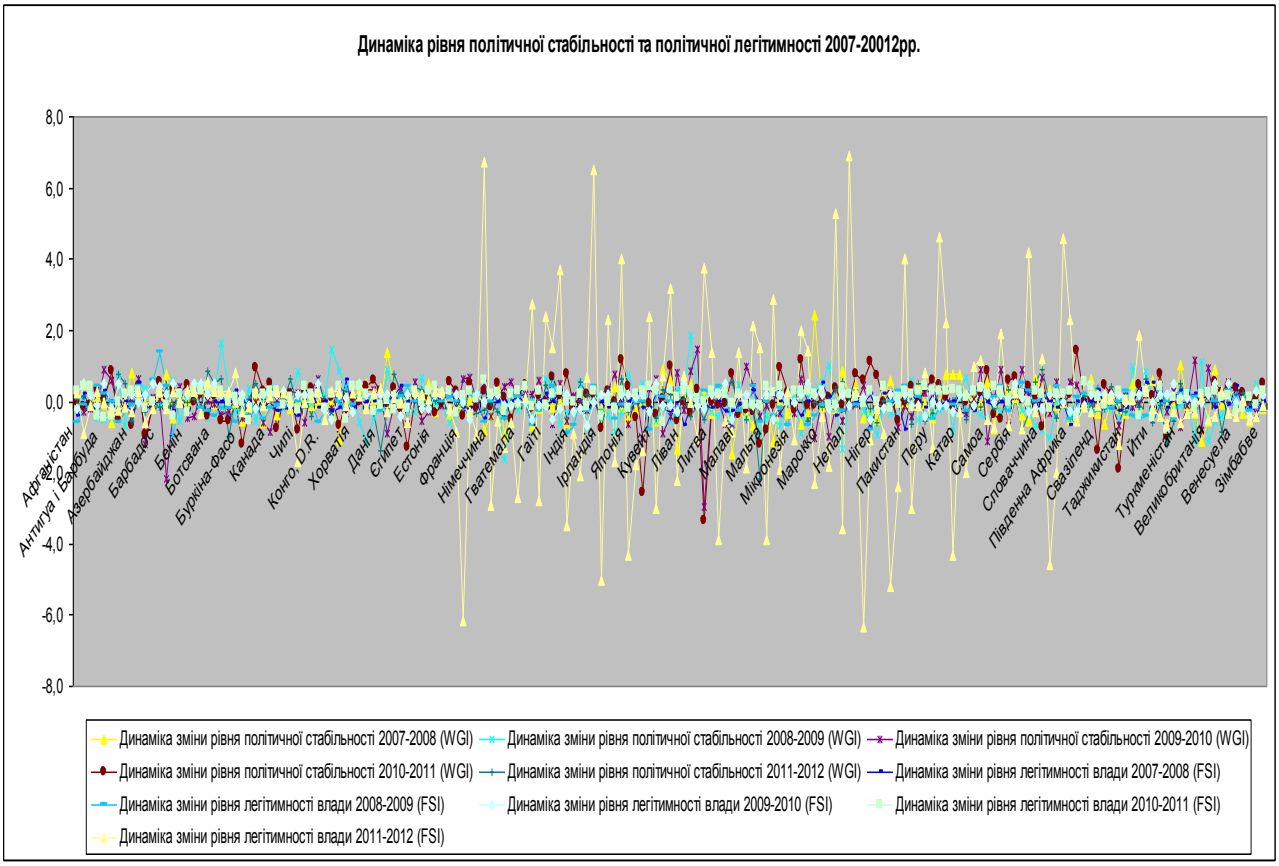

Рис. 2.1. Динаміка рівня політичної стабільності та політичної легітимності 2007-2010рр.

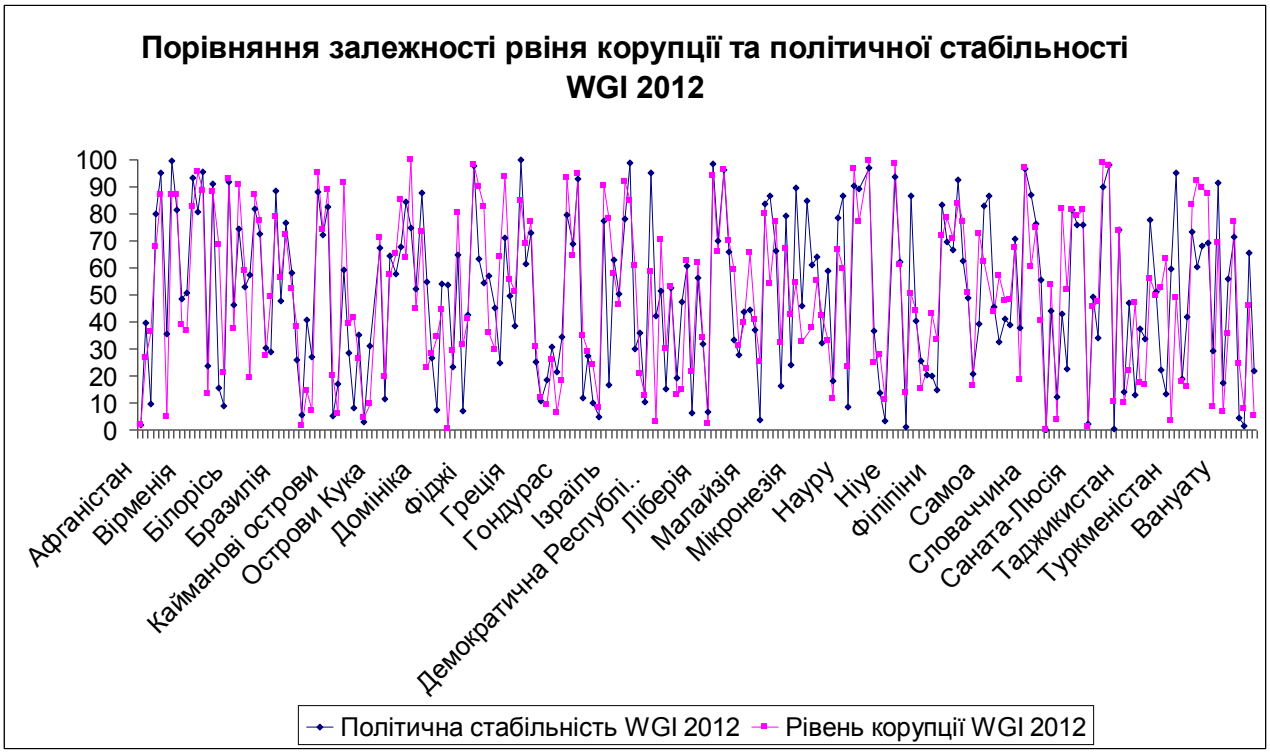

Рис. 2.2. Порівняння залежності рівня корупції та політичної стабільності WGI 2012р.

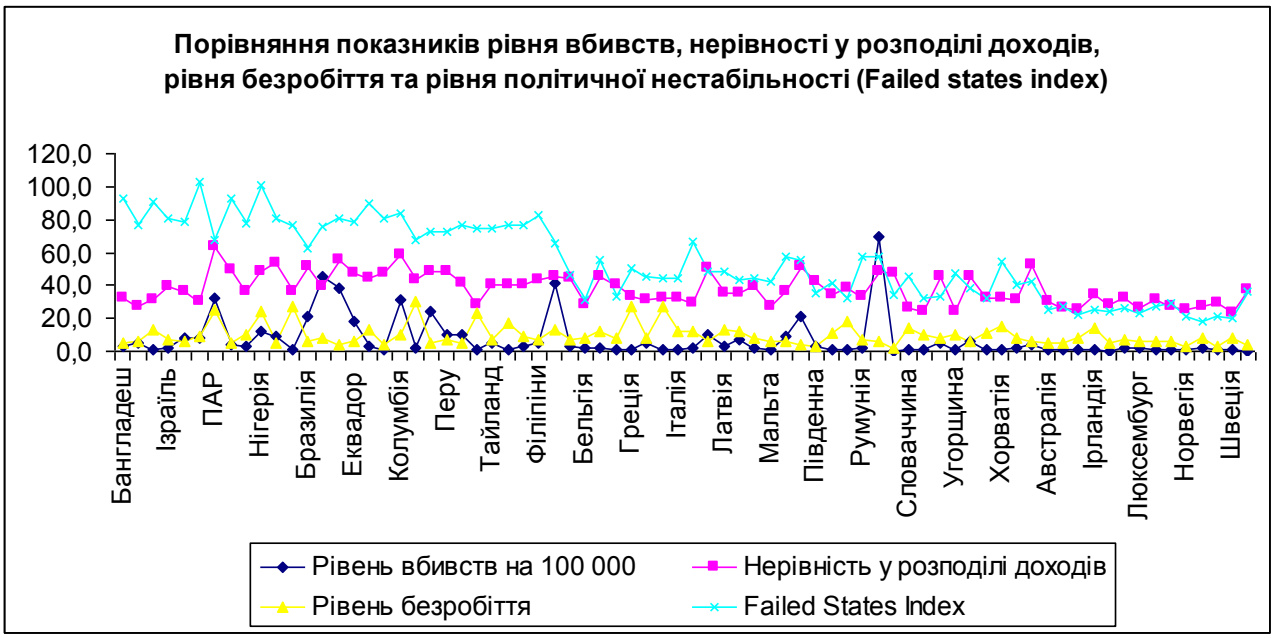

Рис. 2.3. Порівняння показників рівня вбивств, нерівності у розподілі доходів, рівня безробіття та рівня політичної нестабільності (Failed states index)

Таблиця 2.2 Рівень ВНП на душу населення і конфлікти, (1958–1965) [128]

Економічна Група	Кількість	Кількість країн, в яких зафіксовано конфлікти	Частка від обраних країн, %	Кількість конфліктів у групі	Рівень конфліктності для всіх країн цієї групи
Дуже бідні	38	32	87	72	1,9
Бідні	32	22	69	41	1,3
Середній рівень	37	18	48	40	1,1
Багаті держави	27	10	37	11	0,4
Всього	134	82	60	164	1,2

Таблиця 2.3 Швидкі темпи економічного росту та політична нестабільність.

Річний ріст ВВП на душу населення	Смертність від внутрішньодержавних конфліктів в 53 країнах 1950-1962 на (1 млн населення)				
	немає	низька 0,1-9,9	середня 10-99	висока 100-1335	Всього
Дуже високий 6% і вище	4	3	0	0	7
Високий 4-5,9%	0	6	1	2	9
Середній 2-3,9%	8	5	1	3	17
Низький 1-1,9%	3	4	6	1	14
Дуже низький, менше 1%	0	1	2	3	6
Всього	15	19	10	9	53

Таблиця 2.4 Класифікація конфліктів на території колишнього СРСР, (В.Амелін)

Місце/дата	Тип конфлікту	Число жертв
м. Алма-Ата, 1986 р.	Націоналістичні виступи казахської молоді	-
М. Сумгаїт (Азербайджан), 1988 р.	Політичний конфлікт (боротьба за суверенітет, вірмени-азербайджанці)	Понад 32 тис.
НКАО (Азербайджан) 1988-1991рр.	Політичний конфлікт (боротьба за суверенітет, вірмени-азербайджанці)	100 тис.
Ферганська долина (Узбекистан) міста Кувасай, Комсомольськ, Ташла, Фергана, травень-червень 1989р.	Міжетнічний конфлікт: узбеки-турки(месхетинці)	112 тис.
Новий Узень (Казахстан) червень 1989р.	Міжетнічний конфлікт: казахи-азербайджаці/лезгіни	4 тис.
Абхазія (Грузія) червень 1989р	Політичний і міжетнічний конфлікт: абхази-грузини	12 тис.
М. Ош (Киргизія) червень-липень 1990 р.	Міжетнічний конфлікт: киргизи-узбеки	320 тис.
Південна Осетія 1989-1991 рр.	Політичний конфлікт(боротьба за суверенітет), який перейшов у міжетнічний конфлікт	Понад 50 тис.
Осетинсько-Інгушський (Північний Кавказ) жовтень-листопад 1992 р.	Територіальний, міжетнічний конфлікт	583 тис.
Придністров'я (Молдова) червень-липень 1992 р.	Міжетнічний, територіальний, політичний конфлікт	200 тис.
Республіка Чечня	Міжнаціональний, політичний конфлікт	Понад 60 тис.

ДОДАТОК Б

Для порівняння сили президентів ми використовуємо системи індексного аналізу, які активно розробляли представники західної політичної науки. Часто застосовувану методику оцінювання «сили» президентів, яку проводять на підставі простого інтервального методу, розробили М.С.Шугарт і Дж.Кері. Вони виділили дві групи повноважень президентів – законодавчі і незаконодавчі. До законодавчих зарахували такі повноваження: вето на весь законопроект/подолання вето; часткове вето/подолання вето; можливість президента видавати нормативно-правові акти, які мають силу закону; виключне право законодавчої ініціативи (в обумовлених сферах політики); повноваження в процесі прийняття бюджету; винесення президентом питань на референдум. До списку незаконодавчих повноважень президента ввійшли: формування кабінету; відставка кабінету; недовіра кабінету; розпуск парламенту. Оцінка кожного повноваження проводиться за 5-бальною системою (4-3-2-1-0). Коли президент найсильніший – виставляється оцінка «4», а коли він не має повноважень або має в дуже обмеженій формі, тоді його сила оцінюється як «0» [222]. Числові значення повноважень підсумовують для отримання індексу з відповідної групи повноважень (законодавчі/незаконодавчі) і для створення загального індексу президентської влади.

Таблиця 3.2 Методика оцінювання сили президентів М.С.Шугарта та Дж.Кері

Законодавчі повноваження
Право вето на весь законопроект/подолання вето: 4 – парламент не може подолати вето президента; 3 – вето долають понад 2/3 членів парламенту; 2 – вето долається 2/3 членів парламенту; 1 – вето долається абсолютною більшістю членів парламенту або кількістю голосів в інтервалі між ½ і 2/3; 0 – право вето немає або вето долається простою більшістю членів парламенту
Часткове вето/подолання вето: 4 – парламент не може подолати вето президента; 3 – вето долається 2/3 голосів парламенту; 2 – вето долається абсолютною більшістю голосів парламенту; 1 – вето долається простою більшістю голосів парламенту; 0 – немає право часткового вето

Продовження таблиці 3.2

Можливість видавати нормативно-правові акти, які мають силу закону 4 – президент має право видавати укази-закони; ці акти не можуть бути відмінені; 2 – президент має право видавати укази, але з певними обмеженнями на певний проміжок часу; 1 – право президента на видання таких актів обмежене; 0 – за президентом не закріплюється це право або делегує йому парламент
Виключне право законодавчої ініціативи (в обумовлених сферах політики): 4 – парламент позбавлений права вносити поправки в законопроекти президента; 2 – парламент має обмежене право на внесення поправок в законопроекти президента; 1 – право парламенту вносити поправки в законопроекти президента необмежене; 0 – у президента немає виключного права законодавчої ініціативи
Повноваження в процесі прийняття бюджету: 4 – президент готує проект бюджету; парламент не має права вносити в нього поправки; 3 – парламент має право скорочувати, але не збільшувати кількість статей бюджету; 2 – президент визначає верхню межу видатків, за які парламент не може виходити при внесенні поправок до бюджету; 1 – парламент може збільшувати видатки при зазначенні додаткових статей видатків; 0 – парламент наділений необмеженими правами щодо процесу формування бюджету та внесення в нього поправок.
Право президента виносити питання на референдум: 4 – це право необмежене; 2 – президент наділений обмеженим правом; 0 – президент не наділений цим правом.
Незаконодавчі повноваження
Формування кабінету: 4 – президент формує кабінет без затвердження парламентом або вотуму довіри парламенту; 3 – президент формує кабінет, але потрібно затвердження парламентом або вотум довіри парламенту; 1 – президент висуває прем’єр-міністра, парламент має затвердити його кандидатуру, після чого прем’єр-міністр призначає інших міністрів; 0 – президент не має права призначати міністрів, крім випадків рекомендації з боку парламенту.
Відставка кабінету: 4 – президент зміщує міністрів кабінету за власною волею; 2 – президент має обмежені права по зміщенню кабінету; 1 – президент може зміщувати міністрів або кабінет, але лише після того як парламент одобрить відставку і висуне кандидатуру нового міністра або новий кабінет; 0 - уряду або міністрам парламент може висловити недовіру, і вони можуть зміщуватися лише парламентом.
Недовіра кабінету: 4 – парламент не може висловити недовіру, змістити кабінет чи міністрів; 2 – парламент може висловити недовіру, але президент може розпустити парламент у відповідь; 1 – конструктивний вотум недовіри (парламентська більшість повинна запропонувати новий уряд); 0 – необмежене право парламенту на висловлення недовіри кабінету міністрів.

Закінчення таблиці 3.2

Розпуск парламенту:
4 – президент має необмежене право розпускати парламент;
3 – право президента розпустити парламент обмежене кількістю розпусків або обґрунтуванням розпуску в рамках визначених термінів;
2 – після розпуску проводяться нові вибори президента;
1 – право президента розпустити парламент обмежене: він може реалізувати це право тільки у відповідь на висловлення недовіри кабінету міністрів;
0 – це право не передбачено конституцією.

Використання методики розробленої М.С.Шугартом і Дж.Кері дає певні переваги у проведенні дослідження. По-перше, диференційована система оцінок за 5-бальною шкалою дає змогу отримати точніший індекс президентських повноважень, а відповідно і правильніше уявлення про характер президентства порівняно дво-і трибальною системою оцінок. По-друге, як зазначає Л.К.Меткалф, метод вимірювання М.С.Шугарта і Дж.Кері дає підстави використовувати маркери президентської влади для класифікації держав за системами правління[1].

Крім переваг, методика М.С.Шугарта і Дж.Кері має багато недоліків. По-перше, список повноважень обмежений легальною конституцією, не враховується політична практика. Це може привести до неправильної оцінки президентської влади в країні. А.Сіарофф зазначає на недоліки індексу, розробленого М.С.Шугартом і Дж.Кері, у вимірюванні президентської влади на прикладі Франції (П’ятої Республіки), яка в підсумку привела до неправильного зарахування цієї країни до прем’єр-президентської форми [226]. Він зазначає, що у французького президента немає формальних повноважень щодо зміщення кабінету, проте de facto він такі можливості має в ситуації, коли парламентська більшість підтримує президента. Коли є когабітація (президент і прем’єр-міністр, який користується довірою Національних зборів, належать до опозиційних політичних партій), то, без сумніву, президент не в змозі змістити прем’єр-міністра принаймні до наступних виборів. У випадку, коли президент, прем’єр-міністр і Національні збори (більшість

[1] Metcalf L.K. Measuring Presidential Power / Metcalf L.K // Comparative Political Studies. - 2000. - Vol. 33. - № 5. - P. 666.

палати парламенту), продовжує А.Сіарофф, мають одне політичне «забарвлення», тоді в президента з'являється можливість відправити главу кабінету у відставку (такі ситуації були з прем'єр-міністрами Ж.Помпіду 1968 р., Ж.Шабан-Дельмаса 1972 р. і М.Рокаром 1991 р.). Враховуючи зазначене, А.Сіарофф дійшов висновку про те, що французька П'ята Республіка «на практиці є більше президентсько-парламентською, а не прем'єр-президентською», як її визначають М.С.Шугарт і Дж.Кері, які значення змінної «відставка кабінету» оцінюють як «0» («кабінету або міністрам може бути висловлено недовіру, і вони можуть бути зміщеними асамблеєю, але не президентом») [226]. Справді, Конституція Франції не дає президентові права змістити прем'єр-міністра, але президент має змогу зробити це «за заявою» самого глави уряду, після чого припиняє виконання його повноважень [39]. За час семирічного (з 2000 р. – п'ятирічного) мандату президента в середньому два-три рази змінюється прем'єр-міністр. Всі прем'єр-міністри (крім Ж.Помпіду 1962 р., Ж.Ширака 1976 р. і П.Моруа 1984 р.) подали у відставку за вимогою президента, а не за результатами виборів[1].

По-друге, зазначає Л.К.Меткалф, методика М.С.Шугарта і Дж.Кері «більше спрямована на розмежування варіантів серед країн з сильною президентською владою, ніж зі слабкою»[2]. Зокрема, аналізуючи президента і парламент як релевантних акторів, вона не фіксує дуальну структуру виконавчої влади в напівпрезиденталізмі. Крім зазначеного, Л.К.Меткалф зауважив, що виникли нові зразки конституційної практики, які мають бути включені в систему оцінювання (наприклад, надання президентові можливості направляти законопроекти на розгляд суду щодо їхньої відповідності до діючої конституції).

Крім того, очевидним є той факт, що такий підхід страждає певним схематизмом, оскільки не всі повноваження однаково важливі. Також трапляється, що в одних моделях є якісь повноваження, немає в інших, але вчені не скрізь цю обставину враховують. Насправді, дуже складно операціоналізувати всі повноваження однаково, щоб згодом подоти як просту суму і на цій підставі,

---

[1] Ардан Ф. Франция: государственная система. – М.: Юрид. лит., 1994. – С. 76.
[2] Metcalf L.K. Measuring Presidential Power // Comparative Political Studies. – 2000. – Vol. 33. – № 5. – P. 667.

вважаючи її достатньою, робити порівняння між різними моделями. Якщо кількісне порівняння можливе між сумірними категоріями, то загальний висновок щодо тієї чи іншої моделі ґрунтуватися базуватися скоріше на якісній, ніж на кількісній оцінці, а кількісна оцінка може бути лише додатковим індикатором.

Методика, яку ми будемо використовувати у нашому дослідженні, є науковим доробком російського дослідника О.Зазнєва [36], в основу якого покладено раніше розроблену методику нідерландського вченого А.Кроувела. Новизна дослідження А.Кроувела полягає не стільки у математичних особливостях його методики, скільки в новому підході до проблеми аналізу повноважень головних інститутів в межах різних систем правління. Автор звертає увагу не лише на індекс президентських повноважень, а намагається визначити рівень президенталізму, опираючись на ключові елементи двох систем. Ґрунтуючись на дихотомічному поділі (президенталізм і парламентаризм), він пропонує методику підрахунку індексу президенталізму (ІПрез) та індексу парламентаризму (ІПар) для будь-якої країни, незалежно від системи правління [167].

Для кодування використовують такі значення: якщо обчислюється ІПрез, то «1» – для ознаки, яка однозначно закріплена за президентом, «0» – якщо ця ознака не належить до влади президента. Обчислюючи ІПар, то «1» – для ознаки, яка належить до повноважень парламенту, «0» – якщо ознака не входить у сферу компетенції парламенту. У випадках неповних і спільних повноважень використовують оцінку «0,5». Сім змінних А.Кроувел кодує так.

І. Вибори президента:

1 – прямі вибори; 0 – непрямі вибори (для обчислення ІПрез);

0 – прямі вибори; 1 – непрямі вибори (для обчислення ІПар);

ІІ. Розпуск парламенту:

1 – прерогатива з розпуску парламенту належить лише президенту; 0,5 – президент ділить це повноваження з іншим актором; 0 – у президента немає жодних формальних повноважень з розпуску парламенту (для ІПрез);

1 – прерогатива з розпуску парламенту належить самому парламенту; 0,5 – парламент ділить це повноваження з іншим актором; 0 – у парламенту немає конституційних повноважень щодо саморозпуску (для ІПар);

ІІІ. Формування кабінету:

1 – президент призначає міністрів (враховуючи прем'єр-міністра) самостійно; 0,5 – президент ділить повноваження з призначенн Кабінету Міністрів та/або розподіл портфелів з парламентом, або іншим актором; 0 – у президента немає формальних повноважень впливати на формування кабінету (для ІПрез);

1 – прерогатива призначення міністрів (враховуючи прем'єр-міністра) належить парламенту; 0,5 – партійні лідери ділять повноваження з призначення міністрів та/або розподіл портфелів з іншим актором; 0 – коли парламент позбавлений можливості впливати на розподіл портфелів у кабінеті (для ІПар);

IV. Вотум довіри парламенту новому складу кабінету міністрів:

1 – не вимагається; 0 – потрібен (для ІПрез);

1 – вимагається; 0 – не потрібен (для ІПар);

V. Вотум недовіри, після якого уряд повинен піти у відставку:

1 – може бути проігнорований урядом; 0 – втрата вотуму довіри завжди веде до відставки уряду або альтернативно до розпуску парламенту (для ІПрез);

1 – втрата вотуму довіри завжди веде до відставки уряду або альтернативно до розпуску парламенту; 0 – може бути проігноровано урядом (для ІПар);

VI. Право законодавчої ініціативи і право вето президента:

1 – у президента є право законодавчої ініціативи та право вето; 0,5 – президент може накласти вето на законопроекти парламенту, але не має права законодавчої ініціативи; 0 – у президента немає права законодавчої ініціативи і право вето (для ІПрез);

1 – тільки парламенту належить право законодавчої ініціативи; 0,5 – президент може накласти вето на законопроекти парламенту; 0 – парламент не є законодавчим органом (для ІПар);

VII. Повноваження виконавчої влади:

1 – повноваження виконавчої влади належать лише президенту; 0,5 – президент ділить ці повноваження з урядом; 0 – у президента немає повноважень виконавчої влади (для ІПрез);

1 – уряд, який залежний від парламенту, є єдиним органом виконавчої влади; 0,5 – виконавча влада поділена між урядом та іншим актором (наприклад, президентом); 0 – уряд не відповідальний перед парламентом, а підпорядкований президенту (для ІПар).

Після визначення ІПрез та ІПар (кожен - додаючи числові дані змінних) обчислюється рівень президенталізації за формулою:

ІПрез - ІПар = РПрез

Позитивні значення (+) засвідчують президенціалізацію, негативні (-) – парламентаризацію системи правління.

Методика А.Кроувела має велику наукову цінність тому, що вона не обмежується вимірюванням лише обсягу президентської влади, а спрямована на «зважування» президентських і парламентських елементів будь-якої форми правління. Автор аналізу дає змогу краще зрозуміти проблеми, пов’язані з політичною стабільністю в нових демократіях.

На думку російського дослідника О.Зазнаєва, методика розроблена А.Кроувелом потребує певного корегування. По-перше, критерій «формування кабінету» вчений поділив на дві категорії: «призначення прем'єр-міністра» і «призначення членів уряду». Якщо парламент (нижня палата) бере участь не лише в процесі призначення глави кабінету, а і в призначенні всіх членів уряду, то це, без сумніву, надає парламенту більшу силу на відміну від ситуації, коли він впливає лише на призначення прем’єр-міністра.

По-друге, критерій А.Кроувела «вотум довіри парламенту новому складу кабінету міністрів» вчений пропонує виключити, оскільки така форма довіри має суто формальний характер і не відображає реальної влади парламенту над кабінетом. Більше значення має критерій «вотуму недовіри».

По-третє, критерій «право законодавчої ініціативи і право вето президента» треба розбити на два – «право законодавчої ініціативи» та «право вето президента»,

оскільки вони не пов'язані один з одним: скажімо, президент може мати право вето, але немає змоги вносити законопроекти на розгляд парламенту.

По-четверте, перелік критеріїв треба доповнити двома додатковими змінними - «сумісність депутатського мандата з урядовою посадою» і «формування нового кабінету після президентських або/і парламентських виборів». Як відомо, при президентській системі правління члени конгресу не можуть входити до складу уряду, а в парламентській системі, навпаки, існує сумісництво урядової посади з депутатським мандатом. Розділення влади виявляється в поділі посад. Тому критерій сумісності/несумісності депутатського мандата з міністерським портфелем - показник рівня сили/слабкості парламенту/президента.

Щодо такого критерію («формування нового кабінету після президентських і/або парламентських виборів»), то, на погляд вченого, необхідність його включення пов’язана з тим, що він виявляє, які сили (парламент або президент) роблять безпосередній вплив на склад кабінету.

Отже, з врахуванням цих змін методика охоплює десять критеріїв вимірювання президентської та парламентської влади. Максимальне значення показника за кожним критерієм – «1», мінімальне – «0». Як і у А.Кроувела, є проміжний варіант – «0,5». Неважко підрахувати, що максимальне значення для президентського індексу (ІПрез) і для парламентського індексу (ІПар) становить «10», а мінімальне – «0». Система кодування в остаточному вигляді подана в таб. 3.3.

Таблиця 3.3 Індекс президенталізації/парламентаризації системи правління О.Зазнаєва

Критерій	Президентський індекс	Парламентський індекс
1.Вибори президента	1– президента обирає населеня шляхом прямих або непрямих виборів; 0,5 – президента обирає на загальних виборах, якщо на посаду президента висунутий лише один кандидат, то голосування не проводиться; 0 – президента не обирає населення	1 – президента обирає парламент або спеціальн виборча колегія; 0,5 – президента обираєють на загальних виборах, якщо на посаду президента висунутий лише один кандидат, то голосування не проводиться; 0 – президента обирає населення

2.Носій виконавчої Влади	1 – повноваження виконавчої влади належать тільки президенту, який очолює уряд ; 0,5 – президент ділить ці повноваження з урядом; 0 – у президента немає повноважень виконавчої влади	1 – відповідальний перед парламентом уряд є єдиним органом виконавчої влади; 0,5 – виконавча влада поділена між урядом і президентом; 0 – уряд повністю підпорядкований президентові
3.Призначення прем'єр-міністра	1 – президент призначає прем'єр-міністра самостійно 0,5 – президент ділить повноваження з призначення прем'єр-міністра з парламентом; 0 – у президента немає можливості впливати на призначення прем'єр-міністра (президент зобов'язаний враховувати партійний склад парламенту)	1 – прерогатива призначення прем'єр-міністра покладається на парламент, або президент зобов'язаний враховувати партійний склад парламенту при призначення прем'єр-міністра; 0,5 – парламент ділить повноваження з призначення прем'єр-міністра з президентом; 0 – парламент немає можливості впливати на призначення прем'єр-міністра
4.Призначення інших членів уряду	1 – президент призначає міністрів самостійно; 0,5 – президент ділить повноваження з призначення міністрів з прем'єр-міністром і/або парламентом; 0 – у президента немає можливості впливати на склад кабінету (або президент зобов'язаний враховувати думку парламенту і прем'єр-міністра)	1 – прерогатива призначення міністрів покладається на парламент або/і прем'єр-міністра; 0,5 – парламент ділить повноваження з призначення міністрів з президентом або/і прем'єр-міністром; 0 – парламент немає можливості впливати на розподіл портфелів у кабінеті
5.Формування нового кабінету Після	1 – президентських виборів; 0,5 – президентських і парламентських виборів; 0 – парламентських виборів	1 – парламентських виборів; 0,5 – парламентських виборів і президентських; 0 – президентських виборів
6.Вотум недовіри	1 – може бути проігнорований президентом і урядом; 0,5 – завжди веде до відставки уряду або альтернативно – розпуску парламенту; 0 – *завжди* веде до відставки уряду	1 – *завжди* веде до відставки уряду; 0,5 – завжди веде до відставки уряду або альтернативно – розпуску парламенту; 0 – може бути проігнорований президентом і урядом

Продовження таблиці 3.3

Критерій	Президентський індекс	Парламентський індекс
7.Законодавча ініціатива Президента	1 – крім парламенту й уряду тільки президент володіє цим правом; 0,5 – йкрім парламенту й уряду, право законодавчої ініціативи належить президенту та іншим акторам (суди, виборці і ін.); 0 – у президента немає права законодавчої ініціативи	1 – тільки парламенту і уряду надано право законодавчої ініціативи; 0,5 – крім парламенту й уряду, право законодавчої ініціативи належить президенту та іншим акторам (суди, виборці і іним); 0 – крім парламенту й уряду тільки президент має цим права;
8.Вето президента	1 – вето долається кваліфікованою більшістю голосів парламенту ; 0,5 – для його подолання потрібна абсолютна або відносна більшість голосів парламенту; 0 – право вето немає або долається на референдумі	1 – право вето немає або долається на референдумі; 0,5 – для його подолання потрібна абсолютна або відносна більшість голосів парламенту; 0 – вето долається кваліфікованою більшістю голосів парламенту (2/3; 3/4; 3/5; 4/5)
9.Розпуск парламенту	1 – президент розпускає парламент самостійно; 0,5 – президент розпускає парламент за ініціативою ін. акторів (прем'єр-міністра, парламенту і інших.); 0 – у президента немає права розпусатиу парламент	1 – розпуск парламенту президентом відсутній; 0,5 – парламент розпускається президентом за ініціативою ін. акторів (прем'єр-міністра, парламенту і іних.); 0 – парламент розпускає президент самостійно;
10.Сумісність депутатського мандата з урядовою посадою	1 – несумісний; 0,5 – сумісний для депутатів однієї з палат; 0 – сумісний	1 – сумісний; 0,5 – сумісний для депутатів однієї палати і не сумісний для депутатів іншої палати; 0 – несумісний

Обчисливши парламентський індекс з індекс президента, можна отримати Індекс форми правління (ІФП)

$$\textbf{ІФП = ІПре – ІПар}$$

Позитивні значення ІФП засвідчують тяжіння системи до президентської, а негативні – до парламентської. Чим більше числове значення індексу, тим більше система має президентських чи парламентських елементів. Нульове значення ІФП свідчить про збалансованість повноважень гілок влади.